

АСНОМ И МАКЕДОНСКАТА ДРЖАВА

**MACEDONIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
INSTITUTE OF NATIONAL HISTORY**

**ASNOM AND THE
MACEDONIAN STATE**

**PROCEEDINGS OF THE SCIENTIFIC MEETING ON THE
OCCASION OF THE 70TH ANNIVERSARY OF THE FIRST
ASSEMBLY OF ASNOM
HELD ON 28 NOVEMBER 2014**

SKOPJE, 2014

**МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА НАЦИОНАЛНА ИСТОРИЈА**

АСНОМ И МАКЕДОНСКАТА ДРЖАВА

**ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ ОД НАУЧЕН СОБИР
ПО ПОВОД ОДБЕЛЕЖУВАЊЕ
НА СЕДУМДЕСЕТГОДИШНИНАТА ОД ОДРЖУВАЊЕТО
НА ПРВОТО ЗАСЕДАНИЕ НА АСНОМ
ОДРЖАН НА 28 НОЕМВРИ 2014 ГОДИНА**

СКОПЈЕ, 2014

Организационен одбор:

акад. Владо Камбовски, претседател
акад. Блаже Ристовски
акад. Иван Катарциев
акад. Катица Кулаковска
проф. д-р Марјан Димитријевски
проф. д-р Петер Рау,
проф. д-р Драги Ѓоргиев
проф. д-р Далибор Јовановски
проф. д-р Александар Стојчев
проф. д-р Владо Поповски
проф. д-р Димитар Мирчев
проф. д-р Виолета Ачковска
м-р Марица Антовска, организационен секретар

Уредувачки одбор:

акад. Иван Катарциев, главен уредник
акад. Владо Камбовски, претседател
акад. Гојко Суботиќ
проф. д-р Драги Ѓоргиев
проф. д-р Марјан Димитријевски
проф. д-р Волф Ошлис
м-р Марица Антовска, секретар

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

342.53(497.7)"1944/2014"(082)
341.231(497.7)(082)

АСНОМ и македонската држава : зборник на трудови од научен собир по повод одбележување на седумдесетгодишнината од одржувањето на Првото заседание на АСНОМ одржан на 28 ноември 2014 / [уредувачки одбор Иван Катарциев ... и др.] ; [уредник Владо Камбовски]. - Скопје : Македонска академија на науките и уметностите, 2017. - 220 стр. ; 23 см

На стр. 2: ASNOM and the macedonian state : proceedings of the scientific meeting on the occasion the 70th anniversary of the first assembly of ASNOM held on 28 November 2014

ISBN 978-608-203-189-7

а) АСНОМ - Зборници б) Македонија - Државотворност - Зборници

COBISS.MK-ID 102768650

СЕДУМДЕСЕТ ГОДИНИ ОД ПРВОТО ЗАСЕДАНИЕ НА АСНОМ

Почитувани,

На секои десет години МАНУ го одбележува одржувањето на Првото заседание на Антифашистичкото собрание на народното ослободување на Македонија (АСНОМ), одржано на 2 август 1944 година во манастирот Св. Прохор Пчињски, со организирање, заедно со Институтот за национална историја, научни конференции посветени на улогата и значењето на овој најсветол историски настан во нашата понова историја. Избраната временска дистанција од една декада меѓу едниот и другиот научен собир е подредена на остварувањето на следниве цели:

- Прво, одржувањето континуитет не само на паметењето за самиот настан како историски факт на создавање на современата македонска држава туку и на основните идеи и определби на АСНОМ во колективната меморија на македонскиот народ и деловите од другите народи што живеат во Република Македонија;
- Второ, истражувања и соопштување нови научни согледби за АСНОМ, за претпоставките и условите за неговото свикнување, неговите одлуки и натамошниот развој на македонската држава, прогласена на Првото заседание;
- Трето, приклучување кон истражувачкиот интерес за АСНОМ на нови генерации историчари, социолози, политиколози, правници, економисти и научници од други области; и
- Четврто, постојано превреднување на остварувањето на историските идеи и пораки на АСНОМ во однос на промените и развитокот на македонската држава.

Таквиот поливалентен концепт на фокусирање на научниот интерес создавал и создава можност за разгранување на научната мисла за АСНОМ на сите подрачја на општествениот живот и за нивно резимирање како „асномски дух“, кренат на рамништето на вредносен критериум, кој се проследува низ целиот седумдесетински подем на македонското мултикултурно општество.

Притоа, општ методолошки постулат за поединечните научни пристапи е тезата дека свикувањето на Првото заседание на АСНОМ претставува клучен пресвртен миг во развитокот на македонското национално-ослободително движење, кој ги сублимира неговите веќе достигнати резултати од времето на ослободителните востанија од крајот на XIX век, Илинденското востание од 1903 година и подоцнежниот растеж на тоа движење во Македонија, поделена со Балканските војни и со Првата светска војна. Тоа е круна на антифашистичката НОБ, во чиј тек е остварена брза кристализација на македонската национална свест и самобитност и дефинирање на јасна национална програма за македонска држава.

Во такви клучни, пресвртни моменти, во кои доаѓа до револуционерни промени на општеството, како што бил и случајот со големите револуции (американската и француската) на настапот на новата, современа ера, формирањето на идејните и политички погледи за идното уредување на општественото уредување е секогаш поттикнато од големите прогресивни идеи и начела на ослободувањето на човекот и народното ослободување. За АСНОМ, тие универзални начела се припоени кон вековните стремежи за самобитност и македонски национален идентитет, така што и неговата визија за идното македонско општество е компонирана од синтезата, од една страна, на слободарските и, од друга, на националните определби за самостоен развој. Фактот дека таквиот стремеж во времето на АСНОМ, поради сите меѓународни околности и ставовите на големите сили за непроменливост на поранешните државни граници, можел да биде остварен само во рамките на заедничка држава со другите југословенски народи, е одраз на разбирлив реализам во донесувањето на историските одлуки и не го намалува нивното значење за конституирањето на македонската држава и за прогласувањето, како нејзин темел, на човековите слободи и права и нивната еднаквост.

Постасномскиот период во развитокот на македонската држава покажува низа девијации и во остварувањето на главната, слободарска идеја, диктирани од општите карактеристики на општествениот, политичкиот, економскиот и правниот систем на југословенската федерација, иако, во исто време, бележи и значаен напредок на национално-културен и општествен план: кодификација на македонскиот литературен јазик, развој на македонската книжевност, уметности, образование, наука и култура, формирање на институциите на државата и општествените дејности, итн. Со сите тие промени се создадени претпоставките за остварување на вековниот стремеж за независна македонска држава, поради што прогласувањето на независноста и самостојноста на Република Македонија и донесувањето на Уставот од 1991 година се појавуваат како плод на државниот континуитет, во кој клучна алка претставува и АСНОМ. Со прогласувањето на независноста се потврди сознанието дека државите не настануваат или не стекнуваат независност и самостојност со некој еднократен чин, туку како резултат на долг историски процес, во кој државотворната идеја зрее и се пробива, совладувајќи бројни внатрешни и надворешни препреки – во нашиот случај од зреењето на македонската национална свест до надминувањето на отпорите и завојувачките аспирации на нашите соседи. Во каузалниот синџир на историски промени стекна аподиктичка вредност тврдењето дека – ако не постоеше Илинден 1903 г. не ќе постоеше АСНОМ 1944 г., ако не постоеше и едниот и другиот историски чин – не ќе постоеше ни Третиот Илинден – независноста од 1991 година. Прифаќањето на оваа теза има далекусежни консеквенции – не само од аспект на барањето за објективен однос на историската наука кон развојот на македонската нација и држава туку и за постојните општествени состојби и процеси и нивниот однос кон вреднувањето на клучните периоди од нивниот развој: ни еден од тие датуми сам за себе и без врска со другите не значи ништо, и сите заедно ја одредуваат суштината, природата и основните карактеристики на современото македонско општество.

Македонија денес, во периодот на плурализам, демократија, мултикултурализам и демократска правна држава, се соочува со бројни отворени предизвици – како да зачекори во следната фаза на посттранзиција и евроатлантски интеграции. Оптиката на појдовните либераторни идеи на АСНОМ, како и тие на Илинден 1903,

упатува на јасни посоки на нејзиниот развоен пат, со кој треба да го фати чекорот со другите балкански и европски држави: единство, слобода, рамноправност, толеранција и дијалог. Единство, пред сè, во однос на оценувањето на асномските придобивки како трајни вредности на македонското општество.

Претседател на Македонската академија
на науките и уметностите,
акад. Владо Камбовски

АСНОМ – МИНАТО И ИДНИНА НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Почитувани присутни,

Оваа година македонскиот народ и граѓаните на Р. Македонија одбележуваат 70 години од одржувањето на Првото заседание на Антифашистичкото собрание на народното ослободување на Македонија (АСНОМ), еден од најзначајните датуми во својата историја. На 2 август 1944 година беше конституирана македонската држава, врз чии темели почива денешна самостојна и суверена Република Македонија. АСНОМ не беше случајност, туку плод на националниот стремеж на македонскиот народ за сопствена држава, за која се сонуваше со генерации. Поради тоа, не беше случајно избран ни 2 август – Илинден како ден за одржување на заседанието, денот кога се крена востанието против османлиската власт во 1903 година. АСНОМ, како и целата народноослободителна и антифашистичка војна на Македонија се темели на илинденските традиции. Исто како и во 1903, така и во периодот од 1941 до 1944 година, македонскиот народ самостојно, со сопствени сили ја поведе вооружената борба против окупаторите, по што и се дојде до одржувањето на Првото заседание на АСНОМ.

АСНОМ се одржа додека крвавата народноослободителна и антифашистичка војна сè уште траеше, кога македонскиот народ и македонските граѓани беа дел од меѓународната коалиција на земјите што се бореа против фашизмот. Тие, без разлика на националната и верската припадност, влегоа во таа војна препознавајќи ја шансата и можноста за остварување на сонот и стремежот за слобода и за македонска држава.

Првото заседание на АСНОМ, всушност, го претставува државното конституирање на македонскиот народ и народностите во Македонија. Резултатите што се постигнаа со одржувањето на тоа заседание претставуваат најзначаен историски дострел на македонскиот народ во борбата за сопствена национална држава. Донесените државно-конститутивни акти на Заседанието само го потврдуваат тоа, а меѓу нив се: Решението за конституирање на Антифашистичкото собрание на народното ослободување на Македонија во врховно, законодавно и исполнително тело на Македонија, прогласувањето на македонскиот јазик за службен јазик во македонската држава, како и решението за донесување Декларација за основните права на граѓаните во демократска Македонија. Од овие акти, кои имаат огромно значење за идниот развој на македонската држава, во оваа пригода ќе ја издвоиме *Декларацијата на АСНОМ за основните права на граѓаните на демократска Македонија*. Декларацијата ги признавала, ги поддржувала и ги уважувала општоприфатените човекови права на граѓаните и ја укинувала дискриминацијата од секаков вид, гарантирајќи ја еднаквоста меѓу луѓето. Основните асномски начела за човековите права биле во согласност со нешто подоцна донесената Декларација за човековите права на Организацијата на обединетите нации од 1948 година. Сфаќањата за правата на граѓаните произлегувале од доследниот револуционерен демократизам на делегатите на АСНОМ. Всушност, и денес некои држави можат да ѝ позавидат на високата демократска свест што ја манифестирале македонските делегати на АСНОМ, за што слободно може да се каже дека биле пред своето време. Со гореспоменатите решенија беше удрен темелот на македонската држава, која немаше да биде она што денес претставува, доколку не се спроведеа на дело овие решенија и определби. И самото Заседание на АСНОМ за својата работа објави прокламација до македонскиот народ, во која, меѓу другото, стои: **„Од тешките борби и пролеаната крв на најдобрите македонски синови излегува денеска првото народно собрание, тој симбол на твојата слобода и изразител на твојот суверенитет ... Вековниот идеал на македонскиот народ се воспости.“**

Во остварувањето на тој идеал мошне значајна улога имаше Президиумот на АСНОМ, кој во еден исклучително значаен период, напоредно со борбата за конечното ослободување на земјата, водеше борба и за оформувањето на државата, за конституирањето на нејзи-

ните органи на власта, за нејзината меѓународна афирмација, но и донесе акти што не беа донесени од АСНОМ.

Покрај Првото, АСНОМ одржа уште и Второ и Трето заседание, кои беа иницирани не само од потребите туку и од обврската тоа да се свикнува на одреден период. Третото заседание, со кое се изврши преименување на АСНОМ во Народно собрание и беше формирана Првата влада на Демократска Федерална Македонија, всушност, заокружи еден значаен историски период во процесот на конституирањето на македонската држава.

Изминативе 70-ина години многу се говореше за АСНОМ, неговото значење и придобивки, во што активно учество зедеа и Институтот за национална историја и Македонската академија на науките и уметностите, како и други научни институции и научници од земјава, од поранешните југословенски републики и од странство. Поради огромното историско значење на овој настан, во сите тие дебати АСНОМ само ја потврдуваше, а денес уште посилено ја зацврстува својата централна и темелна позиција во однос на современата македонска држава. Самиот факт на седумдесетинското постоење на македонската држава, прво во Југословенската Федерација како целосно рамноправна и конститутивна република со другите југословенски републики, а потоа од 1991 година како самостојна и суверена држава, која основните државнотворни постулати ги презеде од асномските решенија, го покажуваат ненадминливото значење на АСНОМ за македонската држава.

Придобивките од АСНОМ ги чувствуваме секојдневно, па така, кога се говори за АСНОМ, се мисли на сето она што е постигнато изминативе децении, но и на денешницата и на иднината на нашата држава. АСНОМ е темелот, основата на она што е денес Република Македонија, со сите свои достигнувања, но и на она што ќе биде во иднина, како на внатрешен така и на меѓународен план. АСНОМ е државотворниот здив на современата македонска држава, кој мора да се негува, да се одржува и да се штити.

Уверен сум дека овој научен собир, кој денес се одржува во организација на МАНУ и ИНИ, ќе ја потврди и ќе ја зацврсти позицијата на АСНОМ како најзначаен и најважен настан за современата македонска држава.

Драги Ѓоргиев

РЕФЕРАТИ

Владо Камбовски

АСНОМ: ОСТВАРУВАЊЕ НА ПРАВОТО НА МАКЕДОНСКИОТ НАРОД НА САМООПРЕДЕЛУВАЊЕ

Воведна забелешка

Прогласувањето на современата македонска држава на Првото заседание на АСНОМ претставува историски факт, кој има трајно и непорекливо значење во однос на остварувањето на правото на самоопределување на македонскиот народ. На него треба да се потсети не само низ некоја општа елаборација, пригодна за одбележувањето на 70 години македонска држава, туку и низ нужната реинтерпретација на основните државно-правни начела на современиот свет, развиени од времето на АСНОМ до денес.

Чинот на конституирање на современата македонска држава со АСНОМ треба да се опсервира низ призмата на развојот на основните државно-правни и цивилизациски начела на современото општество, како одговор на потребата наложена со актуелниот сложен општествен миг низ кој поминува Република Македонија во процесот на нејзината евро-атлантска интеграција. Правото на македонскиот народ на самоопределување, остварено во текот на Втората светска војна, заедно со силите на антифашистичката коалиција, потврдено со АСНОМ и со подоцнежниот развој и прогласувањето независност на македонската држава, подразбира право на народот самиот да решава за својата судбина, вклучително и за името на сопствената држава, не засегнувајќи и не загрозувајќи ги интересите и правата на други држави.

Третманот на правото на македонскиот народ на самоопределување до Втората светска војна

1. Основен методолошки постулат во истражувањето на нашата државно-правна историја е посматрањето на историските појави и факти во контекстот на времето во кое настануваат. Тој постулат налага поширок дискурс за правото на народите на самоопределување и неговото признавање пред, во текот и по Втората светска војна и, во тој контекст, за интернационализацијата на македонското прашање во крајот на XIX и првата половина на XX век.

Македонското прашање се појавило во односите меѓу Османската Империја и балканските и европските држави во времето на Источната криза (1875–1878 година), како прашање за завладување на територијата на Македонија по предвидливиот распад на Империјата. Тоа е времето кога и самиот македонски народ започнал да пројавува стремежи за ослободителни востанија и самостоен државен развој (Разловечкото од 1876 и Кресненското во 1878 година). Веќе прелиминарниот Санстефански договор меѓу Русија и Турција од 1878 година, со кој било предвидено приклучување на Македонија кон Бугарија, ги демонстрирал покрупните интереси на големите европски држави за завладување или поделба на Македонија, без никакви обѕири кон народната волја. Неговата ревизија и отфрлањето на проектот за создавање „Велика Бугарија“, со одлуките на Берлинскиот конгрес од 1878 година и со гарантирање на административна автономија (чл. 23), значеле палијативно решение, кое создало простор европските држави и Русија, како и новопризнатите балкански држави – Србија, Бугарија и Грција, да развијат посебни стратегии за решавање на македонското прашање насочени кон подготовки за приграбување или поделба на Македонија, што би било оправдано со асимилирање на нејзиното население како бугарско, српско или грчко, со всадување бугарска, српска или грчка национална свест преку верската и образовната пропаганда (цркви и училишта).

Илинденското востание од 1903 година, со манифестираната сила на македонското револуционерно-ослободително движење, предизвикало жестоки реакции не само од турска страна туку и од страна на соседните, па и на европските држави, зацврстувајќи ја нивната определба за поделба на Македонија. Спротивувањето на народната

волја за слобода и самостојност прераснало во насилен погром на револуционерното движење, пресметан на поништување на дострелот на самото востание, кое и покрај поразот го обзнанило постоењето на македонска национална свест. Поразот на револуционерното движење по востанието и неговото расточување ги забрзало подготовките на соседните држави за интервенција, која требало да се изврши пред самото тоа да се консолидира врз национално-културна и политичка програма и цели приспособени на новите историски околности. Во периодот од 1909 до 1912 година започнале подготовки на Србија, Бугарија и на Грција, од една страна, за сојузување против Турција и, од друга страна, за поделба на Македонија. Таквата цел била остварена со Втората балканска војна меѓу членките на Балканскиот сојуз од 1913 година и верификувана со Букурешкиот мировен договор од 1913 година, со кој поделбата на Македонија била извршена спротивно на каков било етнички принцип.

2. Може да се заклучи дека распадот на Османската Империја, создавањето на новите балкански држави, Балканските војни и поделбата на Македонија, го преседеле процесот на национално-културно созревање на македонскиот народ во посебно национално битие, без кое тој не би можел да се појави како субјект на правото на самоопределување, кога со национално-културната и политичката програма на *Мисирков* и Македонското научно-литературно другарство од Петроград 1902 година била јасно оформена целта на идната револуционерна активност како борба за национална слобода и државност.¹ Зреењето на македонската национална свест било особено поттикнато со делувањето на Македонската револуционерна организација (ВМРО), која во периодот пред и по Илинденското востание се зајакнала толку, што успела да воспостави револуционерна, односно *de facto* власт (законодавна, административна и судска) на голем дел од територијата на Македонија, како реална основа за нејзина автономија.² Тоа морала да го признае и самата Османска Империја, што се аргументира со фактот дека таа прифатила различни видови мешање во нејзините внатрешни работи од другите балкански и европски држави, прифаќајќи со тоа ограничување на сопствениот суверенитет.

¹ В. поопширно *Ристовски* (1977), 341; *Чулиновиќ* (1994), 36.

² В. *Христијов* (1990), 140.

Поништувањето на придобивките на македонското револуционерно движење со Балканските војни и со Букурешкиот договор од 1913 како последица во европските политики имале да стане доминантно стојалиштето за непостоење повеќе на „македонско прашање“, а можноста македонскиот народ да извојува признавање на правото на самоопределување да биде уште повеќе намалена со започнувањето на Првата светска војна. Во неа Македонците повторно (по Втората балканска војна) се нашле во братоубиствена војна, регрутирани (вкупно над 200.000 Македонци) на страната на Антантата и на Централните сили.³

3. Поради тоа, на Париската мировна конференција (18 јануари 1919 година – 21 јануари 1920 година), со која завршила Првата светска војна, шансите на македонскиот народ да му биде признато правото на државност, или барем автономија во некоја од државите меѓу кои бил поделен, биле многу помали, од тие пред Балканските војни и Букурешкиот договор од 1913 година. Покрај разбиеноста и неединството во национално-револуционерното движење, главна причина за тоа претставувало непочитувањето од страна на победничките сили на принципот на самоопределување, потиснат со засилувањето на нивните империјалистички интереси за завојување на територии и доминација над Балканот. Во такви околности, останувале без никаков поголем одраз бројните декларации на прогресивните македонски организации и групи, кои се повикувале на правото на поделениот македонски народ на автономија или конституирање самостојна држава.

Отворање на Париската конференција на нова страница, не само на македонската туку воопшто на балканската историја, понудиле ставовите на американската политика кон Европа и Балканот, содржани во познатата Мировна програма на „14 принципи“ на американскиот претседател Вудро Вилсон (*Woodrow Wilson*), изложени во неговиот говор, одржан на 8 јануари 1918 година пред американскиот Конгрес (една година по влегувањето на САД во Првата светска војна). Програмата претставувала основа на американската надворешна политика и на новата американска меѓународноправна доктрина заснована врз следниве постулати: слободна трговија, отворени (јавни)

³ В. Стојчев (2000), 586, 608.

мировни договори, демократија и самоопределување.⁴ Принципиелно значење за македонското прашање имале особено точките (принципите) 11 и 14: односите меѓу балканските држави треба да се засноваат врз пријателско договарање, врз историски воспоставените врски и со признавање на националниот принцип, и да се воспостават меѓународни гаранции за политичката и за економската независност и територијален интегритет на балканските држави; да се формира генерална асоцијација на државите со посебни договори со цел заемни гаранции на политичка независност и територијалниот интегритет на големите и на малите држави (идното Друштво на народите).

Од американските сојузници (*Georges Clemanceau*, Франција, *David Lloyd*, Велика Британија и *Vittorio Orlando*, Италија) ставовите на Вилсон на Париската конференција биле дочекани со скептицизам како идеалистички, во остра колизија со империјалистичките и колонијалните аспирации на големите европски држави, поттикнати и со жед за одмазда спрема Германија и нејзините сојузници. Нивното одбивање значело победа на ставот за задржување на *status quo* на односите на Балканот. Врз иста основа биле спречени и иницијативите (Италија) за доделување автономија на Македонија во рамките на новосоздаденото Кралство на СХС.

Во времето на Париската конференција очигледно не биле созреани меѓународните и општествените услови за остварување на големата идеја на Вилсон за правото на народите на самоопределување и за воспоставување траен мир меѓу државите населени со етнички нехомогено население.⁵ Тоа била една од главните причини поради која не само што продолжиле противречностите во односите меѓу европските држави туку со решенијата на конференцијата биле создадени и нови извори на конфликти, кои на крајот ескалирале со започнување на Втората светска војна.

Признавање на правото на народите на самоопределување во текот и по Втората светска војна

1. Признавањето на правото на народите на самоопределување е резултат на долг историски развој, обележан со долгогодиш-

⁴ В. *Documents of American History*, 137; в. и *Јелавич* (1999), 141.

⁵ *Dillon*, (1920), 32 .

ни бунтови, преврати, граѓански и меѓудржавни војни и масовни страдања. Како основно начело (*jus cogens*) на современото меѓународно право, неговите корени што допираат назад до XVIII век, кога во Северна Америка дошло до побуна на британските колонисти околу правото на самостојно одлучување, инспирирана со просветителските погледи на Џон Лок (*John Lock*, 1632–1704) за природните права и суверенитетот на народот и за договорното потекло на државата. Неговото учење за супремација на народната волја извршила силно влијание врз авторите на Американската декларација за независност од 1776 година (*Jefferson, Franklin* и *Adams*), во која е за првпат експлицитно објавено правото на народот на политичка независност, заснована врз разумни основи, која ја објаснуваат и ја образложуваат. Во Декларацијата, со која тринаесет северноамерикански колонии станале слободни и независни држави, било содржано следново образложение: „Сите луѓе се создадени еднакви и нивно неотуѓиво право е правото на живот, слобода и стремеж кон среќа. За да ги остварат тие права, луѓето создаваат држави и организираат праведна власт. Ако е таа власт штетна, тие можат да ја заменат, да ја укинат или да воспостават нова држава“ (в. *United States Declaration of Independence, July 4, 1776*, главен автор *Thomas Jefferson*). Врз истите идеи, прифатени од француските просветители Монтеѕкје, Русо, Волтер (*Montesquieu, Rousseau, Voltaire*) и др., Француската декларација за правата на човекот и граѓанинот од 1789 година го прокламира принципот на народен суверенитет (чл. 3: суверенитетот суштествено произлегува од народот).

Во текот на XIX век новиот светски поредок на држави основани врз националниот принцип започнал да се создава со прогласувањето независност на повеќе шпански колонии во Латинска и Јужна Америка, што како антиколонијално движење било сесрдно поддржано од САД (антиколонијална доктрина на американскиот претседател *Monroe*). Револуционерните движења за независност и формирање национални држави во Европа (грчкото, 1821–1829 година и унгарското, 1848 година) биле, исто така, поддржани од САД. Во втората половина на XIX век и првата половина на XX век во Европа и на Балканот, по распадот на Австро-Унгарија и на Османската Империја, биле создадени новите национални држави со поддршка на големите европски држави, повлијаени од нивните геостратегиски интереси. По Руската револуција и создавањето на

СССР, моделот на национална држава бил поддржан како принцип заснован врз марксистичкото учење (*Marx* го сметал уважувањето на националниот принцип за „прв услов“ на општествени реформи и меѓународно асоцирање, додека *Ленин* го посматрал правото на самоопределување како право на создавање посебна држава; Уставот на СССР од 1918 година го предвидувал и правото на отцепување на федералните републики).

2. По неуспехот на Париската мировна конференција од 1919 година да се пробие принципот на самоопределување деклариран од американскиот претседател Вудро Вилсон (*Woodrow Wilson*), во периодот меѓу двете светски војни процесот на создавање нови независни држави, потсилен со распадот на големите империи и слабеењето на моќта на колонијалните држави, продолжил во глобални размери, што уште повеќе го актуализирало прашањето за признавањето на правото на самоопределување.

Предвидувањата дека таквиот процес ќе продолжи по Втората светска војна резултирале, на нејзиниот почетокот, со прогласувањето од САД (претседателот *Roosevelt*) и Велика Британија (премиерот *Churchill*) на Атлантската повелба (14 август 1941 година). Таа е замислена како „јавна објава на заедничките принципи на националните политики на нивните држави, на кои се базира нивната надеж за подобрата иднина на светот“. Во Повелбата посебно се истакнува дека двете држави „не сакаат територијални промени што не се во согласност со изразените желби на народот на кој тие се однесуваат“ и дека „се почитува правото на сите народи да изберат облик на владеење под кое ќе живеат и да ги остваруваат суверените права и самоуправа вратена на оние од кои е насилно одземена“. Врз либераторниот пристап кон ова право, Повелбата не предвидува никакви натамошни посебни услови за неговото остварување, како промени во политичкиот или во економскиот систем, целосна независност, стапување во федерација или други сојузи, ставање под протекторат или дури и целосно асимилирање кон друг народ, ниту, пак, таа определи под кои услови се конституира нацијата.

Во 1942 година дваесет и шест држави во поддршка на Атлантската повелба ги прифатија овие принципи со потпишување Декларација на Обединетите нации. Важно е да се одбележи дека нејзин потписник беше и Југославија (југословенската влада во егзил

во Лондон). Прогласувањето и на овој документ претставуваше израз на увереноста дека Втората светска војна, како и претходните, ќе доведе до преуредување на државите, но дека тоа треба да биде извршено со почитување на правото на самоопределување на народите. Овие две начела – на неповредливост на границите и на правото на народите на самоопределување, првото како гаранција за мирот, а второто како гаранција за националната слобода, беа потврдени и на трите конференции на сојузниците во текот на војната (Техеран 1943, Јалта и Потсдам 1945).

3. Таквиот став на сојузниците нужно нашол одраз и врз целите на НОД во Југославија, кој од самиот почеток на војната ја декларира својата природа како борба за ослободување на земјата од фашистичките окупатори и нивните домашни сојузници. Непосредна консеквенција на приклучувањето на партизанското движење кон антифашистичката коалиција претставува прифаќањето на принципите прогласени со Атлантската повелба, што мораше јасно да се декларира од највисокото раководство на НОД на Југославија.⁶ Оттука, одлуките на Второто заседание на АВНОЈ (29 ноември 1943 г.) за идното федеративно уредување на државата, детерминирани со Атлантската повелба и во неа содржаните начела на територијален интегритет и на правото на самоопределување, претставуваа признавање на тоа право на сите југословенски народи, меѓу кои и на македонскиот.⁷ Од друга страна, тие беа израз на оцената дека поранешната држава (Кралството Југославија), во која внатрешните конфликти меѓу великосрпскиот хегемонизам и стремежите за слобода и рамноправност на македонскиот, хрватскиот и на другите народи достигнаа кулминација, може да се одржи во нејзините граници само врз федеративниот принцип, со уважување на тоа право.

Победата во Втората светска војна на антифашистичката коалиција значеше пораз на европскиот империјализам и истовремена

⁶ В. Карџиќ, (1984), 191; Нешовиќ (1987), 91.

⁷ В. Решение за изградувањето на Југославија на федеративен принцип, АСНОМ, Документи, 9: „Југославија се изградуе и ќе се изгради на федеративен принцип, кој ќе им осигури полна рамноправност на Србите, Хрватите, Словенците, Македонците и Црногорците, односно на народите на Србија, Хрватска, Словенија, Македонија, Црна Гора и Босна и Херцеговина“; за значењето на одлуките на Второто заседание на АВНОЈ в. посебно Хрисџов (1966), 211; Димитров (1995), 21.

конечна потврда на признавањето на ова право не како политичко начело, главно фокусирано на народите под колонијално ропство, туку како општо правно правило.⁸ Тоа е меѓународноправно верификувано со Повелбата на ООН од 1945 година, во која јасно се истакнува дека (чл. 1) цел на Повелбата е „да развие пријателски односи меѓу државите, засновани врз принципот на еднакви права и самоопределување на народите“. Правото на самоопределување на народите е кренато на рамништето на универзално право со Универзалната декларација за човековите права на ООН од 1948 година, во која е прокламирано човековото право на држајанство (чл. 15). Уште поексплицитно со Меѓународниот пакт за граѓанските и политичките права и на Меѓународниот пакт за економските, социјалните и културните права од 1966 година, во кои (во чл. 1) е изрично предвидено дека „сите народи имаат право на самоопределување. Врз основа на ова право тие слободно ја определуваат својата политичка положба и слободно го постигнуваат својот економски, општествен и културен развој“.

4. Заедно со афирмирањето на правото на самоопределување, постапно се формирале и основните критериуми за настанувањето на државите и за нивното признавање како субјекти на меѓународното право, со кои врз моделот на национална држава е извршена ревизија на традиционалното стојалиште за фактичко настанување на државата. Широко прифатените критериуми денес за првпат се предвидени во Конвенцијата од Монтевидео за правата и обврските на државите од 1933 година (чл. 1), според која државата како меѓународен субјект треба да ги поседува следниве својства: постојано население, дефинирана територија и ефективна влада. Кон тоа, по правило, додадена е независноста, т.е. способноста за донесување одлуки и стапување во односи и склучување договори со други држави без надворешна принуда.⁹ Овие критериуми се повторени безброј пати во различни меѓународни документи, конечно и по распадот на СФРЈ од Арбитражната комисија (*Badinter*) на Конференцијата за поранешна Југославија во 1991/92 година (мислењето бр. 1: државата е дефинирана како заедница што содржи територија и

⁸ В. Димитријевиќ, Рачиќ, Ѓериќ, Пајиќ, Пејровиќ, Обрадовиќ, (2007), 180.

⁹ В. Шо, (2009), 171.

население, подредено на организирана политичка власт, и таквата држава се карактеризира како суверена).¹⁰

Постапното потиснување на моделот на националната држава со идејата за правната држава во повоенiot период доведе до проширување на критериумите за државноста и нејзиното создавање. Објаснувањето за таквите промени, кои резултираа со барањето, покрај основните критериуми (народ, територија, ефективна власт), да постои демократски политички систем заснован врз владеењето на правото и гаранциите за основните права е, всушност, рефлексивна на развитокот на современиот концепт на универзалните слободи и права (од Универзалната декларација на ООН од 1948 година, преку Европската конвенција за човековите права од 1950 година и другите меѓународни документи). Таква е дикцијата на мислењето на *Багенти-Роваџи* комисија за исполнувањето на условите за независност и меѓународно признавање на Република Македонија (мислење бр. 6), во кое се констатира дека таа даде нужни гаранции за почитување на човековите права и меѓународниот мир и безбедност.¹¹

5. Со процесот на кристализација на основните услови под кои правото на самоопределување може да се оствари низ создавањето држава, автономија или друг облик на самостојно изразување на волјата на народот, еволуираа и стојалиштата за правото на отцепување како негова еманаџија. За разлика од правото на самоопределување, правото на сецесија не е општопризнато правило. Повеќето суверени држави воопшто не го предвидуваат или поврзуваат со правото на самоопределување, а некои дури и јасно го забрануваат во своите уставни, поаѓајќи од стојалиштето дека е тоа спротивно на начелото на почитување на територијалниот интегритет на државата. Помирувањето меѓу овие две начела подразбира остварување на правото на самоопределување во рамките на постојните суверени држави и со одржување на нивниот територијален интегритет.¹² Остварувањето на правото на сецесија, според повеќе либерални демократии (како САД, уште од времето на *Lincoln*), се поврзува со начелото на мнозинско одлучување (до отцепување на некој дел од државата може да дојде само со одлука на мнозинството

¹⁰ В. *Ramcharan* (1997), 1259.

¹¹ В. и *Pellet* (1992), 178.

¹² В. *Шо* (2009), 205.

граѓани). Од друга страна, одделни уставни (на Австрија, Швајцарија, Франција и др.) експлицитно или имплицитно го предвидуваат правото на отцепување, но не предвидуваат ништо за можноста на еднострано менување на територијалниот интегритет на државата со прогласување сецесија, препуштајќи го тоа на спогодбеното определување на границите на новите ентитети, или федеративно уредување во рамките на постојните граници на државата. Одделни уставни (етиопскиот, на пример) познаваат само сецесија по пат на одлука донесена со двотретинско мнозинство и со определен преоден временски период. Најмалку спорови во меѓународните односи предизвикува остварувањето на ова право од народи што се под колонијално ропство, што е признаено како основно право со Декларацијата за доделување независност на државите и колонијалните народи (Резолуција на Генералното собрание на ОН од 1960 година). Од друга страна, во повеќето случаи меѓународната заедница (ООН) има формирано негативен став кон обидите за сецесија на сојузни држави (Катанга, Еритреја итн.), доследно придржувајќи се кон начелото на неповредливост на државните граници. На почитување на територијалниот интегритет се повикуваат и резолуциите на Генералното собрание на ОН од 1970 година за принципите на пријателски односи и соработка меѓу државите.

Ваквата разнолика уставна регулатива и меѓународна практика ги рефлектира и стојалиштата на современата правна и политиколошка мисла, која е воопшто поделена околу оправданоста на правото на сецесија. Додека едни го бранат (теорија на слободен избор), други сметаат дека сецесијата може да ја оправда само некоја тешка неправда (теорија на праведна причина), што значи дека тоа право може да се користи ограничено, кога за тоа постојат посебни морални или други легитимни причини (колонијално ропство, диктатура и задушвање на националните права итн.)¹³. При такви спротивставени гледања, мнозина автори сметаат дека е во најмала рака спорно да се зборува за „право на сецесија“.¹⁴ Очигледно е дека прецизното определување на условите за остварување на правото на

¹³ Во толкувањето на преамбулата на францускиот устав во која се гарантираат принципите на слободно определување на народите, Уставниот совет на Франција во својата одлука од 1975 година утврди дека тие се „специјално конципирани за прекуморските територии“ и не може да се применуваат за сите други делови на територијата на Републиката (Корзика и др.), в. *Турјен* (2013), 66.

¹⁴ В. поопширно *Buchanan* (1997), 31.

отцепување како еманација на правото на самоопределување тешко може да се вкалапи во определена теоретска, а уште помалку во меѓународноправна рамка, зашто е детерминирано со конкретните општествени, политички и државно-правни услови во кои се остварува (унитарна или сложена држава, мнозински народ или национално малцинство итн.). Начелно, правото на народот на самоопределување има примат над суверенитетот на државата кога е тој распаднат во мера во која самата држава не може да го обезбеди владеењето на правото и почитувањето на индивидуалните и на колективните права. Во однос на остварувањето на ова право на членка на федерација, владејачко мислење е дека тоа по правило не може да се користи еднострано, туку низ постапка на договарање со другите членки. Исто така, поголема согласност постои околу непризнавањето на правото на сецесија на националните малцинства (што според бројни теоретичари води кон „процес на балканизација“).

Антифашистичката ослободителна борба и одлуките на АСНОМ за конституирање на македонската држава

1. Претходните објаснувања се нужни за да се расветли закономерноста на создавањето на современата македонска држава во контекстот на глобалните промени, кои во текот и по Втората светска војна доведоа до настап на новата ера на човековите слободи и права и до признавање на правото на народите на самоопределување како основно правно начело.

Но, покрај тоа, едно почетно разграничување на поимите „држава“ и „политички систем“ е, исто така, потребно за разбирањето на карактерот на НОБ и нејзините плодови – АСНОМ и создавањето на македонската држава, започната како општонародно востание против фашистичките окупатори на 11 октомври 1941 година. Тоа треба да се има предвид при историската и правно-политиколошката анализа на развитокот на постасномска Македонија, до нејзиното осамостојување во 1991 година.

Во текот на НОБ во Македонија беа поставени сите основи на идната државност врз правото на самоопределување: јасно дефинирана национална програма и цели, создавање народноослободителна војска и ослободување на територијата од окупаторот, сло-

бода за македонскиот народ на поширокиот балкански простор и формирање народноослободителни одбори како зародиш на новата држава, со сите функции на власт.¹⁵ Сето тоа доволно аргументирано покажува дека низ НОБ процесот на ферментација на македонската нација беше обликуван како единствена и јасно изразена волја за создавање на сопствена држава и решителност до таа цел да се пристигне со сенародно вооружено востание.¹⁶ За таа цел низ НОБ беа систематски обликувани сите нужни конститутивни елементи на македонската држава, од кои особено е важен да се издвои фактот дека како потврда за структурирањето на македонската како политичка нација, од самиот нејзин почеток започнало создавање на првите облици на новата народна власт.¹⁷ Новата *de facto* власт е развиена до степен во кој се создадени услови за осамостојување на судската функција врз начелото на поделба на власта со формирање народни судови.¹⁸ Закономерното создавање македонска држава низ таквиот процес се одвивало сосема во сообразност со еден од двата модели на појавата и развојот на современите европските нации: држава – јазик – нација, или јазик – нација – држава.¹⁹ Одлуките на Првото заседание на АСНОМ имаат, оттука, не само конститутивен туку и деклараторен карактер, зашто го објавуваат резултатот на долготрајното и постојано попречуваното создавање на македонската

¹⁵ За целите на народноослободителната и револуционерна борба во Македонија, содржани уште во Манифестот на Главниот штаб на НОВ и ПО на Македонија упатен до македонскиот народ од почетокот на октомври 1943 година, в. поопширно *Димитров* (Апостолски), 213; *Зографски* (1966), 41; *Христијов* (1966), 209; *Ивановски* (1995), 101.

¹⁶ В. *Ајосџолски* (1987), 113; *Кушеј* (1966), 89.

¹⁷ В. *Христијов* (1977), 45.

¹⁸ В. Упатство на НКОЈ до Иницијативниот одбор за свикување на АСНОМ од 18 мај 1944 година за формирање народни судови, АСНОМ, Документи, том I, кн. VI, док. 3: „Денеска Народно-ослободителните одбори са се афирмирали као народна власт низ целата наша земја... Тој развој на народно-цивилните органи на власта сака, да се во вршенето на судската власт оди корак подалеку. Вршението на судските/јурисдикционите власти треба да се одвоуе од извршните власти/тесен извршен дел на НОО/. Това се различни функции, различна е и одговорноста на нивните носители, па треба да се одвоуат... Судовите за своите одлуки не одговараат на Народно-ослободителните одбори па ни на скупштината/пленумот/. Должни се да судат законито.“

¹⁹ В. *Хлебовчик*, (1977), 33.

нација како културна нација – од јазична и културна, до политичка и државна еманципација.

Исто така, одлуката на АСНОМ македонскиот народ, заедно со малцинствата што живеат во Република Македонија, да го оствари правото на самоопределување со стапување во сојуз со другите југословенски народи, претставуваше во прв ред резултат на определбата за создавање демократска заедница и федерализам од нов вид, различен од другите модели на федерација и заснован врз целосна рамноправност на народите и републиките, со јасно одредување на државноправниот карактер на републиката, што квалитативно не се разликува од карактерот на федерацијата, со која има поделени и испреплетени функции.²⁰ Таа, во исто време, е израз на објективната оценка на односите на Балканот во текот на Втората светска војна и на определбите на сојузничките сили за идното уредување на светот врз нови начела.²¹ Идејата на федерализам претставуваше основна идеја и на самото македонско револуционерно движење од неговиот почеток (уставите на Внатрешната македонско-одринска револуционерна организација, Крушевскиот манифест, Народната федеративна партија итн.) и платформа што го изразуваше неговиот демократски карактер.²²

2. Во својство на претседател на Иницијативниот одбор за свикување на АСНОМ, *Ченџо* го објаснува конституирањето на македонската државност, потенцирајќи два клучни фактори.²³ Прво, по неуспесите на народноослободителното движење на македонскиот народ пред Втората светска војна, македонскиот народ под српска власт се обедини за борба против општиот поробител: великосрпската хегемонија. „Се создаде општонароден фронт, македон-

²⁰ В. Ѓорѓевиќ (1966), 57; Милосавлевски (1995), 350.

²¹ Во текот и по завршувањето на Втората светска војна, големите сили останаа на ставот за отфрлање на какви било аспирации за приклучување на другите делови на македонскиот народ кон Република Македонија, или за интегрално остварување на неговото право на самоопределување во рамките на југословенско-бугарска или балканска федерација, в. *Чейреџанов* (1995), 284; *Појовски* (1987), 295; *Баркер* (1994), 344; в. и *Димитров* (1987), 194.

²² В. Христијов, (1990), 254, 451, 569.

²³ Статија објавена во „Илинденски Пат“, 1944, Год. I, бр. 4, в. АСНОМ, Документи, том I, кн. VI, док. 8, стр. 57.

скиот народен покрет со основниот принцип: борба за национална слобода. Конкретизирано на новите условија, то значеше остварување на братски сојуз со сите народи од Југославија, за рушење на хегемонијата и создавање на федеративна Југославија, во која македонскиот народ влегува како равноправен член со гарантирана национална слобода“. Втор обединувачки фактор претставува, според него, големобугарската окупација и фашистичкиот терор, кои, „го издигнаја македонскиот народ толку политички, колку не са го издигнале 30 години мирен политички живот. Се разби најголемата, закоренелата заблуда македонскиот народ разбра еднаш за секогаш оти големобугарскиот окупатор не му донесе слобода, ами најарно и незапамтено ропство“. Врз тие основи, Народноослободителната и антифашистичка борба на македонскиот народ, која ги впила во себе и сите борби за ослободување и неброени жртви, го потврди неговото право на самоопределување како трајно и неотуѓиво право и го легитимира создавањето на АСНОМ како симбол на освоената слобода. „Најважниот акт со кои првото македонско Народно Собрание ќе излезе пред својот народ, ќе биде историската прокламација на полната национална слобода на Македонија... Со неговиот карактер како единствен носител на полниот народен суверенитет, произлегува дека првото македонско Народно Собрание ќе ја претставува највисоката и единствената власт во Македонија“.

Во светлината на објаснувањето на клучните фактори што го одредуваат карактерот на НОБ и на АСНОМ, правото на самоопределување на македонскиот народ доби конкретна историска содржина на право што не е подарено, туку е извојувано низ сопствената борба за национално ослободување, во сојуз со другите народи на тогашна Југославија, чиј резултат претставуваат и одлуките на Второто заседание на АВНОЈ (29 ноември 1945), за кое *Ченџо* го истакнува следново: „Неговата историјска фтора скупштина со признавање правото на секој народ на самоопределување до отцепување или присоединување, му даде најшироки можности на македонскиот народ сам да си е определува својата судбина. Гарантирајќи му во исто време полна национална слобода и равноправност во нова федеративна Југославија, АВНОЈ уште појќе го засили желанието на нашиот народ својата судбина да неја дели од судбината на другите братски народи на Југославија... Ползувајќи се со правото на самоопределение гарантирано со решенијата на II скупштина на

АВНОЈ... првото Народно Собрание ќе ја прокламира тврдата воља на македонскиот народ да влезе како национално слободен и политички равноправен член во една од најдемократските државни формации федеративна Југославија.²⁴

Најшироката народна основа на АСНОМ и целосен легитимитет на неговите уставотворни овластувања извираат од фактот дека, како конститутивно собрание, тоа ги обединува идеалите на Илинден и НОБ, дека во него учествуваат делегати од трите делови на Македонија и дека има општонародна и народнофронтиска основа.²⁵ Прогласувањето на суверенитетот на македонската држава врз извојувањето на неприкосновеното право на самоопределување претставуваше дефинитивен пораз на великодржавните аспирации на соседите и неповратен акт на отфрлање и на Букурешкиот (1913) и на Парискиот мировен договор (1919 година) за поделба на Македонија и за непризнавање на посебен национален статус на македонскиот народ.²⁶ Со одлуките на АСНОМ е прокламирано остварувањето на правото на македонскиот народ на самоопределување, не како подарено, отстапено, туку како извојувано право со легитимна, и за современиот свет нужна, борба против фашизмот.²⁷ Тоа е остварено во времето кога на меѓународен план се отворени нови перспективи за крупните промени на современиот свет по завршувањето на Втората светска војна – настапувањето на ерата на национално ослободување на народите и на човековите слободи и права.²⁸

²⁴ *Ибид.*, 61.

²⁵ Таквата определба е експлицитно изразена во Манифестот на Главниот штаб на НОБ и ПОМ до македонскиот народ и народностите во Македонија за целите и карактерот на народноослободителната борба од октомври 1943 година, в. АСНОМ, Документи, 29: „Ќе го создадеме полното единство на македонскиот народ, почнуејќи од комунистите, па се до старите илинденски борци, во борбата за една нова, слободна и народна Македонија.“; в. и *Сойировски* (1977), 81; *Фиданова* (1995), 118.

²⁶ Така, *Хрисџов* (1995), 144.

²⁷ *Ивановски*, (1987), 349: Отечествонофронтиска Бугарија ја призна новата реалност. Регентот на Бугарија Тодор Павлов во АСНОМ виде „гранитни темели“ на слободната македонска држава, која не е подарена, туку извојувана со херојската борба на македонскиот народ.

²⁸ Тоа го истакнува и *Ченџо, ибид.*, стр. 63: „Во перспективите на Атлантиската карта, историјските решенија на Московската и Техеранската конференција и во момент на блиска победа над фашистичкиот окупатор – Народното

Основните документи за конституирањето на државата – Решението за прогласување на АСНОМ во врховно законодавно и извршно народно претставничко тело и највисок орган на државната власт на демократска Македонија и Декларацијата за основните права на граѓанинот на демократска Македонија, ја изразуваат определбата за нејзина заснованост врз принципите и за национален (етнос) и за народен (демос) суверенитет. Со нив Македонија е дефинирана како држава на македонскиот народ и на сите граѓани што живеат во неа – константа што го одредува прашањето за суверенитетот во целиот нејзин подоцнежен уставен развој до Уставот од 1991 година, кој поаѓа од принципот на граѓански суверенитет.²⁹

2. Определбата за зачувување на најшироката плуралистичка, народнофронтиска основа на АСНОМ како уставотворно собрание опстојува определено време и по Првото негово заседание, дури и како став на тогашниот врв на Комунистичката партија. Така, во еден документ на ЦК КПМ од март 1945 година е даден критички поглед на првите избори што ги организира Президиумот на АСНОМ: „Нашите комитети и членови на Партијата скренаја на основата на тоа народно обожаванје на Партијата, на неисправна политичка линија. Не схватија да е народноослободителниот фронт свенародна политичка организација-движение, кое мора да е добие полната своја содржина на општиот политички живот на народот. Од НОФ направија кринка на Партијата и то бледа провидна кринка, од НОФ направија фарса, со која се послужуват многу вулгарно... Со ангажирањето на активните присталици на НОФ нечленови на Партијата на полна заедничка одговорност и учество во решувањето и спроведувањето одлуките НОФ ќе стекне само уште поголема почит и поголема политичка активизација на пошироките слоеви на народот... Партијскиот комитет со својата работа не смеј никогаш да му ја зема иницијативата на одборите на НОФ и другите организации, не смеј да ги надокнадува...“³⁰

Собрание ќе ја прокламира слободата на македонскиот народ во согласие со општите политички тенденции на силите победителки.“

²⁹ В. Шкарик (1995), 337; Шкарик/Силјановска-Давкова, (2007), 323; Цаца (1987), 255.

³⁰ В. АСНОМ, Документи, том I, кн. 6, док. 23, стр. 113.

Ова предупредување ги навести подоцнежните деформации на политичкиот систем низ неговата трансформација во систем на едноумие и еднопартиско владеење. Тие имаа директни реперкусии врз карактерот на југословенската федерација како силно централизирана држава и врз ограничувањето на државниот суверенитет на Република Македонија, изразено особено во првиот период на развојот на односите во федерацијата (1946–1953 година).³¹

Во првиот Устав на НРМ од 1946 година беше прифатен концептот на пренесен суверенитет врз федерацијата, со тоа што Републиката задржа широк круг компетенции, врз кои беше создадена и соодветна институционална структура во речиси сите подрачја на општествениот живот (судство, управа, образование, култура итн.).³² Битна за нашата расправа е и констатацијата дека деформациите на југословенскиот политички систем не можеа да го поништат и не го поништија правото на народно самоопределување во државно-правна смисла. За еднаш признатото и потврдено право на македонскиот народ е битно дека тоа, заедно со еднаквите права на другите народи во југословенската федерација, претставуваше главен динамичен фактор, кој ги предизвикуваше постојаните промени во карактерот на југословенската федерација и, конечно, нејзината трансформација во договорна заедница со силно изразени конфедеративни елементи со Уставот на СФРЈ од 1974 година. Со тој устав односите меѓу федерацијата и федералните единици беа уредени врз начелото според кое граѓаните ги остваруваат своите суверени права во републиката, а во федерацијата само кога тоа е во заеднички интерес.³³ Со Уставот на СРМ од 1974 година, со кој РМ е дефинирана како национална држава на македонскиот народ и држава на албанската и турската народност во неа, оваа концепција, која е потврда на правото на самоопределување до отцепување, е изразена низ проширување на функциите на републиката во низа подрачја битни за понатамошниот нејзин развој до времето на распадот на СФРЈ (казненото и другите области на законодавството, правосудниот систем, општо-народната одбрана итн.).

³¹ В. Димитров (1995), 23; Каџарџиев (2005), 35.

³² Поопширно в. Миџков (2005), 94.

³³ В. Миџков (1987), 272.

Заклучок

Во формално-правна смисла, одлуките на АСНОМ и првиот Устав на НРМ од 1946 година се правна основа за враќање на неограничениот суверенитет на Република Македонија по распаѓањето на југословенската федерација, изведено со референдумот за независност и усвојувањето на Уставот од 1991 година.

Бадентеровата арбитражна комисија на Конференцијата за Југославија во своето мислење (бр. 6) за Република Македонија од 1992 година ѝ препорача на Европската заедница да го прифати барањето за нејзино признавање, поаѓајќи од констатацијата дека таа се трансформира во правна држава и демократски политички систем. Зад тоа мислење стои опстојна и издржана верификација на нејзиниот развој од АСНОМ до Уставот од 1991 година и правото на македонскиот народ на самоопределување изразено низ таквиот развој.

Правото на народот на самоопределување е трајно право, кое е константен извор на неговата слобода самиот да одлучува за формата и содржината на државата и на политичкиот систем, економските односи, правото, културата и начинот на организирање на општествениот живот итн. Како и секое друго право, тоа е ограничено со еднаквите слободи и права на другите народи. Во современите односи меѓу народите и државите, ограничувањата на ова право имаат облик на меѓународни стандарди, норми, па дури и забрани: почитување на мирот, територијалниот интегритет на другите држави, забрана за агресивна војна итн. Но, не само надворешни туку и бројни внатрешни ограничувања се денес наложени со фактот дека секој народ го остварува ова право во заедницата со други рамноправни народи. Тие ограничувања допираат до односите внатре во политичкиот систем: суверенитетот на граѓанинот и суверенитетот на државата, човековите права, правата на странците итн.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Ајосџолски, Михаило*, (1987): Воените успеси на НОВ и ПОМ – фактор за одржувањето на АСНОМ, Зборник: АСНОМ во создавањето на државата на македонскиот народ, Реферати од научен собир, МАНУ, Скопје
- АСНОМ, Документи*, (1984): Том I, Книга 1, 2, Архив на Македонија, Скопје
- Баркер, Елизабети*, (1994): Британците и АСНОМ во 1944–1945 година, Науката за АСНОМ 1944–1994, Скопје
- Vichanan, A.* (1997): Theories of Secession, *Philosophy & Public Affairs* 261
- Цаца, Ѓорѓи*, (1987): АСНОМ и првиот устав на Народна Република Македонија, Зборник: АСНОМ во создавањето на државата на македонскиот народ, Реферати од научен собир, МАНУ, Скопје
- Чејреџанов, Тоџор*, (1995): Ставот на Велика Британија кон прашањето за обединување на Македонија и југословенско-бугарската федерација, Зборник: АСНОМ, Педесет години македонска држава 1944–1994, Прилози од научен собир, МАНУ Скопје
- Чулиновиќ, Фердо*, (1994): АСНОМ и националното прашање, Науката за АСНОМ 1944–1994, Скопје
- Dillon, E.J.*, (1920): The Inside Story of the Peace Conference, New York and London
- Dimitrijević, V., Račić, O., Đerić, V., Papić, T., Petrović, V., Obradović, S.*, (2007): Osnovi Međunarodnog javnog prava, Drugo izdanje, Beograd
- Димитров, Евџени*, (1995): Педесет години современа македонска држава, Зборник: АСНОМ, Педесет години македонска држава 1944–1994, Прилози од научен собир, МАНУ Скопје;
- (1987): АСНОМ и интегритетот на македонскиот народ, Зборник: АСНОМ во создавањето на државата на македонскиот народ, Реферати од научен собир, МАНУ, Скопје;
- (1984): Државно-правната определба на македонскиот народ и Манифестот на Главниот штаб на НОВ и ПО на Македонија, Зборник на трудови посветени на акад. Михаило Апостолски, МАНУ, Скопје
- Documents of American History*, edited by H.S. Commager (1968) New York
- Фиданова, Славка*, (1995): Некои аспекти на прашањето за проширување на политичката основа на АСНОМ, Зборник: АСНОМ, Педесет години македонска држава 1944–1994, Прилози од научен собир, МАНУ Скопје

Ѓорѓевиќ, Јован, (1966): Особеностите и искуствата на југословенскиот повеќенационален федерализам, Зборник: Развитие на државноста на македонскиот народ, ИНИ, Скопје

Хлебовчик, Јозеф, (1977): За некои теоретски и методолошки проблеми во врска со процесите на создавањето на нациите во средна и источна Европа во периодот XVIII–XX век, Зборник: АСНОМ, Остварување на идеите за создавање на македонската држава и неговиот меѓународен одглас и одраз,

Симпозиум посветен на 30-годишнината од АСНОМ, МАНУ Скопје

Христићов, Александар, (1966): Значењето на СНОМ во државно-правната историја на македонскиот народ, Зборник: Развитие на државноста на македонскиот народ, ИНИ, Скопје;

(1977): Конститутивни елементи во создавањето на македонската држава во југословенската федерација, Зборник: АСНОМ, Остварување на идеите за создавање на македонската држава и неговиот меѓународен одглас и одраз, Симпозиум посветен на 30-годишнината од АСНОМ, МАНУ Скопје;

(1990): Создавање на македонската држава, Скопје

Ивановски, Владимир, (1995): Манифестот на Главниот штаб на Народноослободителната војска и партизанските одреди на Македонија и Антифашистичкото собрание на народното ослободување на Македонија,

Зборник: АСНОМ, Педесет години македонска држава 1944–1994, Прилози од научен собир, МАНУ Скопје

Иваноски, Орде, (1987): Отеченофронтowska Бугарија за АСНОМ и за македонската држава (1944–1948), Зборник: АСНОМ во создавањето на државата на македонскиот народ, Реферати од научен собир, МАНУ, Скопје

Јелавич, Барбара, (1999): Историја на Балканот, Дваесетти век, Скопје

Карахасан, Мусџафа, (1977): АСНОМ – општествено-политичка основа на македонската државност и народностите како нејзини конститутивни компоненти, Зборник: АСНОМ, Остварување на идеите за создавање на македонската држава и неговиот меѓународен одглас и одраз, Симпозиум посветен на 30-годишнината од АСНОМ, МАНУ Скопје

Карићов, Владо, (1984): Почетните конститутивни елементи во процесот на создавањето на југословенската федеративна заедница во текот на НОВ (До Првото заседание на АВНОЈ), Зборник на трудови посветени на акад. Михаило Апостолски, МАНУ, Скопје

Кайшарчиев, Иван, (2005): Македонската држава – Република Македонија – 60 години по АСНОМ – едно можно видување, Зборник: Република Македонија 60 години по АСНОМ, Научен собир по повод шеесет-годишнината од АСНОМ, МАНУ Скопје

Кушеј, Горазо, (1966): За некои карактеристични црти во изградбата на македонската државност, Зборник: Развитие на државноста на македонскиот народ, ИНИ, Скопје

Милосавлевски, Славко, (1995): АСНОМ 1944 и независна Република Македонија 1991, Зборник: АСНОМ, Педесет години македонска држава 1944–1994, Прилози од научен собир, МАНУ Скопје

Миџков, Владимир, (1987): АСНОМ и државно-правниот развој на СРМ (1944–1974), Зборник: АСНОМ во создавањето на државата на македонскиот народ, Реферати од научен собир, МАНУ, Скопје

Миџков, Владимир, (2005): АСНОМ и развојот на уставноста во Република Македонија, Зборник: Република Македонија 60 години по АСНОМ, Научен собир по повод шеесетгодишнината од АСНОМ, МАНУ Скопје

Нешовиќ, Слободан, (1987): Прво заседање АВНОЈ-а и Македонија, Зборник: АСНОМ во создавањето на државата на македонскиот народ, Реферати од научен собир, МАНУ, Скопје

Pellet, Alain, (1992), The Opinions of the Badinter Arbitration Committee: A Second Breath for the Self-Determination of Peoples, *European Journal of International Law* 3 (1)

Појовски, Душан, (1987): Британската дипломатија и АСНОМ, Зборник: АСНОМ во создавањето на државата на македонскиот народ, Реферати од научен собир, МАНУ, Скопје

Ramcharan, Bertrand (Edit.), (1997): *Opinions of the Arbitration Commission*. In: The International Conference on the Former Yugoslavia, Official Papers. Vol. 2. Den Haag

Рисџовски, Блаже, (1977): Македонската државност во програмата на Македонското научно-литературно другарство во Петроград (1902–1917), Зборник: АСНОМ, Остварување на идеите за создавање на македонската држава и неговиот меѓународен одглас и одраз, Симпозиум посветен на 30-годишнината од АСНОМ, МАНУ Скопје 1977

Соџировски, Никола, (1977): АСНОМ – синтеза на националниот и државноправниот фактор во историјата на македонскиот народ, Зборник: АСНОМ, Остварување на идеите за создавање на македонската држава и неговиот меѓународен одглас и одраз, Симпозиум посветен на 30-годишнината од АСНОМ, МАНУ Скопје

Сџојчев, Ванче, (2000): Воена историја на Македонија, Скопје

Туџурковски, Васил, (1994): АСНОМ, македонската државност и меѓународното право, Науката за АСНОМ 1944–1994, Скопје

Турџен, Доминик, (2013): Уставно право, Скопје

Шкарик, Свџомир, (1995): Суверенитетот во документите на АСНОМ, Зборник: АСНОМ, Педесет години македонска држава 1944–1994, Прилози од научен собир, МАНУ Скопје

Шкарик, Светимир/Силјановска-Давкова, Гордана, (2007): Уставно право, Скопје

Шо, Малколм, Меѓународно право, VI издание, (2009): Скопје
Зборник на документи од Антифашистичкото собрание на народното ослободување на Македонија (АСНОМ), (1964): Институт за национална историја, Скопје

Зографски, Данчо, (1966): Македонското национално прашање и АСНОМ, Зборник: Развиток на државноста на македонскиот народ, ИНИ, Скопје

Vlado Kambovski

ASNOM: ATTAINING THE RIGHT OF THE MACEDONIAN PEOPLE TO SELF-DETERMINATION

(Summary)

The proclamation of the modern Macedonian state at the First ASNOM Meeting (2 August 1944) as an expression of the right of the Macedonian people to self-determination is observed through the prism of the development of the basic state and legal principles of the modern society: the right to self-determination of peoples and the principle of territorial integrity and inviolability of state borders, established as basic principles of regulating the world order during and immediately after World War II (UN Charter of 1945).

In light of the explanation of the key factors that determine the nature of the National Liberation War as anti-fascist and liberation struggle and ASNOM as a legitimate assembly of people's representatives, the right to self-determination of the Macedonian people through its decisions has obtained a concrete historical sense of entitlement not bestowed, but accomplished through the own struggle for national liberation in alliance with other peoples of former Yugoslavia. In the first Constitution of the NR of Macedonia from 1946 was accepted the concept of transferred sovereignty over the federation, whereas the Republic retained a broad set of competencies on which an appropriate institutional structure was created in almost all areas of social life (judiciary, administration, education, culture etc.). Along with the equal rights of other peoples of the Yugoslav federation, the right to self-determination was a major dynamic factor that caused frequent changes in its character and finally its transformation into a consensual union with pronounced confederative elements in the Constitution of SFR Yugoslavia from 1974.

In formal and legal terms, the decisions of ASNOM and the first Constitution of the NR of Macedonia from 1946 are the legal basis for return of the unlimited sovereignty of the Republic of Macedonia after the breakup of the Yugoslav federation, through the Referendum on independence and the adoption of the 1991 Constitution.

Иван Кашаршев

СЕДУМДЕСЕТ ГОДИНИ АСНОМ – СЕДУМДЕСЕТ ГОДИНИ МАКЕДОНСКА ДРЖАВА

Деновиве ја одбележуваме седумдесетгодишнината од Првото заседание на АСНОМ, седумдесеттиот роденден на самостојна Република Македонија.

Ако 11 октомври 1941 година, кога малата група македонски патриоти ја нападнаа полициската станица (участок) во Прилеп претставува преломен датум во борбата и во животот на македонскиот народ, на вековното патување по патот на слободата, ослободувањето и создавањето на своја независна македонска држава на територијата на етничка и географска Македонија, 2 август 1944 година, денот на кој е одржано Првото заседание на АСНОМ во столетните простории на манастирот Свети Прохор Пчињски и се удрени темелите на федерална Македонија, денес Република Македонија, е почетокот на една нова епоха во неговиот живот.

Тоа не е историска патетика, тоа е вистинска македонска преродба. И 11 октомври 1941 година и Втори август 1944 година се два датуми кои во свеста на Македонецот се поимаат како синтеза на непрекинато движења од втората половина на XIX век за раскинување на ропските синцири за слобода и државност. Кратко речено: во прашање се напори да се освои слободата за живот на македонскиот народ и етничките заедници на територијата на Македонија. Во сликата што ја наведовме се сместени: наследството на македонското Кресненско востание (1878), на Македонската лига, на борците за просвета и образование за свој македонски јазик. Во неа значајно место имаат духот на Илинденско востание и на Крушевска република од 1903 год. и Мајскиот манифест од 1924 год.

Верувам ќе се согласите со мене оти денес, кога страстите на времето полека ги покрива правот на историјата, во сликата за која говориме има место и за оние што искокнувале од стројот на единствената ослободителна борба на македонскиот народ. Тие на крајот се најдоа во редовите на борците за национално ослободување во НОВ 1941–1944 година.

Во Букурешт Македонија е поделена на три дела меѓу соседните три држави, и трите спроведуваа политика и асимилација. Но, со тоа не успеаја да ги задушат основните стремежи на неговата борба: ослободување, обединување и формирање независна македонска држава на Балканот.

Со таа своја определба македонскиот народ се вклучи во антифашистичката и народноослободителна борба во Втората светска војна на целата територија на етничка Македонија.

Крајниот резултат на борбата ќе биде свикувањето на АСНОМ и конституирањето на федералната македонска држава.

АСНОМ претставува преломна фаза во развојот на македонскиот народ, во неговото конституирање како национален индивидуалитет. АСНОМ е успешен историски исчекор по Илинденското востание и Крушевската република во 1903 година.

Се разбира, тоа не значи дека НОБ е механичко пресликување на Илинденското востание. Во него се вградени стремежите на новото време и интересите на новите генерации. Еден бегол поглед на состојбите во времето меѓу 1940 и 1944 година на македонската стварност, покрај единството на ослободителните цели, ќе открие и бројни програмски разлики. Таа појава е видлива уште во почетните фази на борбата против фашистичките окупатори.

И тоа не е чудно. Прво, не постои хомогено национално ослободително движење. Второ, не треба да се губи од предвид дека македонскиот народ во антифашистичката народноослободителна борба влезе без државнотворна традиција.

Во тоа е и суштинската разлика меѓу македонското и антифашистичките движења на другите народи во Југославија и на Балканот.

Пред македонското антифашистичко востание стоела задачата да се ослободи народот, но и да се изгради сопствена држава со сите потребни атрибути на еден национално-државен субјект.

На патот кон ослободувањето и создавањето на македонската држава особено е значајна 1943 година. Во март 1943 година е создадена Комунистичката партија на Македонија (КПМ) во Тетово. Во септември 1943 година е одржано Преспанското советување, чии решенија внесоа нова динамика во развојот на борбата. Во октомври 1943 година е објавен Манифестот на Главниот штаб на НОВ и партизанските одреди на Македонија. Во ноември 1943 година е објавен Прогласот на Президиумот на Второто заседание на АВНОЈ до народите на Југославија. Во декември 1943 година е објавена Декларацијата на ОФ на Бугарија за македонското прашање. На 9 декември 1943 година е објавен Приговорот на АНОК на Македонија на Манифестот на Главниот штаб на НОБ на Македонија. На 23 декември 1943 е пишувано писмото на Питу, член на ЦК КПМ, до членовите на ЦК КПМ.

Овие информации немаат функција на историска хроника, туку се за политичка проценка на настаните што ќе се развијат во НОВ на Македонија потоа и, пред сè, во функција на проценка на случувањата за време на свикнувањето и одржувањето на Првото заседание на АСНОМ, како и на значење на документите што ги донесе тоа за основањето на македонската држава.

Не навлегувајќи во нивна анализа, ниту на темата за местото на Првото заседание на АСНОМ во формирањето на федерална Македонија и за седумдесетгодишната што сега ја одбележувам, сакам да подвлечам дека од наведените документи особено внимание привлекува „Приговорот на група членови на Акциониот народноослободителен комитет на Македонија – АНОК на Манифестот на главниот штаб“.

Сите набројани документи ја третираат иднината на македонскиот народ на Балканот. Манифестот на Главниот штаб се залага идната македонска држава да биде дел од федерацијата на Југославија, а НОВ на Македонија во состав на НОБ на југословенските народи. Ова залагање на Главниот штаб ќе предизвика незадоволство. Најостро ова незадоволство ќе дојде до израз во „Приговорот“ на малата група интелектуалци организирани во веќе споменатиот АНОК, кој постоел околу дваесет дена. Го распуштил Кузман, кој и го создаде на барање на ЦК КПМ. Причината за неговото распуштање било одбивањето организацијата да се нарече „Иницијативен

одбор за свикување на АСНОМ“. Наместо тоа, таа била наречена „Акционен народноослободителен комитет“ (АНОК).

Судирот бил остар, членовите на АНОК остро реагирале на настојувањето на Главниот штаб македонското прашање да се решава во рамките на Југославија, макар и федерална. Тие се залагале за создавањето на обединета македонска држава на Балканот надвор од Југославија. Тие во Југославија не гледале „рамка за решавање на македонското прашање“. Сметале дека е тоа балканско прашање, поради што било нужно да се изнесе пред балканските народи и пред целиот свет самоопределувањето на Македонија.

Но, тоа што е значајно да се подвлече е дека разликите меѓу двете страни биле решавани низ демократска дебата, која траела од одењето на веќе бившите членови на АНОК во базата на Главниот штаб. Овде, во организација на Иницијативниот комитет што го организираше ЦК на КПМ, се водела долга продуктивна дебата во подготвувањето на основните документи што требало да ги донесе Првото заседание на АСНОМ за основите на македонската држава.

По тврдењето на Страхил Гигов, во еден момент, спроти денот на одржувањето на Првото заседание, учесниците се нашле во криза. Постоела опасност собранието да не почне утредента на Втори август. Гигов тврди дека членовите на ЦК КПМ одржале кратка седница на која биле надминати спорните проблеми и со тоа бил отворен простор за одржување на собранието.

Како што е познато, од информациите што постојат досега, одржувањето на Првото заседание е претставувано во идеализирана форма. Во тој поглед се разликуваат кусите и промислени информации на Киро Глигоров и на Мара Нацева. Киро Глигоров во својата книга „Македонија е сè што имаме“ вели: „Во целина дебатата беше добра“; „Добро, не одеше сè како подмачкано“; „Тука седеа луѓе со разни сфаќања за некои работи, разни возрасти и слично. Некој, како на пример Ченто, едноставно не сакаа да им се командува, многумина сакавме да мислиме со своја глава... Имаше и некои други такви разногласија, поинакви мислења и несогласувања помеѓу Комитетот но ги разрешувавме“... И натаму: „Вториот ден на собранието се водеше доста интересна дискусија од разни делегати кои главно сите сметаа дека е сега моментот да се создаде сопствена држава. Тоа некако кружеше како општа мисла меѓу – сите

присутни делегати, а може да се каже и меѓу партизаните кои беа доведени да го обезбедуваат Манастирот Св. Прохор Пчињски... Се говореше дека не треба да се жалат жртви за ослободување и на другите два дела, и за општо обединување на целиот македонски народ... На заседанието идејата и паролата Македонија да се создаде како самостојна држава, беше во преден план“ (стр. 66).

Мара Нацева на свој начин ги потврдува информациите на Киро Глигоров за атмосферата што постоела на Првото заседание на АСНОМ. Таа вели: „На Првото заседание на АСНОМ не беа сите комунисти, имаше разни. Не мораа сите да бидат членови на Партијата. Не мораа сите да имаат исто мислење, беше битно да се има различно гледање, граѓанска иницијатива. Имаше размислувања за независна Македонија но повеќето беа државата да биде во составот на Југославија, бидејќи не можевме сами.“

Денес, седумдесет години по одржувањето на Првото заседание на АСНОМ, покрај многуте сознанија што постојат за местото на АСНОМ во основањето на федерална денес независна Република Македонија, може да се каже: крајните придобивки на Првото заседание на АСНОМ се во удирањето на темелите на македонската држава, и во промовирањето на демократската парламентарна дебата како услов за надминување на несогласувањето по некои прашања во врска со организацијата на новата држава. Но, не помалку донесувањето на „Декларацијата за основните права на граѓаните на демократска Македонија“.

Одржувањето на Првото заседание на АСНОМ е највисок чин во основањето на федералната македонска држава. Со него завршува еден демократски процес евидентен во текот на НОВ. По АСНОМ настапува период на догматски волунтаризам и култ на личноста.

Но, тоа не го намалува значењето на АСНОМ во современата македонска историја. Тој АСНОМ, и покрај сите обиди да се минимизира, да се негира, да се функционализира, е гранитна карпа, која ја обезбедува иднината на македонскиот народ. Тој е извор на демократски идеи и искуства.

Ivan Katardziev

**SEVENTY YEARS OF ASNOM – SEVENTY YEARS
OF MACEDONIAN STATE**

(Summary)

The First ASNOM Meeting is important for the Macedonian historical science, not only concerning the adopted decision, but also concerning the method the Meeting was held. Namely, during the ASNOM Meeting the first parliamentary debate was developed, in which the disputed issues were resolved in a democratic way.

Димитијар Мирчев

ИМАШЕ ЛИ АСНОМ ФИЛОЗОФИЈА И ИДЕОЛОГИЈА

(1) Поспецифично, нашата теза е дека АСНОМ (Првиот АСНОМ) и неговата темелна политика и актери имале една оформена филозофија и идеологија и, второ, дека има еден континуитет на АСНОМ 1944 г. со Илинден 1903 г., но и со 1991 г., кога е прогласена државната независност и суверенитет на Републиката, што е, пак, посебно прашање за расправа. И тој континуитет, кој е прекинат од 1946 до 1948 г., но и во повоениот период, сепак, не се изгубил до 1990–1991 г. Потем, истражувајќи ја таа теза за конзистентност и континуитет, воопшто не се тврди дека во НОБ во Македонија имало две линии на сфаќање на борбата: една на Илинден и АСНОМ и друга на КПЈ/КПМ или, пак, на Тито, Коминтерната, Темпо и сл. Тие, и доколку би постоеле, не би биле алтернативни и конкурентни или, пак, спротивставени. Напротив, би се усогласувале и преплетувале на темелната точка на борбата против фашизмот и за слобода, како и против бугарскиот окупатор. Тоа и се случувало.

Но, двете линии и не биле унисони, а по некои точки биле и паралелни и заедно опстојувале, сè до победата 1944 г., односно додека КП, имајќи ја воената и репресивна моќ, не превладала некаде 1945–1946 г. Со ова тврдење, пак, воопшто не се сака да се потцени, најмалку да се оспори огромниот придонес, жртви и херојство, како и воено водство и учество во борбите на членовите на КПЈ/КПМ. Напротив, сосем со право и денес на тој придонес му се признаваат сите заслуги и големи придобивки за Македонија.

Понатаму, кога се употребуваат термините „филозофија“ и „идеологија“, не се мисли толку на документи, книги, трактати и

теории. Времињата воопшто не биле погодни за тоа. Се мисли на акти (на пр., на една или на друга Декларација на АСНОМ), но и на журналистика, белешки, дописи, и подоцна спомени, како што се оние на Влахов и Шатев или на записите на Васил Ивановски, па и на некои повоени современици и учесници. Макар што и тие биле пишувани во „посебни околности“. Освен тоа, во последно време кај нас се издадени повеќе монографии и документаристички збирки, како оние за Ченто, Методи Шаторов – Шарло, за ВМРО на Тодор Александров, документи на Коминтерната за Македонија, документи за советската надворешна политика кон Македонија и Југославија, документи за Македонија од Архивот на Јосип Броз Тито и многу други. Овие исто така своевидно го осветлуваат континуитетот на Илинден, АСНОМ и на Независноста на РМ од 1991 г.

Но, прво, НОБ објективно не била класно-ослободително, класно-пролетерско и класно-револуционерно движење, а со цел да се воспостави комунистички систем или режим. Во времето пред војната и за време на војната, превладувало, вистина, социјално незадоволство кај масите, особено селанските, сиромашните, работничко-занаетчиските, но тоа не било воопшто револуционизирано. Тоа е точно и за другите делови на Македонија. Било движење за промени, за подобро утре и слобода, односно НОБ имала карактер на национално-ослободително и национално-обединувачко, како и граѓанско-демократско движење. На почетокот на војната имало само неколку стотини членови на КП и симпатизери, а прогласите за востание, што се базирале на прогласите на КПЈ од 15 април (по повод агресијата врз Југославија) и од 22 јуни 1941 (по повод агресијата на нацистичка Германија на СССР), малку некој во Македонија ги знаел, исто како и за заедничката борба за некоја нова Југославија, особено, пак, не за социјалистичка револуција. Тоа се актуализира дури во половината на 1943 г. Впрочем, сето членство на КПЈ во јуни 1941 г. броело околу 8.000 членови и околу 30.000 скоевци (комсомолци) од кои, според Пирјевец, добар дел биле во големите градови.

Во боречкиот и симпатизерскиот состав НОБ имал значително повеќе – селани, учители, занаетчии, трговци, дуќанџии, па и интелектуалци, одошто работничка класа, која во Македонија не била оформена. Но, во тој состав имало многу илинденци или нивни потомци, вмровци меѓу двете светски војни и манаповци. Мнозинството членови на Президиумот на АСНОМ, па и на составот на

сиот АСНОМ, биле такви. Тоа значи имало една континуирана линија на македонската кауза од Илинден и Гоцевото ВМРО, преку демократските црвени општини, односно избори во 1921 г, преку ВМРО Обединета, па ВМРО на Тодор Александров, чии залагања се сега добро осветлени со двете исклучителни монографии на З. Тодоровски (2014) и на Ж. Ленина (2014). Но, континуитетот на Илинден и АСНОМ го одбележувале и значајни личности, од кои некои и не биле учесници на НОБ во Македонија или, пак, на АСНОМ. Типични се – Методија Шаторов – Шарло, Димитар Влахов, Павел Шатев, Панко Брашнаров и др. Мнозина од нив, а таков е и Шарло, биле активисти на КП, и дури на Коминтерната, и едновременно – членови и активисти на ВМРО-Обединета.

Самото востание официјално започнало во Југославија со Прогласот на ЦК КПЈ на 22 јуни 1941 г., макар што „првата пушка“ била истрелана на 7 јули во Бела црква, Војводина. Всушност, ЦК на КП на Хрватска уште на 15 април 1941 г. издал Проглас до југословенските народи да истраат во борбата против агресорот и окупаторот и издајниците од противнародниот режим. Не се споменувала некоја револуција или класна борба. На 22 јуни, на денот на нападот на СССР, Димитров од Москва му испратил депеша на Тито за „КПЈ да стори сè за да се потпре и да го олесни праведниот бој на советските народи...“ и дека „во сегашната етапа се работи за ослободување од фашистичкиот јарем, а не за социјалистичка револуција“. Меѓутоа, Прогласот што го пишувал Тито лично е упатен до – работниците, селаните и граѓаните на Југославија и во него се бара од секој југословенски пролетер со оружје во рака да се дигне под револуционерното знаме на КПЈ, која ги води работничката класа, работните маси, народите и народностите на Југославија во победоносна народноослободителна војна и социјалистичка револуција. На 4 јули ЦК КПЈ објавил нов Проглас за востанието, се преименувал самиот во Врховен штаб на НОВ и ПОЈ и испратил во различни делови на државата – 12 водечки делегати, за овие пароли да ги образложат, заедно со принципот на „братството и единството“ и рамноправноста на сите народи. Ова се наводи на В. Дедиер (1980–84) и Ј. Пирјевец (2011).

Во другите југословенски земји структурата на популацијата помалку или повеќе се разликувала. Во индустријализираните Словенија и Хрватска, а донекаде и Србија, имало услови за класна и

граѓанска борба или војна напоредно со ослободителната. Дедиер наведува дека тоа создавало „социјален радикализам“. Веќе на почетокот на ноември 1941 г., по неуспешните преговори меѓу четниците и партизаните во Србија, судирот вистина добива карактер на граѓанска војна, во Словенија уште повеќе, во Босна и Хрватска – и на меѓуетничка и меѓурелигиска војна. Во Македонија тоа не бил случај, не се појавило ниту едно квинслиншко движење.

(2) Да споменеме уште дека и пред почетокот на војната комунистите во Македонија доследно се залагале за „социјална правда“, не за советизација или револуција, туку за автономија, независност и за национално ослободување на Македонија. Во загребска Дубрава во октомври 1940 г. е одржана Петтата земска конференција на КПЈ, на која како единствен член од Македонија учествувал Шарло, тогаш секретар на ПК на КПМ (во тоа време македонските комунисти се избориле за свој независен статус на КП). Според З. Тодоровски (2012, с. 13–14), Шарло на конференцијата истапил со став „во кој ја обвинил КПЈ за секташко застранување. Според него, ставот на КПЈ да се чека македонското национално прашање да се реши во текот на револуцијата, бил погрешен. Ставовите на Методија Шаторов на оваа конференција биле спротивставени по однос и на српските колонисти во Вардарска Македонија. Тој се залагал земјата, пасиштата и шумите во Македонија да се одземат од колонистите и да им се вратат на македонските селани, а колонистите да се иселат во Србија“ (З.Т. 2012, с. 14–15).

Благодарение на Шарло Петтата земска конференција, макар што не целосно, сепак, во Резолуцијата вградила ставови кои отворале перспектива во правец на остварување на национално-ослободителните стремежи на македонскиот народ. Меѓу другото, тука се поставени *борбата за рамноправност и самоопределување на македонскиот народ, против српските угнетувачи и против прејлензиите на „бугарските и италијанските империјалисти“, како и за пројектување на сите оние колонистии што служеле за угнетување на македонскиот народ.* Ова се тврдења на В. Ачкоска, која, исто така, ќе додаде дека во НОБ најголемиот број учесници во антифашистичката борба се бореле за национална слобода и социјална правда: „Националната слобода значела ослободување од окупаторските режими, рамноправност и слобода за македонскиот народ,

негово обединување и државотворно конституирање. Социјалното ослободување значело економска сигурност, земја за селанецот, работа за работникот. Тоа, всушност, биле и главните дострели и постулати на сфаќањето на комунизмот за мнозинството борци во текот на Втората светска војна“ (2011, стр. 14–150).

Но, за социјалната положба, структура и слоевски стремежи на македонското население, посебно во времето меѓу двете светски војни, пишуваат и многу други автори, како на пр. Л. Лазаров (1979, 1998) и Н. Цветковска (2005). Од тие извори, едноставно, не може да се извлече заклучок дека македонското население се стремело кон револуција од социјалистички карактер или, пак дека, имало некоја цврсто определена авангарда во таа насока. Л. Лазаров во двата свои труда за општествено-економскиот развој на Македонија (1979 и 19...г.) сумира повеќе извори, дури и од органите на Кралството Југославија за тоа каде била и колку била развиена Јужна Србија, односно Македонија, во периодот непосредно пред и по Втората св. војна. Произлегува дека над 75% од населението (во 1940 г. околу 1.100.000) било во тоа време – земјоделско, само околу 35% економски активно, индустријата главно ситна и со мал удел во бруто-производот, неписменоста речиси 70%. Лазаров цитира извори според кои од населението во Југославија вработено во индустријата токму пред војната, само 1,24% било во Македонија, само 3% од бројот на фабрики и 2% од индустрискиот капитал. Процентите за Словенија се 10–12 пати повисоки. Вкупниот број вработени во 1939 г. во Македонија бил, сè на сè – 17.400, од кои само 14.000 во стопанството. Бројот на индустриски претпријатија бил само 111, од кои три четвртини вработувале до 50 вработени.

Тутунот, афионот, поледелството и сточарството главно се развивале на мали приватни парцели и семејни имоти, а во бившата држава најчесто имале депресирани цени. Освен широките маси сиромашно селанство, доминантни во општеството биле – тенкиот граѓански слој, трговците, занаетчиите, учителите, државните службеници. Лазаров заклучува дека „општествената структура на Македонија помеѓу двете светски војни јасно ја открива огромната маса на селанството, како најмногуброен општествен слој, далеку од политиката и учеството во јавната власт, притиснат со долгови, со својата примитивна техника на стопанисување во земјоделството, со

изразена неписменост, во културен и хигиено-здравствен поглед-назадни и незаштитени“.

Целта на тие маси не била пролетерска револуција, туку излез од сиромаштијата и поправање на социјалната положба, но, пред сè – создавање нова, независна, своја, обединета македонска држава.

Но, во врска со Шарло, подоцна, есента 1941 г., поради изнесените критики и „национал-шовинизам“, како и поради наклонетост кон БКП, тој ќе биде исклучен од КПЈ, а ПК на КПМ – ќе биде распуштен. Всушност, Шарло бил комунист-интернационалец, следбеник на Коминтерната: секојпат се декларирал како Македонец по националност, а Бугарин по државјанство. Но, до исклучувањето од КПЈ тој цврсто истрајува на целите на националната слобода и обединувањето на Македонија, на заедничка борба на македонскиот народ со народностите и соседните народи, а за слобода и рамноправност, бидејќи судбината им е заедничка. Во 1940 г., до јули 1941 г., во билтените и повиците на ПК КПМ, што ги пишувал главно Шарло, а до македонскиот народ, селани, работници и сиромашни, доминираат истите тие цели, посебно оние за правда, прераспоредување на богатството, за правата на работникот, селанецот и трудбеникот, но и за автономна, независна и обединета Македонија (З.Т. – 2012, дел 4 и 5). Но, не се споменува револуција или социјализам или, пак, комунизам. Особено не, пак, недовербата во граѓанските, интелектуалните, службеничките, студентските слоеви. Напротив. Има еден сигурен континуитет меѓу мислата на Шарло и првиот АСНОМ. Веројатно затоа што во НОБ и АСНОМ имало многу следбеници и соработници на Шарло.

ПК на КПЈ, а од 1943 г. на КПМ, бил апсолутно свесен за тие аспекти на движењето и борбата. Инсистирале социјалната база на движењето да се прошири од работништвото и со други, т.н. напредни слоеви, на пр. со влијателни и угледни луѓе од еснафите, во селата, училиштата, па дури и со чорбации и свештеници. Исто така, истрајувале на политиката на обединета и независна, евентуално „автономна“ Македонија. Па, сепак, лојалноста кон партиската и југословенска кауза биле темелен критериум. Дури се случило да се инсистира на тоа предложените делегати на АСНОМ прво да ја поминат партиската проверка, поради што изгледа АСНОМ доцнел неколку дена. Натаму, прашањето на обединувањето на Македонија. За ова кај најголем број и борци и население имало голема под-

дршка и настојувања. Впрочем, посебно од 1942 г. имало и соработка и координација на одредите од егејскиот, пиринскиот и вардарскиот дел на Македонија. Но, далеку од тоа дека биле под заедничка команда.

(3) Дискрепанцата започнува уште од 1941 г., кога се поставило прашањето дали комунистичките партии, конкретно КП во Македонија, да бидат во рамките на претходните држави, за што се залагала КПЈ и Тито, или во рамките на окупаторските држави, за што се залагала БРП(к). И Тито и Коларов во врска со тоа барале решение од Коминтерната. Конечно, Коминтерната се одлучила за првото решение. Имено, во почетокот на септември 1941 г. во Москва е одржан состанок на посебна комисија на Коминтерната, на чело со претседателот Вилхелм Пик, на кој, благодарение на Вељко Влаховиќ, бил повикан и Димитар Влахов, како претставник на македонскиот народ. Тој се заложил за автономна КП или евентуално за координација со КПЈ. Превладало, како што рековме – првото решение – за КПЈ. Но, битно е што Влахов ја имал во вид Обединета Македонија (Мирчев, 2013, с. 40–49). Подоцна, на Второто заседание на АВНОЈ, тој ќе биде избран за потпретседател како претставник на егејските Македонци, а Владимир Поптомов за член, како претставник на пиринските Македонци; дури подоцна се кооптираат неколку члена од Вардарскиот дел. Тоа значи дека и КПЈ бил свесен за тоа дека во Македонија може да биде прифатлива само политиката на обединувањето на трите нејзини дела и политиката на социјална правда и национална самостојност.

Па, сепак, борбата продолжува, а КП во Македонија и Главниот штаб се под директна и оперативна контрола и водство на Врховниот штаб и на ЦК КПЈ, преку, се разбира Темпо, Добривоје Радосављевиќ и другите делегати и инструктори. Јадрото, т.н. автономисти, не можело во тие околности ништо да направи, но залагањето за независна и обединета Македонија кај нив останало прво од приоритетите. Таа линија превладува и на првото заседание на АСНОМ. Кој бил партискиот одговор на таа линија?

Тие верувале дека по сломот на фашизмот и ослободувањето нациите ќе се спојат и сите ќе се обединат, бидејќи во новиот поредок, па и на Балканот не ќе има граници. Впрочем, тоа објаснување дошло до израз и на Париската мировна конференција 1946 г.,

кога имало предлози Пиринска Македонија да се здружи со Вардарска, односно Југословенска. Од наведената причина Кардељ и Моша Пијаде го одбиле тоа. Ченто лично, па и другите членови на Президиумот биле апсолутно за тоа. Уште неколку епизоди. Меѓутоа, има и други чудни коинциденции. Или, некоинциденции.

Влахов и Шатов, но, пред сè, Ченто имале впечаток, а подоцна и отворено им се спротивставувале на обидите македонското раководство и Главниот штаб премногу да се контролираат од Јајце, Вис итн., да им се наметнуваат кадровски решенија, кадровски смени. Меѓутоа, нема индикации дека Тито лично се мешал во тоа „наметнување“. Иницијативниот одбор за свикување на АСНОМ одлучува во мај 1944 г. , заедно со ГШ на НОВ и ПОМ и веќе претходно оформениот ЦК КПМ, да се испрати делегација на Македонија кај Тито, на островот Вис, каде што било седиштето на Врховниот штаб и Комитетот за национално ослободување на Југославија во врска со подготовките за АСНОМ. Делегацијата ја сочинуваат – Ченто, Мане Чучков, Кирил Петрушев и – делегатот на ЦК КПЈ во Македонија, Светозар Вукмановиќ – Темпо. Кон крајот на јуни 1944 г. делегацијата со советски авион од ослободената територија во Јужна Србија патува за Вис, преку Бари, Италија. Интересно е дека во делегацијата нема никого од ЦК КПМ.

Според сеќавањата, Ченто го известил Тито за воено-политичката состојба во Македонија, за лојалноста и еднодушното на македонскиот народ во анти-фашистичката борба и заедништво со другите југословенски народи, како и за подготвеноста на Македонија да влезе во нацртот на новата југословенска држава. Меѓутоа, исто така бил многу јасен дека, во Македонија се смета на влез во новата федерација и држава како – Обединета Македонија. Тоа не било чисто лично мислење на Ченто. Нацрт-документите на АСНОМ биле веќе формулирани и во нивниот нацрт многу јасно е зацртано дека... „тргнувајќи од вековните идеали на македонскиот народ, првото Македонско Народно собрание, го прокламира пред цел свет своето праведно и неотстапно сакање за обединување на целиот македонски народ, на принципите на правото на самоопределување. Со тоа ќе се стави крај на ропството на македонскиот народ во сите негови делови и ќе се создадат услови за искрена солидарност и мир меѓу балканските народи...“ Но, тие документи – до усвојувањето, малку ќе се изменат, а во усвоените документи на заседанието има двосмислености.

Тито не реагираше неповолно на тоа излагање и барање на Ченто, ниту, пак, можел така да реагира на едно такво легитимно барање од интерес за целата нација. Впрочем, слични барања имало и од Словенија и Хрватска. Освен тоа, Тито, во тоа време и не бил многу известуван од Москва за „интересните сфери“. Но, во врска со тоа има уште неколку индикативни моменти. Имено, во документите на Второто заседание на АВНОЈ е зацртана цврста линија на признавањето на еднаквоста и рамноправноста на сите народи, односно нации на бившата Краљевина Југославија што учествуваат во антифашистичката борба и војна. Меѓу нив и на македонскиот народ. АВНОЈ апсолутно ја призна улогата на Македонија во таа борба и војна, и ги избрал „советниците“ на АВНОЈ од Македонија, без разлика што не можеле да учествуваат на заседанието. Тито тоа несомнено го почитувал, макар што немал доволна основа да се изјасни за барањето за „независна и обединета Македонија“. Реална претпоставка е дека во тој период и нему тоа му одговарало, со оглед на неговата амбицијата да создаде една голема балканска држава или федерација под негово водство или водство на Југославија.

Во 1943 г., по разгорувањето на борбата, доаѓа до предлогот за формирање на заеднички штаб на балканските движења, имено албанското, грчкото, југословенското и бугарското. Со ваков штаб можело да дојде до вистинска, формализирана и непосредна соработка на македонските единици во трите дела на Македонија, а подоцна и до нивно обединување во една војска и на една територија. Предлогот бил прифатен од ГШ на Македонија, а Темпо го пренел предлогот на Тито и дури имало закажан состанок на претставниците на соседите. Но, Тито, кој начелно го прифатил предлогот, поставил еден услов: заедничкиот штаб да го води југословенскиот Врховен штаб, односно тој лично. А, тоа за другите било неприфатливо, бидејќи, едноставно, нивните движења биле зависни и врзани со своите КП-и, а овие со Москва. И на Сталин не му одело во прилог на Балканот да се создаде една значајна воена сила, а утре евентуално и држава под водство на Тито. Но, надвор од „лимитите и интересните зони“ на сојузниците и замислите на Тито, ова инаку била една од реалните алтернативи за обединувањето на Македонија и овладувањето, воено и политичко, на нејзината етнотериторија.

(4) Централната точка на „идеологијата“ на АСНОМ е, сепак – формирањето на АНОК, рано есента 1943 г. Имено, дотогаш НОБ

имала Главен штаб, но не и политички орган. Претходно, во Тетово, според упатствата на ЦК КПЈ, е оформена КП на Македонија, како „суверен“, но и составен дел на КПЈ, како и нејзиниот Проглас за омасовување на востанието. Потоа, летото 1943 г., на Преспа е одржано советувањето на ЦК КПМ, кое усвојува Проглас, при што, два месеци подоцна, ГШ на НОВ и ПОМ усвојува и Манифест до Македонскиот народ. Кузман – Питу, инаку, на тоа советување на КПМ, на 2 август 1943 г., по повод 40-годишнината на првиот Илинден, одржал реферат, во кој меѓу другото рекол: „Денеска кога македонскиот народ се наоѓа пред решителна борба за извојување на својата национална слобода, споменот на Илинден треба повеќе од секојпат да светли пред очите на целиот македонски народ, пред лицето на сите чесни и слободољубиви Македонци, сите што ја сакаат својата земја...“ Ѓорге Иванов во едно обраќање од 2012 г. ќе го нарече Питу – „Гоце Делчев на НОБ“.

Во октомври 1943 г. Главниот штаб на Македонија, под заповедништво на Апостолски, го издава Манифестот на НОВ и ПО на Македонија. На борбата ѝ требаше обликувана цел и стремеж. Но, македонската ослободителна борба, вистина, барала основа за новата власт и државност, некаква обликувана платформа, стремеж, непосредна цел. Манифестот на Главниот штаб го содржи тоа. Прво, документот ја истакнува големата идеја за слободна Македонија и за борбата и „испадувањето“ на германските и големоб’лгарските и албански фашисти-балисти, на Дражиќевите четници, на домашните предавници-слуги на окупаторот; а овие се присутни, главно, во пределите на Вардарска Македонија. Второ, во Манифестот се наведени сите сојузници, а пред сè, „братскиот сојуз“ и целосна национална рамноправност со српскиот, хрватскиот, со словенечкиот и другите народи на Југославија. Вистина, повторен е ставот за создавање „братски федеративен сојуз со балканските народи“ во заедничката антифашистичка борба, и некако „срамежливо“ – соединение на Македонија; но, очебијно со политиколошка анализа на текстот, може да се дојде до заклучок дека документот бил во функција на одлуките на Второто заседание на АВНОЈ, не на обединување на Македонија. Објавен е кај нас во повеќе изданија, но објавен е и Приговорот на АНОК на Манифестот, исто така од октомври

1943 г. Објавен е дури некаде 1981 г. (Документи, 1981, Втор т.). Но, кој и што е АНОК? Многу малку се знае во македонската историја.

Според мемоарите на Глигоров (2001, д. 5 и 6), но и други документи, оформен е во Штип, рано есента 1943 г., како Акционен народно-ослободителен комитет на Македонија. Во него влегле изгледа 15-ина членови, главно интелектуалци, но имало и работници, дуќанџии, професори и лекари, правници и економисти. Меѓу нив – Глигоров, Кирил Петрушев, Благој Хаџипанзов, Лазар Соколов, Дончо, таткото на Љупчо Арсов и др. Иницијативата дошла од Кузман – Питу кој бил нивна врска со Главниот штаб и раководството. Глигоров вели – ако не била само негова лична иницијатива, сигурно била во консултација со „раководството“. Кузман Јосифовски Питу, инаку трагично убиен во Скопје пред самиот крај на војната, бил најобразован човек во редовите на КПМ и бил моторна сила на востанието во Македонија, човек што го организирал Преспанското советување на КПМ 1943 г., човек со кристално чисти погледи кон македонското прашање и со исклучителни организативски и мобилизаторски способности.

Може да се претпостави дека Питу со иницијативата пренесена до Глигоров имал намера македонската кауза да ја внесе во агендата на Темпо, Врховниот штаб и ЦК КПЈ. Но, АНОК бил, секако, надвор од структурата на раководството и ЦК КПМ; бил замислен како нукулец на идната народна власт и, за цело чудо, наспроти репресијата, предавствата, конспирацијата итн., дејствувал многу успешно, редовно, идејно определено.

Членовите на АНОК имале многу дилеми, прашања и несогласност со текстот на Манифестот. Глигоров и Хаџипанзов добиле задача да ги формулираат во Приговор и, вистина, тоа го направиле и му го предале на Питу, а за Главниот штаб и ЦК КПМ. Питу тоа го пренел и во ГШ и ЦК имало сериозна расправа и критика на Приговорот. Наводно и Питу се придружил на критиките, но тоа воопшто не е утврдено, бидејќи Питу загинал во февруари 1944 г. Се смета дека Питу го симпатизирал АНОК, чиј иницијатор бил и за кој мислел дека е чесен, патриотски и народен орган.

Макар што наводно, според Црвенковски, АНОК бил група која била малку под влијание на скопската чаршија, тој ги дели оцените за неговото значење... Кои биле трите главни поенти во

Приговорот: *Парцијално ослободен народ не е слободен народ; проблемот на Македонија и неговиот разрешување ги надминува рамките на бивша Југославија! Главниот штаб нема право да издава такви манифести, тоа е работата на други народни тела.* Овие поенти го изразуваат граѓанско-демократскиот и национално-ослободителниот карактер на македонската борба.

Црвенковски (2003, с. 87–88), пишува: Главниот штаб им одговара со посебно писмо дека перспектива за некое решавање на прашањето е само во рамките на партизанското движење во Југославија, со братските народи под команда на Тито. Тогаш настанаа некои расправи во самиот ЦК за тоа како да се постапи спрема оваа група!

Како е решен проблемот меѓу АНОК и ГШ, односно ЦК КПМ? Во меѓувреме е избран Иницијативниот одбор за свикување на АСНОМ, ноември 1943 г. Во тоа време, зимата 1943 г., членовите на АНОК излегле од Скопје и му се придружиле на ГШ на ослободената територија. Благодарение на Питу, кој ги застапувал нивните ставови, но морал да се однесува поинаку, како член на ЦК и ГШ, повеќето Аноковци биле вклучени во Иницијативниот одбор за АСНОМ, оформен некаде април 1944 г. во кумановско Стајовце и учествувале во нацртот на документите за АСНОМ. Иницијативниот одбор на почетокот броел петнаесетина луѓе, подоцна им се приклучени („кооптирани“) уште дваесетина. Така, АНОК престанал да постои, но неговите видни членови биле избрани во Одборот, макар што таму биле малцинство. Сепак, ги подготвувале главните документи и нацрти за АСНОМ и може да се каже дека АСНОМ бил нивно дело. Дури 1948 г., на Првиот конгрес на КПМ, Колишевски ќе го нарече приговорот на АНОК – „негативен став на една група интелектуалци“. Тоа и пред и по Првиот конгрес на КПМ имало исклучителен ефект на ликвидацијата на асномската пролет и нејзините протагонисти.

(5) Самото прво заседание на АСНОМ, на 2 август 1944 г., имало вистинско историско и државотворно значење за македонскиот народ, како еден конститутивен собир кој го означува меѓународно раѓањето на една нова држава, но и како собир што ги усвоил сите уставотворни акти и принципи на новата држава. Но, прво за меѓународниот аспект. На заседанието учествувале амери-

канската и британската воена мисија, чии офицери и говореле, барем кратко. Но, тоа е исклучително важно, бидејќи е еден вид меѓународно признавање на Македонија. Ченто барал да дојде и советска мисија, инаку Советите веќе имале една база кај Врање, но до тоа не дошло. Второ, Ченто од заседанието испратил поздравни телеграми до Тито, Сталин, Черчил и Рузвелт. Ги пратил како шеф на држава на македонскиот народ, не на нејзиниот вардарски дел. Макар што во последниот ред на депешите се спомнува, сосем скромно и – Нова Југославија... Со тие депеша го обзнанил воспоставувањето на македонската државност. Черчил не бил одушевен од таа подолга депеша и имал неповолно мислење за автономна и обединета Македонија. Но, Форин офисот изготвил неколку алтернативи за македонското прашање, од кои некои биле прифатливи, а, сепак, нереалистични, или барем неизвесни. Во иста таква ситуација Словенците и Хрватите во своите документи си го обзнаниле припојувањето на Истра, Приморјето и островите, но Италија била губитник, Грција ја сметале за сојузник... (Ивановски, 2005).

Во врска со ова треба да се каже дека на заседанието говорел и Темпо во име на Тито, ВШ и НКОЈ, но и Михајло Швабиќ, во име на српскиот народ и движење. Но, интересно е што немало претставници од Бугарија и Грција, ниту на македонските единици или КП-и од Пиринска и Егејска Македонија; имало делегати што потекнуваат од тие наши предели. Во Прогласот до македонскиот народ, што со акламација го усвоил АСНОМ, сепак, се зборува за целиот македонски народ. Обзнанувањето на решенијата и државноста е до самиот македонски народ.

На заседанието не е изнесен никаков документ или став за Обединета или независна Македонија. Иницијативниот одбор веќе се согласил со статусот на федерална единица, за што на заседанието е усвоено посебно решение. Но, индикативен е поздравниот говор на претседавачот Панко Брашнаров, кој бил во сосема илинденски и вмровски дух, во кое зборува за континуитет со Илинден и, според Ачкоска, ја употребува метафората за раздвиженоста на реките Пчиња, Места и Бистрица за да ја изрази идејата за обединување на Македонија. Тоа, вели Ачкоска, треперело во воздухот на заседанието и меѓу борците (2011, с. 26–36).

Нема да ги изнесуваме или да ги анализираме сите документи на првото заседание на АСНОМ, бидејќи тие се многукратно

објавувани и детално истражувани (АСНОМ – МАНУ, 1977). Па, сепак, за да се покаже граѓанско-демократскиот карактер на политиката што превладувала кај водечкиот состав на АСНОМ, ќе се задржиме повеќе на Декларацијата за основните права на граѓаните на Демократска Македонија: во неа е супстанцијата на граѓанско-демократскиот карактер на новата држава и супстанцијата на граѓанската политичка доктрина – правата на човекот. Четири битни става на Декларацијата се:

- сите граѓани на Македонија се еднакви и рамноправни пред законите, без разлика на нивната народност, раса, пол и вероисповед;
- на националните малцинства во Македонија им се осигуруваат сите права на слободен национален живот;
- меѓу политичките права се гарантира и правото на здружување; притоа, децидно се мислело на правото на политичко, односно партиско здружување или, пак, во современата терминологија – на плурализмот и изборите;
- на секој граѓанин му е гарантирана сигурноста на личноста и имотот. Загарантирано е правото на сопственост и приватна иницијатива во стопанството...

Мнозина автори оваа Декларација ја споредуваат со француската Декларација за правата на човекот (1789) и американската Декларација за независност (1776). Па, сепак, асномската пролет траела многу кратко. Вардарска Македонија е целосно ослободена веќе на крајот на ноември 1944 г. Започнале репресии кон граѓанството и тоа кон оној дел што немал врска со окупаторот или со колаборација. Всушност, ликвидиран е граѓанскиот елемент во социјалната структура и стопанството, па и меѓу интелегенцијата.

Самиот Колишевски ќе изнесе во своите сеќавања дека „во завршните борби за ослободување на Македонија, во времето додека ја создававме македонската република и ги средувавме состојбите во земјата, ни се спротивставија остатоци од поразените реакционерни сили. Најнапред изразија недоверба кон ослободителите, кон народната власт и комунистите. Поттикнати од некој, би рекол – супер-национализам, го подгреваа отпорот кон одлуките на власта во нова Македонија...“ Овој навод е според разговорите на Колишевски со Д. Кљакиќ (1994, с. 268).

Но, отпори имало и отворени, па и воени. На 23 декември 1944 г. Врховниот штаб издал наредба за еден македонски корпус со две дивизии да се подготви за Сремскиот фронт, со парола: „На Берлин“. На 7 и 14 јануари две бригади во Скопје и Штип откажале послушност, со паролата: „На Солун“. Не лесно и едноставно, но бунтот бил задушен, а офицерите строго казнети. Но, тие настани го покажувале општото расположение на војската и офицерскиот состав.

Оттука натаму полека започнува демонтажата на АСНОМ, или, како што тоа го формулира Крсте Црвенковски – започнала советизација, наместо демократизација. Ченто се спротивставувал колку што можел, но не соработувал со партискиот дел на Президиумот, кој со различните кооптирања и промени значително, макар што не и наеднаш, бил „кадровски“ целосно изменет. Партискиот и послушен дел веќе видливо превладал во составот, посебно на Второто заседание на АСНОМ, одржано кон крај на годината во Скопје. Во меѓувреме Асномците, посебно Ченто, биле против масовните стрелања без судења. Ченто дури, во врска со некои очебијни случаи, одел директно кај Тито. Против беззаконската репресија која масовно завладеала. Против бесправни конфискации и одземање имот, против улогата на сојузната ОЗНА во Македонија. Но, започнала ликвидацијата на најразлични начини на асномците, вмровците, буржуите, кулаците, реакционерните елементи. За две до три години АСНОМ бил во голема мера – поништен. Ченто е уапсен токму кога се подготвувал за учество во југословенската делегација на Париската мировна конференција.

Промените се огледале во институционалните измени, но и во измените на надлежностите на органите, па и во тивките отстранувања на асномскиот состав. Тие што биле „незаобиколиви“, како Брашнаров, Полежина, Соколов, Попандонов, Фотев, Андреев, Глигоров, Пирузе и мн. други и стотици други. Најмногу од нив, како „информбировци“, макар што само неколцина се согласувале со Информбирото, се пратени на „превоспитување“ на Голи Оток и таму убивани или враќани како тешки инвалиди. На Голи Оток имало повеќе од 800 осуденици од Македонија. Но, репресијата многу пошироко се однесувала на граѓаните што не ја следеле политиката или мерките на новата власт или, пак, биле, на кој и да е начин, самостојно организирани. Ачкоска и Жежов даваат многу документи и сведоштва за тој процес (2005).

Демонтажата на АСНОМ се огледа во смалувањето на надлежноста и промените на неговите органи, на пр. наместо Президиум и поверенства – влада и министерства, во брзата централизација на најмногу од надлежностите на сојузно ниво, а од локално – на републичко ниво, но и во целосното завладување на партиските со државните органи, вклучувајќи го и новоустановеното Собрание на НРМ. Во партиските органи формирани се т.н. комисии или поверенства, кои ја имале решавачката улога, додека државните органи станувале обични извршители или „трансмисија“. Во недостиг на законски прописи, мерките, вклучувајќи ги и судските, се донесувани со обични подзаконски акти, решенија или одлуки. Н. Вељановски (1999) детално го опишува процесот на отстапување на политиката од документите и решенијата на АСНОМ.

Се иницираат политиките на конфискација, национализација и колективизација, при што доброволно или не сета сопственост се подржавува, додека земјата станува задржна (колхозна) или државна. Аграрната реформа веќе не била актуелна. Установите стануваат целосно државни.

Конечно, кон крајот на 1946 г., усвоен е првиот Устав на НРМ. Уставот е според теркот на Уставот на ФНРЈ, а овој, пак, според теркот на Уставот на СССР од 1937 г. Во уставот нема ниту помен од Декларацијата на АСНОМ за основните права на граѓаните на Македонија. И официјално се поништени трите основни принципи на АСНОМ: обединета и слободна Македонија, Македонија на социјална правда, граѓанско-демократска Македонија. При усвојувањето на југословенскиот устав Ченто отворено се заложил за народите, односно републиките на Југославија да стекнат не само право на самоопределување туку и право на отцепување. Во врска со тоа дошол во тежок конфликт со Кардељ и Пијаде; па, сепак, успеал тоа право да се усвои. Мислел долгорочно – на Македонија. Па, сепак, тоа право било заборавено во републичките уставни.

ИЗВОРИ

- АСНОМ. Остварување на идеите за создавање на македонска држава и неговиот меѓународен одглас и одраз. Материјали од Симпозиум. 1977. Скопје: МАНУ
- Ачкоска, В. 2011. Лекции од историјата на современата македонска држава (1944–1991). Скопје: Филозофски факултет, УКИМ
- Ачкоска, В. и Жежов, Н., 2005. Репресијата и репресираните во најновата македонска историја. Скопје: Макавеј
- Вељановски, Н. 1999. Отстапувањата од решенијата на АСНОМ и централизацијата на југословенската федерација. Во Зборн. „Македонците и Словенците во Југославија“. Скопје/Љубљана: ИНИ и Институт за наука при ФФ – Љубљана, с. 59–68
- Dedijer, V. 1980–1984. Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita. T. I i II. Zagreb/Rijeka> Mladost, Spektar, Liburnija
- Глигоров, К. 2001. Македонија е се што имаме. Скопје: Издавачки центар ТРИ
- „Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална слобода“. Скопје: МАНУ
- Ивановски, В. 2005. Сојузниците и македонското прашање 1941–1945 г. во Гласник на ИНИ, Скопје, стр.183–197.
- Кљакиќ, Д. 1994. Времето на Колишевски. Разговори со Л. Колишевски. Скопје: Матица македонска
- Лазаров, Л. 1979. Општествено-политичките организации во обновата и изградбата на Македонија. Скопје: ИНИ
- Лазаров, Л. 1998. Општествено-економскиот развој на НР Македонија. Скопје: Институт за национална историја.
- Ленина, Ж. 2014. Виенска „стапица“. Историја на преговорите меѓу СССР и ВМРО на Тодор Александров. Скопје: ИНИ
- Тодоровски, З. 2012. Методија Шаторов – Шарло. Документи и материјали. Скопје: ДАРМ, Македоника Литера
- Тодоровски, З. 2014. Тодор Александров. Скопје: ДАРМ, Македоника Литера
- Pirjevec, J. 2011. Tito in tovarishi. Ljubljana: Cankarjeva založba
- Цветковска, Н., 2005. Социјалната структура на Вардарскиот дел на Македонија во Кралството Југославија. Скопје: Годишник на ИНИ, бр. 49, т. 1–2, с. 277–28
- Мирчев, Д., 2013. Ферментација на демократијата и на нацијата. Сите македонски политички пролети 1943–1993. Скопје: Силсонс
- Црвенковски, К. 2003. Заробена вистина. Скопје: Култура

Dimitar Mircev

DID ASNOM HAVE PHILOSOPHY AND IDEOLOGY

(Summary)

These days, on the occasion of the national and jubilee holiday, again were flared some discussions and debates about the First ASNOM and its historical significance. In fact, they were a bit of strange debates, of personal or intra-party point of view, because the role of ASNOM in establishing the modern Macedonian statehood were thoroughly illuminated and assessed, in an extended earlier period. Historians and authors in historiography in the recent years, have published many papers that shed exceptional light on the role and importance of ASNOM, its documents, acts, persons, preconditions and consequences to the modern state and political history of Macedonia.

A number of monographs, memoirs, biographies of the protagonists of ASNOM have been published, but also of the fallen or missing activists and fighters, meritorious of the statehood of the country. Yet, some small dilemmas remain, especially, the one on whether behind the ideas and decisions of ASNOM there has been a strategy and ideology of national character or the guidelines were purely dictated by Tito, the Comintern, the representatives of the Supreme Headquarters and the National Committee. The hypothesis that we are trying to prove in the paper is that the ideas and philosophy of the ASNOM protagonists were quite clear, pure and precise: United Macedonia, with civil and democratic order, regardless of Yugoslavia and the communist system or the international interest areas and divisions.

Марјан Димитријевски

ПАРАЛЕЛИ МЕЃУ АСНОМ И ДРУГИТЕ АНТИФАШИСТИЧКИ СОБРАНИЈА НА ЈУГОСЛОВЕНСКИТЕ ПРОСТОРИ

Големото значење на државнотворната сесојзна улога на Антифашистичкото веќе на народното ослободување на Југославија (АВНОЈ), основано од антифашистичкото движење, се гледа во континуираниот триумф на тригодишната антифашистичка борба на југословенските народи.¹ Промовирајќи го унитарното федерално уредување, решенијата на АВНОЈ и особено на Второто заседание, трајно го санкционираа федеративното уредување на идната сојзна нова Југославија. Затоа, како прв принцип тогаш бил втемелен принципот на сувереноста на народите на Југославија, како носители на државноста, а нивните републики како суверени федерални единици, но само како здружени во сојзната држава Југославија.² Во согласност со таквата федеративна поставеност на Југославија, во тоа време основни органи и носители на власта станаа републичките Антифашистички собранија, а во Македонија – Иницијативниот одбор за свикување на АСНОМ, кои ги донесуваа своите историски државотворни одлуки. Македонците со овие одлуки станаа носители

¹ Одлуке другог заседања АВНОЈ-а. Издање „Гласа Јединственог НО фронта Србије“, Београд, 1944, 1–39.

² Уште во декември 1942 г. весникот Пролетер го донесува Титовиот текст: „Националното прашање во Југославија во светлината на НОБ“, каде што, покрај другото, се констатира: „... Прашањето за Македонија, прашањето за Црна Гора, прашањето за Хрватска, прашањето за Босна и Херцеговина лесно ќе се реши на ојшито задоволство на ситте, само на ишој начин ишо нешо ќе го решава самиот народ, а ишоа право секој народ го стекнува со иушка во раце во оваа денешна НОБ.“

на државноста во суверена Македонија. На националните малцинства со одлука им беа загарантирани сите права.

Кога ги оценуваме и ги вреднуваме антифашистичките собранија 1941–1944 г. во југословенски рамки од перспектива на денешните собитија и становиштата на новите односи по 1991 г., неоспорно можеме да воочиме дека историските народни антифашистички собранија ни денес во ништо не изгубиле од своето значење за државотворноста на самостојните држави формирани на просторот на бившите југословенски простори. Ова го потврдуваат и фактите што сите носители на државноста во новите држави бараат гаранции за темели на својот државноправен континуитет и меѓународен легитимитет токму во одлуките на антифашистичките собранија.

Со конституирањето на АВНОЈ во највисок орган на власта во југословенската федерација, на дневен ред се нашло и прашањето за одвојувањето на државните од политичките функции. Ако се из земе Освободилна фронта, која е формирана уште 1941 г., од мај до крајот на 1944 година се создадени по федералните единици сите политички организации на единствениот Народноослободителен фронт. Одлуките се од уставна норма и во материјална смисла на зборот, но тие не се тоа во строго формална смисла. Во Јајце не беа отворени прашањата за општествено-економските промени. Монархијата беше суспендирана, но не и укината. Ова го потврдуваат со своите одлуки сите антифашистички собранија.

АВНОЈ с□ до ослободувањето на Белград во октомври 1944 г. во своето законодавство не ги доразработува понатаму своите одлуки. Следствено на ова, не биле целосно изведени облиците на некои федерални единици и покраини. Можеби ова се должи на фактот што на Второто заседание на АВНОЈ 1943 година не успеала да стигне делегацијата од Македонија³, а Србија во Јајце ја претставувале делегатите од воените единици, макар што и пратениците на Словенија не биле присутни на Бихаќкото заседание, сепак, за нив тогаш не била усвоена само посебна постапка, туку за претставниците на Словенија било резервирано и местото на третиот потпретседател на Извршниот одбор на АВНОЈ. Дискутабилно е прашањето зошто за македонските пратеници било пропуштено во било каков вид да се обезбеди место во пленумот или во Извршниот одбор,

³ Д-р Миле Тодоровски, Претставниците од Македонија на Второто заседание на АВНОЈ. ГИНИ, 12/3, Скопје, 1968, 173–181.

уште повеќе што во еден документ од Првото заседание во Бихаќ се зборува и за Македонците.⁴

Бидејќи АВНОЈ во Јајце прокламирал нова држава со федеративно уредување како сојуз на држави, неговите одлуки имале систем на двојна државност: сојузни, кои се однесуваат на уредувањето на Федерацијата и одлуки што се однесуваат на федералните единици. Можеби и затоа уште додека траела војната АВНОЈ се конституирал како доминантно тело со доминантни позиции врз органите засновани на принципот на демократски централизам, единствена стратегија и јасно дефинирани цели на југословенското раководство под силно влијание на раководниот маршал Тито.⁵ Ваквиот концепт го следеле речиси сите републички раководства при подготовката и одржувањето на националните антифашистички собранија, следствено на ова и АСНОМ, како и другите антифашистички собранија му оддавале признание на маршалот.

Како и да е, преку одлуките на АВНОЈ за првпат во својата историја македонскиот народ доби сојузници во народите и етничките заедници во Југославија базиран на федеративни односи во изградувањето на заедничката држава. Вклучувањето во југословенската федерација на овој дел од Македонија во дадениот момент на македонското воено и политичко раководство му изгледало како одбранбен „чадор“ против сите негирања на современата македонска нација и, во исто време, нејзина афирмација во балкански и во светски рамки.⁶

Врховното југословенско раководство, притоа, се заложило за свикнување антифашистички собранија на целата територија на Југославија во текот на 1943 г., кои ќе се изјаснат за заедништво и рамноправност на сите југословенски народи што ќе живеат во нова Југославија, што беше и сторено, со исклучок на Македонија и Србија, кои своите собранија ги свикаа во текот на 1944 и на 1945 г.

⁴ Генерал-полковник Михаило Апостолски, Сеќавање за Втори август 1944 година. Десетгодишнина на Народна Република Македонија. АСНОМ 1944–195. Здружение на новинарите на НРМ, „Нова Македонија“, Скопје, 1954, 45–50.

⁵ Temelji nove Jugoslavije. Istražio, dao objašnjenja i pripremio za štampu Slobodan Nešović. NIP Mladost, Beograd, 1975, XI–XV.

⁶ Д-р Александар Христов, Македонија во одлуките на АВНОЈ. Современост, 32/9, Скопје, 1983, 3–14.

Една од клучните специфики при ова се барањата за територијални заокружувања на националните единици, процес започнат уште пред одржувањето на Второто заседание на АВНОЈ и актуализиран во текот на целата војна.

Начелно, пред и особено по авнојското ставање на темелите на нова Југославија како сојузна и федеративна држава, следуваат втемелувањата на нејзините федерални единици. Во тоа време највисоката народна и извршна власт била изразена во лицето на тогашните југословенски антифашистички собранија. Во начело, секое антифашистичко собрание прво ја усвојувало одлуката за свое прогласување како највисок орган на власта и ги одобрувало и потврдувало авнојските одлуки. Ова упатува на заклучокот дека авнојските одлуки внимавале на фактот дека југословенската државност е постара од онаа на соодветната федерална единица, односно на поголемиот дел од нив.

Забележливо е дека некои федерални единици своите антифашистички собранија започнале да ги одржуваат уште пред Второто заседание на АВНОЈ, а некои непосредно, само неколку денови пред ова заседание, Македонија дури девет месеци потоа, а Србија дури во 1945 г. Такви антифашистички собранија биле: Црногорското антифашистичко собрание на народното ослободување (ЦАСНО), Земското антифашистичко веќе на народното ослободување на Босна и Херцеговина (ЗАВНОБиХ), Земското антифашистичко веќе на народното ослободување на Хрватска (ЗАВНОХ), Словенски народноослободилни свет (СНОС), Антифашистичкото собрание на народното ослободување на Македонија (АСНОМ) и Земското антифашистичко веќе на народното ослободување на Санџак (ЗАВНОС). Во Србија постоел Главен народноослободителен одбор на Србија, во Војводина Главен народноослободителен одбор на Војводина, а на Косово и Метохија – Областен народноослободителен одбор за Космет.⁷

⁷ Претседатели на овие тела биле: на ЦАСНО д-р Нико Миланиќ, професор на Белградскиот универзитет, на ЗАВНОБиХ – Воислав Кеџмановиќ, на ЗАВНОХ – Владимир Назор, на СНОС – д-р Јосип Видмар, на АСНОМ – Методи Андонов – Ченто и на ЗАВНОС – Сретен Вукосавлевиќ; претседател на Главниот народноослободителен одбор на Србија, по загинувањето на Драгојло Дукиќ кон крајот на 1941 година, не е ни избран, туку функцијата на претседател ја вршел неговиот секретар Петар Стамболиќ. Претседател на Главниот (Иницијативниот) народноослободителен одбор на Војводина бил Никола Груловиќ, додека претсе-

Во Словенија патот на изградбата на органите на народната власт бил изведен од масовните организации на сплотени во Освободилне фронте (ОФ).⁸ Процесот на изградување на институционалниот систем на власта своја кулминација на државноста достига на Кочевскиот збор одржан 1–3.10.1943 г.⁹ Всушност, ова е првиот случај на втемелување на една федерална единка во рамките на Југославија уште пред одржувањето на државотворното Второ заседание на АВНОЈ.¹⁰

Притоа, едно од главните прашања било федеративното уредување на нова Југославија и положбата на Словенија во неа. Во моментот кога се установува Кочевскиот збор, бил издаден проглас за Здружување на словенскиот народ и приклучување на словенечкото приморје кон Словенија. Во оваа насока Кочевскиот збор имал декларативна заложба која се совпаѓа со формалното почитување на словенечката сувереност. Тоа претставувало, всушност, однапред изготвена надградба на одлуките на АВНОЈ во Бихаќ и на оние од Јајце. За да ги појасни нештата, словенечката делегација по завршувањето на Второто заседание на АВНОЈ се состанала со Јосип Броз Тито на 1.12.1943 г. и детално ги објаснила прашањата поврзани со идниот статус на Словенија во новата Југославија. Тогаш заеднички било констатирано дека антифашистичката војна има првенствена цел ослободување, а следна фаза е уредувањето на меѓусебните, особено меѓугранични прашања меѓу федералните единки и корекции на меѓународните граници на нова Југославија.¹¹ Била потврдена и

дател на Обласниот народноослободителен одбор за Космет во тоа време бил Мехмет Хоџа.

⁸ Slovenska novejša zgodovina. Od Programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992. Tom 1, Inštitut za novejšo zgodovino, Mladinska knjiga, Ljubljana, 2005, 713–716.

⁹ ОС на 16.9.1941 г., се преобразува во Словенски народноосвободилни одбор (СНОО). Ivan Kristan, ASNOM in Kočevski zbor. Зб. АСНОМ, остварување на идеите за создавање на македонска држава и неговиот меѓународен одглас и одраз. Симпозиум посветен на 30 г. од АСНОМ, МАНУ, Скопје, 1977, 284–290.

¹⁰ D-r Dragoljub Petrović, Konstituisanje federativne Jugoslavije 1941–1945. ЛС, Beograd, 1988, 101–134.

¹¹ Имено, уште во тоа време повеќето претставници на федералните единици, особено на Словенија, Хрватска, Македонија, но и другите, бранејќи ги сопствените национални и стратегиски интереси на својата федерална единица во рамките на нова Југославија, ги поставувале прашањата за меѓусебните гранични

употребата на словенечкиот јазик во сите структури на словенечката војска.

Конкретизацијата на определената положба на Словенија и на словенечкиот народ во нова Југославија станала актуелна на заседанието на Словенечкиот народноослободителен сојуз (СНОС) на заседанието во Черномел во февруари 1944 г., но централизацијата и југословенизацијата на идната држава сè повеќе била видлива и таа станала доминантна.¹²

Во Хрватска уште на 1.3.1943 г., во личкото село Понор, бил формиран Иницијатниот одбор на Земското антифашистичко собрание на народното ослободување на Хрватска (ЗАВНОХ).¹³ Тој го подготвил Првото заседание на ЗАВНОХ одржано на 13–14.6. во Лика. Прогласувајќи се за највисок орган на народната власт, ги удрил темелите на модерна Хрватска, која со победата во антифашистичката борба по првпат во својата историја станала република, во состав на тогашна ДФЈ. Претседателот на ЗАВНОХ, Владимир Назор, станал и прв претседател на федерална Хрватска.

Повикувајќи се на вековните тежнења на хрватскиот народ, претставени преку ЗАВНОХ, на темелите на правото на самоопредување била донесена одлука за создавање ослободна и обединета

корекции, но и за проширување на делови кон територии што пред војната не биле во рамките на тогашната Кралска Југославија.

¹² Deklaracija o potvrdi dela Slovenske delegacije na Drugom zasedanju AVNOJ-a u Jajcu. Slobodan Nešović, Stvaranje Nove Jugoslavije 1941–1945. Beograd, 1981, 441–442.

¹³ ЗАВНОХ одржал вкупно три заседанија: Првото заседание во Оточац на Плитвички Езера на 13–14.6.1943 г., на кое ЗАВНОХ се прогласува за највисок орган на народната власт; Второ во Плашко на 12–15.10.1943 г., кога е донесен Проглас за враќање на Хрватска на Истра, Задар, островите и другите територии под италијанска окупација. Темелејќи се на оваа одлука ЗАНОХ ги уважуваше сите специфики на тукушто присоединетите покраини, издавајќи засебни упатства и директиви за изградба на тамошната народна власт. Третото заседание на ЗАВНОХ е одржано во Топуско на 8–9.5.1944 г., кога се прифатени одлуките за создавање на федеративна Југославија, по што на 14.4.1945 г. е формирана влада на чело со Владимир Бакариќ. На четвртото заседание во Загреб на 24–25.7.1945 г. ЗАВНОХ го промени името во Народни сабор на Хрватска. Н. Širotković, ZAVNOH – Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske: rasprave i dokumenti, Zagreb 2002; М. Mikolić, Neka pitanja iz odnosa ZAVNOH-a prema Istri (rujan 1943 – svibanj 1944), Jadranski zbornik, 1973–1975, 9. Proleksis enciklopedija, Istarska enciklopedija.

држава Хрватска во рамките на федералната држава. Иницијативниот одбор на ЗАВНОХ, заедно со хрватските пратеници во АВНОЈ, во прогласот од 18.3.1943 г. ја истакнува нужноста на врската меѓу Хрватска и неослободените краеве. Така, Извршниот одбор на ЗАВНОХ, повикувајќи се на правото на самоопределување на народите, со Одлуката за приклучување на Истра, Риека, Задар и другите окупирани краеве на Хрватска, само ја потврдува претходната одлука на Окружниот Народноослободителен одбор (НОО) за Истра за соединување. Со тоа биле прогласени за неважечки дотогашните договори на Кралството Југославија и на Независна држава Хрватска (НДХ) со Италија.¹⁴

Одлуките на ЗАВНОХ имале пресудно и далекусежно значење и тие биле уставноправен темел на современа Република Хрватска. Повикувајќи се на одлуките на Третото заседание на ЗАВНОХ, како темел на опстојноста на хрватскиот народ во севкупното историско збиднување, Уставот од 1990 г. ги полага темелите на нова демократска и суверена Хрватска, со кои Република Хрватска се одредува во духот на вредностите на демократскиот антифашизам.

И во Босна и Херцеговина Земското антифашистичко собрание на народното ослободување на Босна и Херцеговина (ЗАВНОБХ),¹⁵ било прогласено за највисок орган на народната власт во Босна и Херцеговина во текот на 1943 г. Негов претставник бил Воислав Кеџмановиќ, лекар од Белина. Првото основачко заседание на ЗАВНОБиХ било одржано четири дена пред одржувањето на Второто заседание на АВНОЈ. На ова заседание, покрај другото, била донесена и Резолуција и упатен Проглас за идниот статус на Босна и Херцеговина во нова Југославија. На Второто заседание на ЗАВНОБиХ 1944 г. била донесена Декларација за правата на граѓаните, а на Третото заседание одржано во слободно Сараево во 1945 г. ЗАВНОБиХ се конституира во Привремено Народно собрание на Босна и Херцеговина и бил донесен Закон за Народната влада на Босна и Херцеговина.

¹⁴ Овие одлуки биле потврдени на Четвртото заседание на ЗАВНОХ во Топуско во 1944 г. Odluka ZAVNOH o odobrenju rada pretstavnika Hrvatske na Drogom zasedanju ANOJ-a, 29–30.11.1943 u Jajcu. Slobodan Nešović, Stvaranje Nove Jugoslavije..., 442–444.

¹⁵ Биле одржани вкупно три заседанија: Прво во Мркоњиќ Град на 25.11.1943 г., Второ во Сански Мост на 30.6.1944 г. и Трето во слободно Сараево на 26.4.1945 г. AVNOJ i NOB u Bosni i Hercegovini (1942–1943). Matrijali sa naučnog skupa održanog u Sarajevu 2–23.11.1973. RAD, Beograd, 1974, 1–777.

Во Црна Гора Првото заседание на Земското антифашистичко веќе на народното ослободување на Црна Гора и Бока Которска (ЗАВНОЦГиБК) било одржано речиси две недели пред одржувањето на Второто заседание на АВНОЈ.¹⁶ На ова заседание ЗАВНОЦГиБК се конституирал како највисок орган на народната власт и претставничко политичко тело на Црна Гора и Бока. За претседател бил избран Нико Миљаниќ. На Второто заседание била дадена целосна поддршка на одлуките на Второто заседание на АВНОЈ и бил упатен Проглас до народот за конечна победа на фашизмот. На Третото заседание ЗАВНОЦГиБК се трансформирал во Црногорско антифашистичко собрание на народното ослободување на Црна Гора (ЦАСНОЦГ). На заседанието ЦАСНОЦГ се конституирал како највисоко законодавно и извршно тело на Црна Гора, која се декларира како рамоправна федерална единица во Демократска Федерална Југославија (ДФЈ). На Четвртото заседание ЦАСНО се трансформирал во Црногорско народно собрание (ЦНС), а била организирана и Првата народна влада на чело со Блажо Јовановиќ. Со одлука на ова собрание околиците Белопољска и Плевалска, по расфორмирањето на ЗАНУ на Санџак¹⁷, биле приклучени кон Црна Гора. Така, со образувањето на народната власт на основа на одлуките на Четвртото заседание на ЦАСНОЦГ, бил завршен процесот на етаблирање на новата црногорска државност во нова Југославија. Оваа одлука настанала како последица на притисокот на врховното југословенско раководство врз ЗАНУС, кој на заседанието на 29.3.1945 г. во Нови Пазар бил укинат¹⁸, а подрачјето под ЗАСНОС било поделено меѓу федерална Црна Гора и федерална Србија. Одлуката за поделба на Санџак била

¹⁶ ЗАВНОЦГиБК одржал вкупно четири заседанија, од кои првите три биле одржани во Колашин на 15–16.11.1943 г., 6.2.1944 г. 13–15.7.1944 г., а четвртото било одржано во слободно Цетиње на 15–17.4.1945 г.

¹⁷ Земското антифашистичко собрание на Санџак (ЗАСНОС) било највисоко политичко тело на Санџак за време на антифашистичката војна. Тоа било втемелено на 20.11.1943 г. во градот Плевла. Раководител на Иницијативниот одбор биле Сретен Вукосавлевиќ, професор на Белградскиот универзитет и Мурат Шекерагиќ, муфтија на Исламската верска заедница на Санџак, Црна Гора и тогашна Кралска Југославија. Така, следејќи ги идеите за национално и социјално ослободување, вградени во југословенската антифашистичка и народноослободителна борба, а ценејќи го високиот степен на таа борба во Санџак, Претседателството на АВНОЈ на 29.11.1943 г., покрај другите, го споменува и ЗАВНОС.

¹⁸ Proglas vjećnika AVNOJ-a iz Sandžaka, 20. III 1943. godine, АИП – IV 2–3 (45) во книгата: Zoran Lakić, "Partizanska autonomija Sandžaka", Stručna knjiga, 1992.

донесена на седницата на Претседателството на АВНОЈ, без претходна консултација и изјаснување на тамошните народи, и таа била спротивна на волјата на политичкото раководство на Санџак.¹⁹

Во Србија најдоцна било одржано Земското антифашистичко собрание на народното ослободување на Србија (ЗАСНОС).²⁰ Со оглед на низа околности, Србија сè до ослободувањето во есента 1944 г. не можела да реализира целосен систем на народната власт. Можеби од овие причини, но не само поради нив, Големато антифашистичко собрание на народното ослободување на Србија (АСНОС) било одржано на 9–12.11.1944 г. во ослободен Белград.²¹ На заседанието била донесена одлука за конституирање на АСНОС како највисок врховен законодавен и извршен орган. Ова собрание дало целосна поддршка на Нова Југославија и на нејзиното федеративно уредување. Во април 1945 г. АСНОС го менува името во Народно собрание (скупштина) на Србија (НСС). Прв Претседател на Народното собрание бил Синиша Станковиќ. На заседанието бил усвоен предлог за конституирање на АСНОС како највисок законодавен и извршен орган во Србија. За претседател бил избран Синиша Станковиќ. Заседанието ги прифатило и ги одобрило одлуките на Второто заседание на АВНОЈ.

¹⁹ Одлуката за поделба на Санџак влијаела еден дел на водечките луѓе на Санџак да не учествуваат во нејзината примена. За помал дел од нив се работело за „политичка грешка“. Така, претседателот на ЗАВНОС – Сретен Вукосавлевиќ и за третиот претседател, Мирко Куковиќ, одбиле да ја посочат на последното заседание на ЗАВНОС. Тие дури не ги ни потпишале одлуките од 29.4.1945 г., туку тоа го сториле првиот потпретседател Мурат Шеваровиќ и вториот потпретседател Душан Ивковиќ. Petranović, Branko; Zečević, Momčilo. Jugoslavenski federalizam: ideje i stvarnost: tematska zbirka dokumenata, T. 2: 1943–1986, Prosveta, Beograd, 1987, 167.

²⁰ Srbija (Jugoslavija) 1945–2005. Pokreti, ideologije, praksa. Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog 4–6.5.2005. u Somboru. Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2006.

²¹ На ова заседание на АСНОС, покрај 883 делегати, присутни биле и: од името на АВНОЈ – маршал Тито и д-р Иван Рибар, во името на Врховниот штаб – генерал Арсо Јовановиќ, во името на ЦК КПЈ – Милован Ѓилас, во името на Словенечкиот народноослободителен совет – Едвард Кардељ, во името на ЗАВНОХ – Андија Хебранг, во името на црногорскиот народ – Митар Бакиќ, македонскиот народ – Димитар Влахов, војводинската делегација ја предводел Хован Веселинов, Србите од Хрватска ги претставувал д-р Раде Прибичевиќ и во името на Главниот штаб на НОВ и ПО на Србија – Коча Поповиќ.

Во текот на Народноослободителната и антифашистичка борба се изградувала и државноста на Македонија за да добие видливи и препознатливи форми на федерална единица на нова Југославија во подоцнежните фази. Една од причините за ваков историски процес, секако, се тукашните специфични услови на антифашистичката борба, кои биле придружени со „*задолжително*“ мешање од бугарското, грчкото и особено од југословенското антифашистичко движење.

Бидејќи Првото заседание на АСНОМ се одржало речиси девет месеци по Второто заседание на АВНОЈ, дотогаш уредувањето на животни-државничките интереси на Македонија биле заштитувани од Иницијативниот одбор и неговиот претседател Методија Андонов – Ченто. Болното прашање на уредувањето на јужните граници на нова Југославија дојдоа до целосен израз кога АВНОЈ излезе во пресрет на словенечкото и на хрватското раководство, но не и на АСНОМ, а образложението за ова беше мошне комплексно, но не и издржано, бидејќи истото образложение не важело и за границите на Словенија и Хрватска.²² Затоа Ченто и по одржувањето на АСНОМ продолжува да инсистира на решение на македонското прашање, со отворање можност за практично приклучување на сите три дела на Македонија во едно. Ова како идејна поставеност, но не и како моментално решение, не се вклопувало во политиката на врвното југословенско раководство.²³

²² Антимакедонскиот став на грчките комунисти објективно се совпаѓал со недовербата на Бугарската работничка партија (комунисти) – (БРП(к)) кон создавањето засебна Македонија како дел од федеративна Југославија. Нова Југославија, односно нејзиното врховно раководство, не го поставувало прашањето за ревизија на границите на југ, изјаснувајќи се, притоа, дека грчката и бугарската антифашистичка борба треба да израснат до степен кој би овозможил национална слобода и рамноправност на сите тамошни народи. Одмереноста на раководството на нова Југославија кон прашањето на границите на југ била условена во голема мера од недовербата на Британија кон југословенските намери за односот со Грција. Ова особено било нагласено во светлината на усогласувањето на советско-британската балканска политика.

²³ За ова прашање и за реакцијата на претседателот на АСНОМ Ченто, претседателот на Националниот комитет за ослободување на Југославија (НКОЈ), Тито дава одговор во телеграмата до Ченто од 15.9.1944 г., во која, покрај другото, се вели: „... За Ченто, По повод прославата на годишнината на Првата далматинска бригада, јас одржав еден краток говор во кој ги допрев прашањата за ослободување на некои наши краеве, како што се: Истра, Корушка и Словенското приморје од туѓинскиот јарем. Македонија и некои други наши краеве не ги спо-

Создавајќи свои политичко-претставнички институции и тела (КПМ, Главен штаб, Македонска народноослободителна војска, органи на народната власт, АСНОМ и др.), македонскиот народ обезбеди легитимно претставување на нацијата во остварувањето на нејзиното право на самоопределување и на сопствена држава. Оттука произлегува новата специфика, која укажува дека основните задачи на Президиумот на АСНОМ, иако не беа утврдени со посебен акт, произлегуваа од Решението за конституирање на АСНОМ за највисок законодавен и извршен претставнички орган. Таков документ, за разлика од некои други земски собранија и АВНОЈ, дури не беше ни подготвуван.

Во одлуките на АВНОЈ македонскиот народ го гледаше реализирањето на своите вековни идеали. Овие одлуки за првпат во долгата исконска вековна борба на македонскиот народ на државно-правна основа го санкционираат постоењето на македонскиот народ. Многу труд и енергија требало да се вложи, па југословенските народи да ги сфатат стремежите и националните цели на македонскиот народ, изразени преку Илинденското востание, Крушевската република и Крушевскиот манифест и другите клучни прогласи и манифести во децениите што следуваат.²⁴

Антифашистичката војна на југословенските народи до одржувањето на Првото и, особено, на Второто заседание на АВНОЈ, се развива под паролата на јасната идна перспектива на идниот статус на македонскиот народ, што, пак, овозможувало вклучување широк слој на антифашистичките борци.

Во 1942 година најзначаен политички настан било одржувањето на Првото заседание на АВНОЈ, одржано на 26–27.11.1942 година во Бихаќ, БиХ. На ова заседание не биле донесени одлуки за идниот државно-правен статус на Југославија. Ова заседание ги дало на-

менав по име поради многу комплицираната надворешна ситуација, што би можело да доведе до заплеткување на овој момент. Горните покраини ги споменаа поради тоа што Италијанците и некои други извонредно многу дискутираат за најчистите делови на нашата замја кои беа под Италија. Ова Вам ви го давам на знаење поради тоа да не се добие кај Вас впечаток како ние да не мислиме за интересите што го тангираат македонскиот народ. „Zbornik dokumenata i podataka od NOR-u Jugoslavije“, tom II, knjiga 14, Borbe u Makedoniji, dok. br. 120, str. 115.

²⁴ Михаило Апостолски, Значење и одраз на решенијата на Второто заседание на АВНОЈ за развитокот на востанието во Македонија. Свечен собир посветен на АВНОЈ, одржан на 15.11.1973. МАНУ, Скопје, 1974, 1–25.

соките што укажуваат дека, кога ќе се создадат поволни услови, ќе се дефинира и идното општествено-политичко уредување на Југославија. Заседанието преку својата Резолуција ги разоткрило причините за пропаѓањето на Кралска Југославија, истакнувајќи го, притоа, единството на сите народи што живеат во неа, сплотени во антифашистичката борба, каде што, меѓу другото, се вели дека треба да се создадат услови за „...нивна (на народите б.м.) целосна слобода и рамноправност во ослободената браќерска заедница...“.

И во другите резолуции усвоени на Првото заседание на АВНОЈ насекаде се нагласува идејата дека во идната државна заедница ќе се обезбеди целосна рамноправност на сите народи на Југославија, вклучувајќи ги тука и етничките заедници.

Формирањето на ГШ на НОВ и ПОМ, осамостојувањето на ЦК КПМ и формирањето на Иницијативниот одбор за свикнување на АСНОМ позитивно се одразија во омасовувањето на антифашистичката борба кај македонскиот народ и кај другите етнички заедници што живеат тука. Во исто време, тоа било доказ дека се реализираат зацртаните перспективи за национално и социјално ослободување, но тоа значело и чин со кој македонскиот народ полека, но сигурно зазема рамноправен статус, рамо до рамо со другите народи на Југославија во идниот федеративен систем.

Овој момент е многу значаен за македонскиот народ, бидејќи тој во него гледаше единствен пат за реализацијата на една многу блиска идеја за него – идејата за балканска федерација, како пат за решавање на проблемот на националното ослободување.

Поради тоа, рамноправноста во форма на федерација со народите на Југославија за македонскиот народ беше прифатлива, се разбира, целосната рамноправност, која со одлуките на АВНОЈ беше гарантираше во идната државна заедница. Идејата за рамноправна заедница на народите на Југославија постојано беше истакнувана како можно идно решение на државно-правниот статус на македонскиот народ.

Актите од Првото заседание на АВНОЈ од 1942 г. најдоа свое соодветно место и значење за Манифестот²⁵ на ГШ на НОВ и ПОМ

²⁵ Манифестот е прв круцијален документ од државотворен карактер, кој ја објаснува суштината на антифашистичката борба и конечната цел на истата. Д-р Велимир Брезовски, Манифестото на ГШ на НОВ и ПОМ од октомври 1943 г.

од октомври 1943 г., кој според својата содржина има програмски карактер за натамошниот развој на антифашистичката борба на македонскиот народ и за местото и улогата на Македонија во општојугословенската антифашистичка војна на сите југословенски народи. Во Манифестот се изнесени идејните претпоставки за идната државно-правна положба на Македонија во новата југословенска заедница, истакнувајќи го принципот на „самоопределување“, и принципот за „целосна национална рамноправност“. ГШ на НОВ и ПОМ со овој акт создаде јасна претстава за идниот државно-правен статус на Македонија, па затоа во Манифестот народот се повикува да ја продолжи борбата за создавање на слободна Македонија во состав на една нова федерација. Притоа, се истакнува фактот дека македонскиот народ веќе создал своја војска како составен дел на НОВЈ, која го гарантира реализирањето на поставените цели. Затоа, во Манифестот особено се потенцира дека „...ке најправиме браќски сојуз со сите југословенски народи, на база на љовна национална рамноправност...“ Во Манифестот се отвораат и перспективите за создавање на една идна поширока балканска федерација на рамноправни народи.

Основните претпоставки за положбата на македонскиот народ и етничките заедници што живеат тука во државно-правниот статус на Југославија како идна многунационална заедница изнесени во Манифестот, всушност, претставуваат полномошно на македонските делегати во Јајце со апсолутна сигурност да ги прифатат одлуките на претстојното Второ заседание на АВНОЈ. Второто заседание на АВНОЈ се одржа два месеци по обзнанувањето на Манифестот на ГШ на НОВ и ПОМ. Овој податок доволно зборува дека овој акт на македонското воено и политичко раководство, всушност, ги потврдува идеите на актите од Првото и ги ополномоштува македонските делегати да ги прифатат одлуките на Второто заседание на АВНОЈ во Јајце 1943 година.

Кузман Јосифовски-Питу еден месец по одржувањето на Второто заседание на АВНОЈ во едно писмо пишува како се прифатени и каков одраз имале решенијата на ова заседание, при што тој за ова покрај другото пишува: „...Скупијте на АВНОЈ, нејзините историски решенија, федеративното уредување на Југославија како пример за балканските народи, признавањето на рамноправноста на македонскиот народ во браќската заедница на прин-

*цијоӣ самоо̄редување до оӣцеӣување, ор̄ганизира̄еӣо на нашата НОВ... изле̄увањеӣо на Манифес̄тио̄и, ѓворе̄е за нашата НОВ ӣреку радио ӣ печат̄ио̄и, с̄ӣе овие неш̄ӣа се со радос̄ӣ ӣримени од народнӣе маси, освен фашист̄ӣӣе, еден дел од чаршија̄ӣа и ин̄теле̄генција̄ӣа...*²⁶

Во последната фаза на антифашистичката борба во Македонија, државотворното, военото и политичкото раководство пристапиле кон одржување на Првото антифашистичко собрание на АСНОМ. Но, пред да се одржи Собранието, на чело со претседателот на Инцијативниот одбор за одржување на АСНОМ, Методија Андонов – Ченто, на островот Вис кај НКОЈ и претседателот Тито била упатена делегација. Целта била да се договарат и да се уточнат сите прашања за сегашниот и идниот статус на Македонија во рамките на нова Југославија.²⁷ Таму македонската делегација одржала заедничка седница со НКОЈ, на која биле дефинирани заедничките ставови околу идниот статус на федерална Македонија во рамките на нова Југославија. На седницата заеднички било заклучено националните тежненија на македонскиот народ да не се поставуваат во форма на акциски побарувања на ниво на Југославија и на раководните органи на македонскиот народ. Од тогашен аспект, според заклучоците, се сметало дека поставувањето на ова акциско барање, кое е преурането, може да го загрози единството на антифашистичкиот фронт на обединетите југословенски народи и да ја доведат Југославија во неповолна меѓународна положба во целина и македонскиот народ посебно. Иако НКОЈ сметал дека обединувањето на сите делови на македонскиот народ било негово национално право, израз на историските тежненија и несомнено негово постојано побарување, сепак, патот до слободата и самоопределувањето на сите делови на македонскиот народ водел преку ослободителната војна против сите окупатори во рамките на која и на македонскиот народ надвор од границите на Југославија му се давала можност да истакне барање за национално самоопределување и за свои демократски права.²⁸ Но,

²⁶ Ристо Бунтески-Бунте, Политичките ставови на Кузман Јосифовски – Питу. ИНИ, Скопје, 196, 1–55.

²⁷ Марјан Димитријевски, Мисијата на Методија Андонов – Ченто на Вис 1944 г. Зборник, Методија Андонов – Ченто, живот и дело. Матријали од историјата научен собир, одржан во Прилеп, 1993 г. ИНИ, 1994, 115–125.

²⁸ Zapisnik sjednice NKOJ-a, održanog dana 24.6.1944 g. Slobodan Nešović, Stvaranje nove Jugoslavije 1941–1945. Beograd, 1981, 371–372.

вакви забелешки НКОЈ нема дадено кога ги одобрува одлуките на СНОС и на ЗАВНОХ за приклучување на нивните национални територии кои дотогаш биле надвор од меѓународните граници на Кралска Југославија. Карактеристично е и тоа што на Првото заседание на АСНОМ не биле споменати заклучоците од Вис во ни една форма, што доволно говори за смирување на националните, а истакнување на федералните цели кои македонскиот народ ги имал како приоритет во идната југословенска заедница.

Како и да е, авнојските и асномски одлуки првпат во националната историја на македонскиот народ правно го озаконуваат и го потврдуваат постоењето на македонската нација и овие одлуки се израз на самостојна волја на македонскиот народ, кој како носител на државноста на територијата на новата македонска држава, суверено одлучува за својата иднина и државотворен развој. Тие се темел на уставните права и гаранции на македонската нација, и неа ја подигнуваат на степен на независна и самостојна нација со суверено право на самоопределување и отцепување на својата федерална држава Македонија како рамноправна членка на сојузната држава Југославија.

Остварувајќи ги вековните стремежи, националните антифашистички собранија на темелите на историските одлуки и правото на самоопределување донесуваат сопствени одлуки за создавање слободни национални држави како федерални единки на сојузната држава. Со тоа тие го спречуваат подредувањето на која било сила или, пак, некоја политичка и територијална претензија, постојано повикувајќи се на темелите на историските одлуки на сопственото антифашистичко собрание. Одлика на овие собранија, исто така, е што тие ги удрија темелите на новите модерни/современи национални држави, а нивните одлуки наоѓаат свое место и во првите уставни по 90-тите, при уставното конципирање на новите држави што настануваа по распаѓањето на СФРЈ.

Авнојско-асномската историска етапа го изрази континуитетот на започнатите, но незавршени историски појави и процеси и внесе нови согледувања не само во градењето на идејниот концепт за македонска држава туку и за нејзино остварување. Со конституирањето на АВНОЈ во највисок орган на власта на југословенската федерација, на дневен ред се најде и прашањето за одвојување на државните од политичките функции. Ако се из земе словенската

Освободилна фронта, која е втемелена уште 1941 г., во наредниот период од мај до мај 1945 г. по федералните единици се создадени соодветни антифашистички собранија како највисоки органи на тамошната федерална власт. По АВНОЈ се отвораат прашањата за уредување на границите меѓу некои од федералните единици и карактерот на внатрешното уредување, независно од фактот што ова прашање било решено во Јајце. АВНОЈ ги негирал внатрешните концепции на државното уредување, дуалистичката и триалистичката структура, изјаснувајќи се против сите сепаратистички решенија во југословенски рамки.

Како и другите така и Република Македонија по 1991 година, повикувајќи се на одлуките на АСНОМ како темел на македонската државотворност, со Уставот од 1991 година става темел на нова демократска Македонија, со кој таа се одредува во духот на вредностите на демократскиот антифашизам.

Marjan Dimitrijevski

PARALLELS BETWEEN ASNOM AND OTHER ANTIFASCIST ASSEMBLIES IN THE YUGOSLAV AREAS

(Summary)

When we assess and evaluate the antifascist assemblies 1941-1944, in Yugoslav terms, from the perspective of today's events and the views of the new relations after 1991, we can undoubtedly notice that the historic people's antifascist assemblies of those days, not even today, have lost nothing of its significance to the statehood of the independent states formed on the territory of former Yugoslavia. All holders of the statehood seek in the new states the foundations and guarantees to the own statehood continuity and international legitimacy established in the decisions of the national anti-fascist assemblies.

The establishment of AVNOJ into the highest body of the authority in the Yugoslav federation, has brought to the agenda the issue of separation between state and political functions. If one excludes the Liberation front, which was formed in 1941, from May to the end of 1944, in the federal units were created all political organizations of the Single National Liberation Front.

Until the liberation of Belgrade in October 1944, in its legislation AVNOJ does not further work on some of its decisions. Consequently, not fully

were implemented the forms of individual federal units and provinces. Perhaps this is due to the fact that at the Second AVNOJ Meeting in 1943 the delegation from Macedonia did not manage to arrive, and Serbia in Jajce was represented by the delegates from the military units, although the representatives of Slovenia were not present at the Bihac meeting, and yet, for them, then, not only that a special procedure was adopted, but, also, the place of the third vice president of the Executive Board of AVNOJ was reserved for them. It is questionable why for the Macedonian representatives was omitted in any form to secure a place in the plenum or in the Executive Board, especially that a document from Bihac talks about the Macedonians.

The next feature is that AVNOJ proclaimed in Jajce a federal state with a federative system as union states. Hence the conclusion that decisions have a system of double constitutionality: united federation and that of the federal units. Maybe that is why even during the war that AVNOJ was constituted as a dominant body whose positions on the republican authorities are based on the principle of democratic centralism, a unique strategy and clearly defined goals of the Yugoslav leadership under the strong influence by commanding Marshal Tito. This concept was followed by almost all the republican leaderships in the preparation and the holding of the national anti-fascist assemblies, and consequently ASNOM and other anti-fascist assemblies have paid tribute to the Marshal. But despite this, the first time in its history the Macedonian people gained allies in the peoples and ethnic communities in Yugoslavia, based on federal relations in building a common state. The involvement in the Yugoslav federation of this part of Macedonia at that moment seemed to the Macedonian military and political leadership like an “umbrella” against all denials of the modern Macedonian nation and also its affirmation in the Balkans and worldwide.

One of the key specifics are the demands for territorial completion of the national units, which the Liberation front and ZAVNOH started even before the Second AVNOJ Meeting, and ASNOM has done it through the Initiative Board and its President Metodija Andonov-Cento. AVNOJ met the first two, but not ASNOM, and the rationale for this was very complex, but not thorough. Therefore, even after ASNOM Cento continues to insist on a solution to the Macedonian issue by opening the opportunity for practical joining into one of the three parts of Macedonia. As a conceptual structure this was – affirmative, but as provisional solution it did not fit the politics of the top of the Yugoslav leadership. By creating their own political and representative institutions and bodies (CPM, Headquarters, Macedonian People's Liberation Army, bodies of the national government, ASNOM etc.) the Macedonian people ensured legitimate representation of the nation at the Yugoslav level and at another level in the exercise of its right to self-determination and own State. Hence the new

specificity that suggests that the basic tasks of the ASNOM Presidium, although not determined by a separate act, were stemming from the Decision for constitution of ASNOM as the highest legislative and executive representative body. Such document, unlike some other provincial assemblies and AVNOJ, was not even prepared.

Fulfilling the century-old aspirations, the national anti-fascist assemblies on the foundations of the historic decisions and the right to self-determination, make their own decisions to create free national states as federal units of the federal state. Thus they prevent the subordination to any force or a political and territorial claim, constantly referring to the foundations of the historic decisions of its own anti-fascist assembly.

A feature of these assemblies, also, is that they laid the foundations of the new modern, contemporary national states and their decisions find place in the first constitutions after the 1990s in the constitutional drafting of the new states arising after the dissolution of Yugoslavia.

The AVNOJ-ASNOM historical stage expressed the continuity of the initiated, but unfinished historical phenomena and processes and brought new insights not only in building the creative concept for the Macedonian state, but also for its realization. Hence, just like the others, Republic of Macedonia after 1991, referring to the decisions of ASNOM as a cornerstone of the Macedonian statehood, with the 1991 Constitution laid the foundation of a new democratic Republic of Macedonia, which determines it in the spirit of the values of democratic antifascism.

Мишо Докмановиќ

ТРН ВО ОКОТО – АКТИТЕ НА АСНОМ И ГРЧКИТЕ СТАВОВИ ВО ВРСКА СО МАКЕДОНСКОТО БАРАЊЕ ЗА ПРИЕМ ВО ОБЕДИНЕТИТЕ НАЦИИ

1. Вовед

Првото заседание на Антифашистичкото собрание на народното ослободување на Македонија (АСНОМ) ги удри темелите на македонската државност. Заедно со Илинденското востание и референдумот за самостојност од 1991 година, ова заседание и донесените акти претставуваа најзначаен настан во државноправната историја на Македонија во XX век.

Како што може да се заклучи од самиот наслов, во овој труд одлучив да направам поврзување на актите на АСНОМ со актуелните состојби, особено во контекст на регионалното опкружување на Република Македонија. Во таа насока, трудот се темели на тезата дека документите на АСНОМ се актуелни и денес, седумдесет години од нивното донесување.

Трудот тргнува од постулатот дека историјата не може и не смее да биде цел самата на себе, туку треба да биде во функција на остварување на општествените и на националните интереси. Во таа насока, овој труд претставува обид за актуализирање на актите на АСНОМ во современ контекст, особено од аспект на сегашните предизвици на земјата во однос на разговорите за името со Грција.

Централното прашање во трудот е посветено на анализа на еден релативно подзаборавен документ за нашата научна и стручна јавност. Станува збор за Меморандумот на грчката влада во врска со

барањето на Република Македонија за прием во членство на ОН од 25 јануари 1993 година и неговиот однос кон документите донесени на Првото заседание на АСНОМ, а особено Манифестот до македонскиот народ.

2. Предизвиците на меѓународното признавање на Република Македонија

На почетокот на деведесеттите години на XX век кулминираше политичката криза во поранешна Југославија, која резултираше со распаѓање на државата и почеток на граѓанска војна во неколку југословенски републики. Во познатите комплексни услови, Република Македонија со референдумот за самостојност одржан на 8 септември 1991 година, како со и донесувањето на демократски устав во ноември 1991 година, на мирен начин и за првпат во историјата го заокружи процесот на осамостојување и стекнување независност.

Сепак, не треба да се заборави дека заокружувањето на овој процес, а особено стекнувањето меѓународноправен субјективитет на Република Македонија ги менуваше границите на Балканот, а паралелно со тоа и ги будеше вечните апетити на соседите. Токму поради тоа „јаболкото на раздорот“, Република Македонија, се најде исправена пред бројни предизвици и искушенија како на внатрешен така и на меѓународен план во процесот на остварувањето на своето осамостојување.

За потсетување, по прогласувањето на новиот Устав на Република Македонија, на 2 декември 1991 година претседателот Киро Глигоров упати повик за официјално признавање на Македонија до претседателите на државите и на владите на земјите на светот.¹ Потсетувајќи на генезата на осамостојувањето на Македонија, претседателот нагласи дека „независноста на државата не може да биде целосна или обезбедена без нејзиното признавање од други држави“.

Имајќи ја предвид состојбата во Југославија во втората половина на 1991 година, особено од аспект на прогласената независност на дел од југословенските републики, во август 1991 година Европ-

¹ Писмо од претседателот на Република Македонија Киро Глигоров до претседателите на државите и на владите на земјите во светот, 2 декември 1991 година.

ската заедница (ЕЗ) формираше Арбитражна комисија во рамките на Конференцијата за Југославија, која, меѓу другото, имаше и за задача да ги разгледа барањата на поранешните југословенски републики за меѓународно признавање.

На 11 јануари 1992 година Арбитражната комисија го објави Мислењето бр. 6 за признавање на Социјалистичка Република Македонија од страна на ЕЗ и нејзините членки². Врз основа на тоа, Арбитражната комисија дојде до заклучок дека Република Македонија ги задоволува условите предвидени со насоките што се однесуваат на признавањето на нови држави во Источна Европа и во Советскиот Сојуз, како и со Декларацијата за Југославија, што Министерскиот Совет на ЕЗ ја усвои на 16 декември 1991 година. Ова мислење на комисијата докажува дека, правно, Македонија ги исполнила сите критериуми за меѓународно признавање.

Сепак, и покрај целосното исполнување на јасно и прецизно утврдените критериуми за признавање, претседателството на Европската заедница на 15 јануари 1992 донесе политичка одлука да ги признае само Словенија и Хрватска, иако последната не ги исполни критериумите на Арбитражната комисија. Што се однесува на другите две републики (Македонија и Босна и Херцеговина), кои пројавија желба за стекнување независност, ЕЗ заведе став дека сè уште „постојат значајни работи да се разгледаат пред Заедницата да преземе сличен чекор“^{3,4}.

Македонија во текот на 1992 година не успеа да обезбеди меѓународно признавање на независноста. Со оглед на исходот на повеќето европски самити (Гимараеш⁵, Лисабон,⁶ Единбург⁷), маке-

² Conference on Yugoslavia, Arbitration Commission, *Opinion No. 6* International Legal Materials, Vol. 31 (1992) p. 1507.

³ Statement by the Presidency of the European Community on the Recognition of Yugoslav Republics, Brussels, 15 January 1992 (EPC Press Release, P.9/92).

⁴ Докмановиќ, М., „Проблемот со меѓународното признавање на Република Македонија“, во: Зборник на докторски и магистерски тези одбранети на Правниот факултет во Скопје 2001–2006, Правен факултет, 2006, стр. 374–381.

⁵ EC Declaration on the former Yugoslav Republic of Macedonia, Guimaraes, 2 May 1992, (UN Doc. S/23880, Annex)

⁶ Со Лисабонската декларација ЕЗ ја изрази својата подготвеност „да ја признае поранешната југословенска република Македонија во постојните граници под име кое нема да го содржи терминот Македонија“. Оваа декларација предиз-

донската дипломатија кон крајот на 1992 година започна да се фокусира на интензивирање на овој процес во рамките на Обединетите нации. Имајќи ја предвид серијата преседани поврзани со процесот на признавање на Република Македонија, во чија суштина беше македонско-грчкиот спор околу името, ќе се фокусираме на суштината на главните тези и аргументи на грчката страна во постапката за прием на Македонија во ОН, кои во еден дел беа поврзани со актите на АСНОМ.

3. Приемот во Обединетите нации и грчкиот меморандум

Македонија на почетокот на 1993 година го обнови барањето за членство во ОН, а генералниот секретар на Обединетите нации (ОН) Бутрос Гали на 22 јануари 1993 година го проследи македонското барање за членство до претседателот на Советот за безбедност, заедно со првичното барање за членство од 30 јули 1992 година. Како резултат на ова, Грција експедитивно достави Меморандум до ОН на 25 јануари 1993 година, кој ги изрази ставовите и позицијата на Владата на Грција во врска со македонското барање за прием. Документот е насловен „Меморандум во врска со барањето на поранешната југословенска република Македонија за прием во ОН“. Овој меморандум, на еден систематизиран начин во 16 точки, ги изразува главните забелешки на грчката влада за прием на Република Македонија во членство на ОН под име што ќе го содржи терминот „Македонија“. Меморандумот до ОН беше упатен од страна на грчкиот министер за надворешни работи Михалис Папаконстантину.

Покрај тоа, од самиот наслов на документот може да се заклучи дека привремената референца „поранешна југословенска република Македонија“ грчката страна официјално ја користеше три месеци пред нејзиното формализирање во Резолуцијата 817/93 на Советот за безбедност на ОН⁸. Инаку, привремената референца во

вика огорченост и изненаденост на целата македонска јавност. European Council Declaration on the Former Yugoslavia, Lisbon, 27 June 1992 (UN Doc. S/24200, Annex).

⁷ European Council Declaration on the former Yugoslav Republic of Macedonia, Edinburgh, 11–12 December 1992 (UN Doc. S/24960, Annex III).

⁸ Со оваа резолуција Советот за безбедност на ОН му препорача на Генералното собрание да ја прими во членство во ОН државата што за сите потреби во

контекст на Македонија за првпат беше употребена на Самитот на ЕЗ во Гимараеш во мај 1992 година.

Овој меморандум се темели на повеќе тези, кои, според грчката влада, ја доведуваат во прашање подготвеноста на „новата република“ да ги исполни обврските што произлегуваат од Повелбата на ОН. Овие тези, пред сè, се однесуваат на безбедноста, прашањето на правните акти усвоени во процесот на осамостојување на Република Македонија, но и на прашањата на симболите и историјата.

Во таа насока, грчката влада сметаше дека приемот на државата во членство на ООН „под терминот употребен во нејзината апликација за членство“ ќе предизвика натамошна дестабилизација на јужниот Балкан на краток и долг рок. И покрај тоа што грчката влада изнесе голем број забелешки во врска со барањето за членство, уште во самиот воведен дел нагласува дека републиката не треба да биде примена во членство на организацијата без постигнување договор за определени значајни прашања (certain outstanding issues). Истовремено, Грција ја изрази и својата подготвеност по постигнувањето на договорот да ја признае државата и да воспостави соработка со неа.

Во понатамошната елаборација на причините за спротивставувањето на приемот на Македонија, грчката влада го отвори прашањето на содржината на правните акти донесени во процесот на осамостојувањето на Македонија, поконкретно на Уставот на Република Македонија. Уште на самиот почеток на меморандумот беа наведени забелешките, кои се однесува на преамбулата и на нормативниот дел на Уставот. Во однос на преамбулата, референцата во однос на историските одлуки на АСНОМ содржана во преамбулата на Уставот грчката влада ја искористи да се повика на Манифестот на АСНОМ и тоа да го претстави како обид за анексија на македонската провинција во Грција и во Бугарија и создавање обединета Македонија. Се чини дека токму одлуките на АСНОМ беа наведени како клучна причина зошто Грција се противеше на приемот на Македонија во ОН.

Во прилог на доставениот меморандум беа вклучени и неколку прилози. Во првиот прилог на грчкиот меморандум беше вклучен

Организацијата привремено ќе биде ословувана со „поранешна југословенска Република Македонија“ до решавањето на разликите што се јавија околу името на државата. Види: UN Security Council Resolution 817/93.

извадок од „Манифестот на Првото заседание на АСНОМ до македонскиот народ“ од 2 август 1944 година. Во таа насока, Манифестот на АСНОМ не беше цитиран во целина, туку само следниов дел, кој го пренесуваме како што е доставен:

„Обединувањето на целиот македонски народ зависи од вашето учество во големиот антифашистички фронт. Само со борба против подлиот фашистички окупатор ќе го стекне правото на самоопределување и обединување на целиот македонски народ под покривот на Титова Југославија, која стана слободна заедница на слободни и рамноправни народи. Нека ве одушеви борбата на македонскиот Пиемонт за посмела борба против фашистичкиот поробувач.“⁹

Покрај тоа, во посебен прилог на грчкиот меморандум беше вклучен и извадок од прогласот до македонскиот народ на Комунистичката партија на Македонија од 4 август 1944 година. Како и во претходниот случај, не е цитиран целиот текст, туку само еден негов дел:

„Македонски народе! Во својата тригодишна народноослободителна борба ти го оствари своето единство, својата војска, ги удри темелите на федералната македонска држава. Со учеството на целокупниот македонски народ во борбата против фашистичките окупатори во Југославија, Бугарија и Грција ќе се оствари и соединувањето на сите краишта на Македонија разделени од страна на балканските империјалисти 1915 и 1918 година.“

Покрај овие прилози, кои директно се поврзани со темата на трудот, со грчкиот меморандум до ОН беа вклучени и дополнителни прилози, кои во најголем дел беа поврзани со грчкиот обид да се прикаже македонскиот национализам, вклучувајќи ги и наводните повици за менување на границите.

Во таа насока беше вклучен и извадокот од Извештајот на Специјалниот комитет на ОН за Балканот (бр. 8 А/935) од 1949 година во врска со југословенската поддршка на барањето со намера за издвојување на Грчка Македонија и основање обединета Маке-

⁹ Macedonian Heritage. Memorandum of Greece Concerning the application of the former Yugoslav Republic of Macedonia for admission to the United Nations. Достапно на:

<http://www.macedonian-heritage.gr/OfficialDocuments/MEMORAND.html>
[пристапено на 30 јануари 2015].

донија, фотографии од саркофагот на Филип II со приказ на сончевата розета, изборен оглас на политичката партија ВМРО-ДПМНЕ со приказ на картата на обединета Македонија, налепница со картата на обединета Македонија, како и објавена карта во весникот „Нова Македонија“. Овие прилози на меморандумот очигледно беа вклучени со цел да се демонстрира дека постои континуитет во политиката на Македонија за промена на границите во регионот и дека е таа присутна како во минатото така и во сегашноста.

Во забелешките во однос на историјата, грчкиот меморандум укажува дека идеите пласирани во Манифестот на АСНОМ биле отелотворени преку создавањето на „Народна Република Македонија“ и преку обидот за поддршка на комунистичкото востание од страна на Титова Југославија. Во тој правец, како што стои во меморандумот, „по неуспехот за анексија на грчките територии во 1948 година“ продолжиле обидите за монополизација на името Македонија. Конечно, грчката влада констатира дека ваквата практика континуирано ги загрозува добрите меѓусоседски односи и стабилноста на регионот за да заклучи дека и по донесувањето на декларацијата за независност постои јасна врска и континуитет во политиката и практиката на новата република во последните 40 години.

Министерството за односи со странство на Република Македонија на 3 февруари 1993 година подготви официјален меморандум до ОН како реакција на грчкиот меморандум од 25 јануари 1993 година.¹⁰ На 5 февруари 1993 година претседателот на Република Македонија, Киро Глигоров упати писмо до генералниот секретар на ОН Бутрос Гали, во кое изрази несогласување со новите предуслови за членство¹¹, а во прилог на ова писмо беше доставен гореспоменатиот меморандум подготвен од страна на Министерството за односи со странство.

Во Меморандум од 3 февруари 1993 година, Македонија децидно изјави и гарантираше во Уставот дека нема територијални

¹⁰ Меморандум на Министерството за односи со странство на Република Македонија до ОН во врска со приемот на Република Македонија како одговор на Меморандумот на Грција со кој се настојува тоа да се спречи, 3 февруари 1993, Документи за Република Македонија 1990–2005, (2008) Правен факултет, Скопје, стр. 517–521.

¹¹ Писмо на претседателот Киро Глигоров до генералниот секретар на ОН, Скопје, 5 февруари 1993, во: Документи за Република Македонија (2008), Правен факултет „Јустинијан Први“, Скопје, книга III, стр. 515–516.

претензии кон ниедна од соседните земји. Покрај тоа, во македонскиот меморандум мошне успешно беше потенциран податокот дека на барање на Арбитражната комисија беше извршена и промена на македонскиот устав, со која децидно беше нагласено дека Македонија нема територијални претензии кон соседните земји. Дополнително, беше нагласено во македонскиот устав е јасно дефинирана територијата на државата и нејзините граници¹².

Паралелно со тоа, Република Македонија изрази подготвеност да потпише и договор со Република Грција за гаранција на границите, со можност тој да биде гарантиран и од страна на други меѓународни фактори, како и договор за добрососедство и соработка на слична основа како договорот меѓу Полска и Германија.

Во таа насока, евидентно е дека грчката влада преку меморандумот изврши заобиколување и манипулација со определени факти поврзани со процесот на осамостојувањето, но и меѓународното признавање на Република Македонија. Во меморандумот беше и заобиколен фактот дека Република Македонија на барање на меѓународната заедница изврши промена на уставот и тоа токму во наведените членови кои беа посочени како спорни. Во секој случај, централна теза на грчкиот меморандум претставуваше наводната тенденција на Македонија, уште од Првото заседание на АСНОМ, да повикува на промена на границите и на тој начин да ја загрозува стабилноста на регионот на краток и среден рок.

4. Заклучок

Имајќи ги предвид наведените грчки тези, токму овој меморандум претставуваше најдобар доказ дека столбот на македонската државност – АСНОМ претставуваше трн во окото на Грција и на другите балканските народи. Со Првото заседание на АСНОМ конечно беа поразени идеите на другите балкански држави за создавање големи држави кои ја вклучуваат територијата на Македонија, а македонскиот народ и другите заедници добија своја држава со свои институции и службен јазик.

¹² Dokmanović, M, Memorandum of Greece and Memorandum of Macedonia Regarding the Admission of Macedonia to the United Nations. In: Skric, S., Petrusevska, T., (eds.) (2009) *The Macedonian – Greek Dispute Over the Name*, pp. 266–279.

Не случајно токму дел од актите на АСНОМ беа искористени од грчката страна и претставуваа главен аргумент во обидот да се спречи македонското членство во оваа меѓународна организација.

Но, се чини дека има уште една значајна поука. Во нашата научна јавност ретко се отвораат прашањата поврзани со односите со соседите особено од аспект на аргументацијата што ја користат во општењето за овие прашања со меѓународната јавност. Од тие причини, *audiatur et altera pars* претставува клучен предуслов за подобрувањето на националните позиции за овие исклучително значајни прашања.

Во таа насока, треба да се потенцира дека повремени промоција на идеи за откажување од АСНОМ и намалување на неговото значење од страна на релевантни општествени фактори во земјата оди на штета на националните интереси на Република Македонија. Треба да биде јасно дека никој нема право да се откажува од признатиот државноправен континуитет од асномска до независна Македонија, континуитет што го признава дури и грчката страна. Обидите да се заборави наследството на Првото заседание на АСНОМ се контрапродуктивни, а откажувањето од ова наследство претставува „сечење на гранката“ на која се темели современата македонска државност.

Покрај тоа, колку и да се битни собирите од овој вид толку е битно македонските ставови за овие исклучително значајни прашања да бидат изложени и уште пожелно верифицирани во меѓународни рамки. Мораме да се соочиме со фактот дека приказната има и друга страна и дека таа страна активно работи на промоцијата на сопствените позиции. Од тие причини, изложувањето на македонското видување за овие прашања во меѓународни рамки е од особено значење за националните интереси.

Конечно, со оглед на современото меѓународно опкружување на Македонија, можеме да заклучиме дека актите на АСНОМ се актуелни и 70 години по нивното донесување. Освен тоа, не само што се актуелни туку имаат влијание и на односите со соседните земји, а особено со Грција и, консеквентно на тоа, и на иднината на земјата од аспект на евро-атлантските интеграции.

Mišo Dokmanović

**A PRICK IN THE EYE – THE LEGAL ACTS OF ASNOM
AND THE GREEK POSITION REGARDING THE MACEDONIAN
REQUEST FOR ADMISSION TO THE UNITED NATIONS**

(Summary)

Macedonia was the only Yugoslav republic that gained independence by peaceful means in the beginning of the 1990s. Although the country organized a successful referendum and passed a new democratic constitution, its international recognition faced serious challenges which were a result of the Greek objection to the use of the term Macedonia. Following the unprecedented procedure for recognition of Macedonia, at the end of 1992 Macedonian authorities decided to reinitiate the procedure for admission to the United Nations.

In that direction, the paper analyzes the Greek Memorandum Concerning the application of the Former Yugoslav Republic of Macedonia for admission to the United Nations in correlation to the documents passed by the 1944 People's Assembly of National Liberation of Macedonia (ASNOM). In that direction, the paper is focused on the impact of ASNOM documents on the Greek argumentation presented in the Memorandum.

Having in mind the overall contemporary situation and developments in the region, the author argues that ASNOM documents, 70 years after their adoption, are still relevant and affecting bilateral relations in the region.

Трајче Грујоски

АНОК И НЕГОВИОТ ПРИГОВОР НА МАНИФЕСТОТ НА ГЛАВНИОТ ШТАБ НА НОВ И ПОМ

Повод за овој реферат е прославата на 70-годишниот јубилеј на АСНОМ. Познато е дека во секоја од прославите на АСНОМ се повторуваат обидите на ВМРО-ДПМНЕ да ја обезвреднува и негира Народноослободителната и антифашистичка војна на Македонија во 1901–1945 година /Натаму: НОАВМ/. Тоа се направи и овој пат.

Меѓутоа, фокус на вниманието во овој реферат се само два настани, кои ја засенчија свечената академија за 70-годишниот јубилеј на АСНОМ. Едниот е врзан со Акциониот народноослободителен комитет /АНОК/, за кој почитуваниот академик Иван Катарџиев е автор на обемна анализа со наслов: „Две различни концепции на НОВ за решавање на македонскиот проблем – Манифестот на Главниот штаб и Приговорот на АНОК“. Анализата е објавена во „Прилози“ на Одделението на општествени науки број XL–III. 1–2 од 2012 година и за неа тој говореше на свечената академија во МАНУ. Вториот настан е Предговорот „Државотворниот печат на Македонија“ од Димитар Мирчев за репрезентативната публикација: „70 години македонска држава“ во издание на МАНУ.

Определбата во овој реферат не е залагање непријатни настани да се кријат од јавноста, туку е укажување дека не е во ред со нив да се парадира и свечената прослава наместо да донесе радост, да се претвори во куп неосновани претпоставки, а и ординарни невиситини. Опасноста од стапица со сегашна свест да се оценуваат настани од минатото е предизвик за максимално настојување кон објективност.

1.

Замислата била АНОК да биде тело, или централен орган на Народниот фронт, кој политички ќе ја израснува НОАВМ. Таквата замисла била утврдена од ЦК КПМ, кој го овластил Кузман Јосифовски, член на ЦК, да ја спроведе во дело – во Скопје да формира АНОК. Тоа значело да се менуваат многу нешта во тогашната практика. Да се потсетиме, тоа е времето на крајот на 1943 година, кога капитулира Италија, советската армија брзо ги ослободува териториите надвор од границите на Советскиот Сојуз, одржана е Техеранската конференција на Черчил, Рузвелт и Сталин. Во ситуација кога Народноослободителната војна во другите делови на Југославија ги одби сите офанзивни на окупаторот и привршуваа подготовките за Второто заседание на АВНОЈ, во Македонија е надминат застојот и е објавен Манифестот на Главниот штаб, со кој отпочна голем пресврт. Тогаш беше во акција да се создаде мрежа на органи на идната народна власт, како и органи на Народниот фронт. Тогаш е создаден и АНОК. Кузман Јосифовски, кој илегално дејствуваше од Скопје, разговарал со поединци што ги познавал, симпатизери и активисти на НОАВМ, и собрал група. Со нив тој се договорил дека тие се АНОК. Најчесто споменувани имиња како членови на АНОК се: Киро Глигоров, Лазар Соколов, Благој Хаџипанзов, Киро Петрушев, Мане Чучков и други. Во писмото до ЦК КПМ Кузман Јосифовски вели дека називот АНОК е компромис за да се избегне барањето на повиканите тие да бидат Народноослободителен комитет. Така бил формиран АНОК за Македонија и посебно таков орган за Скопје. Бргу се покажа дека не била сосем јасна суштината, па членовите ка АНОК за Македонија пројавиле тенденција дека се тие орган на идната власт.

Таквите мешаници може да произлегувале и од специфичната состојба во Македонија. Имено, меѓу двете светски војни во Македонија немало автохтони политички партии. Вистина, имало партии, ама нивните центри биле во Белград и во Загреб. Тогаш во Македонија се сметало на ВМРО. Меѓутоа, во времето на фашистичката окупација на Македонија не постоеше ВМРО, тоа беше забрането и ликвидирано, а неговите некогашни функционери тогаш беа слуги на окупаторот. Затоа, единствената македонската политичка партија беше илегалната и жестоко прогонуваната КП во

Македонија, и таа ја прифати улогата на организатор и предводник на НОАВМ. Така, за разлика од другите делови на Југославија, каде што народниот фронт се создаваше и како коалиција на политички партии, во Македонија никнуваше народен фронт директно од народот, на иницијатива на комунистите. Неприкосновеноста на улогата на КПМ се изрази во практика – без многу размислување да се спроведуваше сè што е утврдено во органите на КП. На тој начин се поистоветувааше КП со другите органи и механизми на НОАВМ. Тоа значеше стеснување на масовноста на борбата и се замаглуваа односите. Во голема мера на тоа влијаеше и практиката на КПС за „трансмисија“ на другите органи и организации. Тоа истото се случи и со АНОК. Имено, нејаснотијата дека тие треба да се орган на идната власт се гледа токму во нивниот Приговор на Манифестот на Главниот штаб. Во него тие го критикуваат Главниот штаб зошто не се држи само до војните прашања. А, заборавиле дека од конститутивните органи на идната држава тогаш постоеше само Главниот штаб и тој требаше и можеше да ја промовира НОАВМ. А, со објавувањето на Манифестот се изврши битно политичко влијание на рапиден прилив на борци во војните единици.

2.

АНОК влезе во историјата со својот Приговор на Манифестот на Главниот штаб. Приговорот е утврден еден месец по објавувањето на Манифестот. Според писмото на Кузман Јосифовски од 20 декември 1943 година, Приговорот бил подготвуван повеќе денови, со дискусии по секој дел од Манифестот и со споредби на ставови од Декларацијата на бугарскиот Отечествен фронт по македонското прашање. Можеби поради таквите споредби, членовите на АНОК се лутеле зошто им се оневозможувало да продолжат со нивната комуникација со Отечествениот фронт. Дали и од тоа може да се насети дека, покрај другите, и таа врска му е аргумент на Кузман Јосифовски кога ги опишува неговите маки во односите со членовите на АНОК, а од ЦК КПМ му соопштуваат да го распушти АНОК и да се формира Иницијативен одбор за свикување на АСНОМ? Веројатно во таа точка е и дел од причината за негативните оценки на Приговорот и зошто неговата појава мина без забележителна гласност, за АНОК конечно да биде и распуштен.

Меѓутоа, заслужува признание што сето помина без никакви судири во јавноста и без примена на мерки од типот „брза постапка“. Напротив, со фер односи и со меѓусебна соработка сето беше сведено во нормала. Членовите на АНОК по покана и доброволно дојдоа на слободната територија и беа вклучени во подготовките за одржување на Првото заседание на АСНОМ. Исто така, во смирена и демократска атмосфера беше пласиран одговорот на Главниот штаб. Објавувањето на одговорот се направи со напис во списанието „Илинденски пат“, потпишан од Бане Андреев, член на Главниот штаб. Потоа, во рефератот на Лазар Колишевски на Првиот конгрес на КПМ имаше кус осврт на АНОК. Имаше и други искажувања по тоа прашање. Последното што беше пласирано во јавноста е рефератот на Љупчо Арсов на научниот собир на тема: „Основањето и развојот на КПМ“ во ноември 1979 година. И во него има краток осврт на АНОК. На таква основа и по усни разговори и читање на спомени на тогашните актери може да се прифати оцената за АНОК што е утврдена на ЦК КПМ. Се разбира, и со додавка дека сето тоа има доволно аргументи, а пласирани се и нови согледувања, некои од кои се и во овој реферат.

3.

Приговорот на АНОК почнал како писмо што неговите членови го испратиле до Главниот штаб. Тоа писмо Кузман Јосифовски го нарекува „изложение“, нешто како извештај во нормално комуницирање. Меѓутоа, почитуваниот Иван Катарциев тоа го квалификува како „добро осмислена опозициона програма“ и „сосем друга политичка програма“, односно „програмска декларација“. Тој уште во насловот на неговата анализа за АНОК инсистира на „Две различни концепции за НОВ...“ Со тоа тој фактички го изедначува „изложението“, односно писмото со Манифестот, со таквиот документ зад кој стои Главниот штаб и сета НОАВМ, па така може да се толкува и како приговор на сета НОАВМ. Уште на прв поглед тоа е големо претерување. Затоа што, видливо е, барем во формална смисла, Приговорот не е оформен како документ. Во него има критика, ама нема конкретни предлог-мерки. Тоа може да значи дека потписниците не бараат измена на Манифестот, па и на сета НОАВМ.

Произлегува дека писмото со критиките е испратено до Главниот штаб во смисла на некакво „примете на знаење“. Затоа Приговорот е само нормална комуникација меѓу два органа внатре во системот што се вика НОАВМ.

Терминот „Приговор од група членови на АНОК на Манифестот на Главниот штаб“ е објавен во „Документи за борбата на македонскиот народ за самостојна и за национална држава“, во издание на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ од 1981 година, том II, страница 415. По тоа, како „Приговор“ го употребила и Редакцијата на „АСНОМ – Документи од Првото и Второто заседание на АСНОМ“ издание во Архив на Македонија во 1984 година во том I, книга 1. Меѓутоа, употребата на терминот „Приговор“ е во смисла на генеричкото значење на зборот, а не во политичка и правна смисла. Впрочем, и во Одговорот на Главниот штаб актот на АНОК е наречен „...во вашето изложение...“ Покрај тоа, стилот во кој е пишувано обраќањето има поднаслов „забелешки“, во смисла на концепт за некаков разговор или дискусија. Дури може да се толкува и како потсетник, бидејќи авторите веднаш по поканата се одсвале и дошле на слободната територија, односно се вклучиле во подготовките за АСНОМ. Сето ова укажува против употребата на терминот „Приговор“. Се разбира, и покрај овие и слични аргументи сега не може да се менува називот, тој ќе остане „Приговор“.

Кога станува збор за суштината, во текстот на Приговорот може да се означат следниве три групи прашања.

Прво, процедурални. Се критикува Главниот штаб дека ги надминал компетенциите и наместо да третира војни прашања во Манифестот се префрлил во сферата на националната политика, за кои е надлежно идното собрание. Се укажува дека Манифестот е донесен без консултации и дека тие утврдиле оти борбата се води за ослободување на територијата на Кралска Југославија која го опфаќа само просторот на Вардарска бановина, а не и вкупната територија на Македонија. Затоа, велат, дека „частно ослободен народ, не е слободен“.

Второ, посебно се укажува: „Судбината на Македонија не може предварително да се начертае во рамките на Југославија, без да се прашат другите две третини дали се за тоа нешто или не?“ Според АНОК, македонското прашање може да се реши само во балканска

федерација, за што била потребна соработка со такви народни движења и формирање на „тело за усогласено командување“, или Македонија да биде независна држава.

Трето, требало да се оствари обединување на трите дела, а соседните народи и држави да не се противат на отцепување делови од нивните држави во кои живеат делови на македонскиот народ.

На сите овие приговори Главниот штаб можел да одговори дека е точно оти нема собрание и влада, ама има вооружани и партизирани војници, секој од нив има семејство, значи во НОАВМ учествува народ. Истовремено, Главниот штаб на бројните прашања на членовите на АНОК можел да им одговори со контрапрашања – а што имате вие, зар вие го прашавте народот за вашиот приговор?

И дали народот сака да влезе во некоја измислена и неостварена балканска федерација, односно дали народот не сака да има сојузници во југословенските народи и да биде составен дел од југословенската федерација. Главниот штаб можел, ама не постапил така, не реагирал во стилот на „повредена суета“. Главниот штаб им испратил достоинствен одговор и ги поканил да дојдат на слободната територија. Подоцна, Првото заседание на АСНОМ донесе посебен акт со кој се дава признание на народноослободителната војска и партизанските одреди на Македонија, како и на Главниот штаб и се одобруваат преземените мерки од него.

Сепак, кога ќе се спореди текстот на Приговорот на АНОК со текстот на Главниот штаб се добива претпоставка дека Приговорот е пишуван без да се прочита Манифестот. Дури може да се тврди дека острата критика фигуративно „чука на отворена врата“. Во Манифестот изречно стои: „Денес сите балкански народи се едно во борбата за создавање еден братски федеративен сојуз на балканските народи на базата на полна национална рамноправност и признавање правото на самоопределување на народот“, и продолжува: „Никогаш до сега македонски народ не си имал толку убаво положение и толку многу сојузници да ти се оствари твојот вековен идеал – соединението на Македонија“, и завршува со: „Затоа треба да создадеме заедно фронт со сите балкански народи за борба против фашистичките окупатори и против секој империјализам на Балканот“. Малку подолу стои: „Знајте дека соединетите војски на сите балкански народи се борат денес за да се создаде една Балканска

федерација и дека ние подготвено ќе придонесеме за да се оствари таја голема цел“. Сосем на крајот е паролата: „Да е живо единството и братството на народите на Југославија со сите балкански народи.“

По сите овие цитати, ако бидеме цинични, може да забележиме дека критичарите ја презеле светата идеја за обединувањето од Манифестот. Меѓутоа, Главниот штаб го задржал достоинството и возвратил: „Што се однесува до соединението на македонскиот народ, кое вие го подигнувате во вашето изложение, ние сметаме дека ќе можеме да го постигнеме и реализираме тој вековен идеал на нашиот народ, поскоро во една Титова Југославија отколку во некоја друга политичка комбинација“. Одговорот во име на Главниот штаб го потпишал Ване Андреев, укажувајќи дека за обединувањето треба сериозна работа, а да се прифати Македонија да стапи во југословенската федерација „да не останеме сами“. Разбирливо е што критиката од Приговорот предизвика отпор кај борците и другите учесници во НОАВМ. Притоа, Кузман Јосифовски тврди дека „единствената реална шанса е југословенската федерација“, Лазар Колишевски ги нарекува „група на буржоаски интелектуалци“; Лазар Мојсов напиша: „Мала осамена група зад која стои линијата на БРП/к“; Цветко Узуновски заклучи дека тие се „носителите на антипартиска дејност поврзани со странство“ и, последно, Љупчо Арсов оценува дека „една група интелектуалци – членови на АНОК стави писмени приговори на одредени ставови на Манифестот... меѓутоа нивните приговори немаа одраз кај народните маси“. Произлегува дека членовите на АНОК биле група што направила штета. Од сите овие квалификации вреди да се размислува за тоа дека на Приговорот имало влијание од БРП/к. Ама, недоволно обмислено е ако толку се инсистира дека АНОК бил „туѓо тело“ во НОАВМ.

4.

Паѓа в очи што во анализата објавена во „Прилози“ има повеќе категорични оценки дека во Приговорот постојат два различни концепти, и тоа не само за Манифестот туку и за НОАВМ. Приговорот не бил подготвен за некаква „интелектуална теоретска дебата“, туку е „опозициона програмска декларација“ и слично. Меѓутоа, не се дадени аргументи за тоа, а на оспорувачите за так-

вата оцена им е прикачен атрибутот „комуниски партиски догматизам“ или, едноставно, тие го „релативизирале значењето“. Во сето се вклучува и Тито, зашто предупредил за „автономистички и сепаратистички неизживеани политички заклучоци“. И веднаш се тврди дека Приговорот бил „табу-тема“, а текстовите во спомените на Киро Глигоров, Страхил Гигов и Љупчо Арсов дека биле „со субјективен карактер“. Во анализата се вели дека прашањето за обединувањето било опфатено во Манифестот, ама еднаш се тврди дека „практично во Манифестот ништо не се говори“, а потоа во наредната реченица стои дека „во него тоа е застапено хипотетички“. На страницаа 18 за Балканската федерација потценувачки констатира дека во Манифестот „...суштински декларираните цели во интерес на македонскиот народ се доста скромно и обопштено застапени“, а за КПМ слично се тврди дека „во организирањето и водењето на востанието немало јасни идеи за целите на борбата“. Па, дури и дека постоело големо расположение за борба за самостојна Македонија, независна од борбата на југословенските народи, што не требало да се потценува. Впечаток е дека се прави критичарите што бараат допрва /на крајот на 1943 година/ Македонија да се договара за целите на војната и тоа кога војната влезе во завршната фаза. Се инсистира дека станал „програмски судир“, а и некаква политичка криза. Тука може да се отвори прашање – кому му одговарало тоа тогаш, зарем заборавивме дека окупаторот ги засипуваше партизаните со „предавници“, „српски платеници“ и постојаното: „Чекајте, не е време“? Вистина во анализата се тврди дека имало влијание на Приговорот од странство /52, 53, 55/, ама и дека тоа останало и по Првото заседание на АСНОМ. Во анализата често се употребува зборот „криза“, па и „перманентната политичка криза“ односно „тешка економска и политичка криза од внатрешен и надворешен карактер“ /56/. А, нема ни збор дека тоа се првите години по грозната војна и по формирањето на државата. Како да се создава расположение за некаква рехабилитација на АНОК и неговиот Приговор. Магличави се конструкциите: „догматска интерпретација“ и „политичка интерпретација“. Приговорот не помогнал на обединувањето, тој бил само ригидно писмо, а не концепција. Тој само констатира дека во општеството постои таков стремеж, што било познато. Членовите на АНОК гласале за приклучување кон федеративна Југославија. Само сегашната владејачка партија тоа не го признава и дури тврди дека државата е создадена кога станала самостојна.

По сето ова неразбирливо е АНОК да се смета за „оформена опозиција“ и дека тие се заканиле дека екстремно ќе настапеле на Првото заседание на АСНОМ. За основа на ова се зема сомнежот на Страхил Гигов во неговите „Сеќавања“. За разлика од тоа, во записникот од заседанието е забележано дека на вториот ден е водена слободна дискусија, која делегатот Мара Нацева ја оценила со: „Не бевме сите комунисти, ама повеќето се изјаснивме за Југославија.“ Во записникот јасно стои: „Сите делегати без исклучение потражија соединение на слободна Македонија како федерална и рамноправна единица во границите на федеративна и демократска Југославија.“ Од ова произлегува дека и членовите на АНОК, кои биле делегати, гласале за тоа. Значи, сè што се случило со АНОК ја потврдува специфичноста на НОАВМ – додека другите југословенски народи се бореле во НОВЈ да си ја обноват и да ја прошират слободата и државноста, македонскиот народ морал да си обезбеди слобода и да си ја создаде државата. Тоа што како поука од АНОК може да се смета е хазардната заблуда што избувна на Скопското кале и во касарната во Штип со: „Не на Берлин, туку на Солун“ – ќе се остварело обединувањето. Мораше да се прифати ставот на Големите сили за неменување на границите, а посебно ставот на Англија дека може да има држава Република Македонија, ама само во рамките на Југославија. Во спротивно ќе се доведеше во опасност да се изгуби тоа што веќе беше остварено. Ако ги гледаме сегашните маки во врска со името и идентитетот, може само да се тврди дека ќе беше загрозен и опстанокот на македонскиот народ. Значи, сето тоа не беше борба на „минималисти“ против „максималисти“, туку беше прифаќање на единственото реално можно.

Епизодата АНОК може да се гледа и како манифестација на демократија, НОАВМ ја покажа својата хумана и демократска суштина. Одговорот на Главниот штаб и на сето народноослободително и антифашистичко движење не покажа „повредена суета“, членовите на АНОК не беа подложени на санкции. Да повториме, тие беа вклучени во подготовките, а некои и како делегати учествуваа на Првото заседание на АСНОМ. Незамисливо е испраќањето на Димитар Влахов во Белград на функцијата потпретседател на АВНОЈ да се претставува како „трагична судбина на дел од членовите на АНОК“. Или, на Киро Глигоров преместувањето на висока позиција во Министерството за финансии, кој таму оствари кариера на висок

државен и политички функционер да се смета за испраќање во сургун, на што, за жал, и денеска се инсистира во врвот на владетелската партија.

Кога објективниот набљудувач ќе го прочита делот од Дневникот на Лазар Соколов, кој е објавен како прилог на книгата „Петре Пирузе – Мајски“ од Боро Китановски, може да стекне интересни впечатоци. Таму истакнатиот член на АНОК Лазар Соколов лично си напишал свој психолошки профил.

Тргнал од Скопје кон слободната територија на 24 април 1944 година. Бил спокоен и лут поради слабата организација на патувањето. Не кажува што го налутило конкретно? Пишува: „И домашните и дошлите се стегнати во најавленијата. Со Киро и Благој погледуваме се и сомневаме. Два дена атмосфера иста.“ На 29 април се сретнале со Темпо. Тој им ја наложил „досегашната работа“. Авторот напишал: „Линијата е јасна и не може многу да се изјаснат. Тупо молење чак и некоја врста извинување на грешки, за желанија да биде Македонија слободна во Балканска Федерација.“

„Бира се Иницијативен одбор за свикување на народното собрание на Македонија... јас не влизам, Темпо дава објаснение. Некои партизани се против мене... Определен сум за Агитпроп... Со Киро и Благој се погледнуваме и се разбираме.“

„Измачват ме вопреси; 1. кој се побудите што накарало Тито да преговара, т.е. да прави споразум со Владата во Каиро/Шубашиќ/, 2. Какви се одлуките, 3. Како тоа споразумение ќе дејствува на народот? Во секој случај песимистичко расположение имам у ме сомненуе мачи.“

„6. VIII. Сношти држев реферат за економското положение во Македонија.“

„10. VIII. Другари ми забележуваат дека сум циничен и брз. Они се добронамерни и за мое добро говорат. Вистина така сарказмот влечи во мојот карактер.“

Опишува дека се вратила делегацијата на чело со претседателот Ченто, која била примена од Тито: „Онова кое Акциониот комитет предлагаше и застапуваше пред 3–6 месеци, сега се признало од Тито. Темпо добил по нос...“

„24.VIII. Пукна тиквата.“ Како скандал го опишува противењето на претседателот Ченто да се прими Видое Смилевски за член

на Иницијативниот одбор. Меѓусебни интриги, озборувања, подметнувања. Го викнала партиска комисија. Самокритика пред самиот себе. Напишал: „И навистина јас сум кривец... партијност и дисциплина ми фалат. Али не е ни чудно. Каква партијност, каква дисциплина кога јас никога не сум живеал прав партиен живот... Скромност и реална процена се налагаат.“

5.

Објавениот дел на Дневникот има само 18 страници. Штета што нема ништо за Првото заседание на АСНОМ. Од објавеното не може да се стекне впечаток дека Лазар Соколов, а и некој друг од членовите на распуштениот АНОК, се заканиле дека ќе настапат екстремно и тоа вечерта спроти заседанието на АСНОМ. Во Прилог на тоа, кога му поставив прашање на сега единствениот жив делегат на АСНОМ, Петар Ивановски – Тиквар, тој возбудено одговори дека такво тврдење е без основа, дека било невозможно, таа ноќ била исполнета со вистинска општа радост и веселба. Тоа значи дека драматичноста на ноќта спроти Илинден се засновува на претпазливоста на Страхил Гигов изнесена во неговите Сеќавања, страница 457. Неговата претпоставка е пресилно нагласена во коментарите. Имало инцидент кога претседателот Ченто побарал Темпо да ја напушти седницата на Иницијативниот одбор, бидејќи не е негов член. Подоцна Ченто се извинил за инцидентот. Впрочем, за членовите на АНОК Страхил Гигов напишал дека „скоро сите беа заведени и се самокритикуваа признавајќи ги своите грешки“.

8.

Може да се тврди дека во прославата на 70-годишнината на АСНОМ се дадоа аргументи за мислењето дека се негира и обезвреднува НОАВМ од врвот на владејачката партија. На свечената академија се посвети многу внимание на АНОК, односно на неговиот приговор, оценувајќи дека бил „организирана опозицијата“ на АСНОМ и на целата НОАВМ.

Покрај тоа, остана горчина од злоупотребената доверба да се напише предговор за репрезентативната публикација „70 години

македонска држава“, во издание на МАНУ. Предговорот го напиша Димитар Мирчев. Еве само еден цитат од него: „На првото заседание, што е крајно чудно, на дневен ред, ниту претходно договореното нема никаква одлука за придружување на Македонија во новата југословенска федерација. Тоа е едно од петната на АСНОМ.“ Зошто ги напиша овие тешки зборови? Само за да удоволи на врвот на неговата партија, бидејќи немало формална одлука. А, самиот потоа напишал дека одлуката се содржела во „темелното решение на АСНОМ, она за неговото прогласување за врховен законодавен и извршен орган“. Важно е дека авторот брзо му залепи на АСНОМ „петно“ и тоа „едно од многуте“. И по тоа продолжи со неговата грозна лага дека Македонија во југословенската федерација „всушност ја загуби сета самостојност како државен ентитет“. Демек, државата ја снемало, испарила сосема. За ваквото големо „научно откритие“ авторот не најде за потребно да наведе барем еден асален аргумент.

9.

Од сето, сам по себе се наметнува заклучокот за гигантскиот скок на македонскиот народ и на сите граѓани на Македонија, кој е остварен во НОАВМ и со неа создадената држава Република Македонија.

Епизодата АНОК може да се смета за специфичност на НОАВМ. Меѓутоа, АНОК не претставува никаква опозиција, туку само обид за поинакво размислување. Прашањето за обединување беше само романтичарска и сосем наивна илузија. Идејата за балканска федерација, широко пласирана од Коминтерната, тогаш ги палеше душите на комунистите. Меѓутоа, ЦК КПЈ и Тито беа доволно способни да се примени тоа што објективно беше реално и кое, ете, го потврди животот. И денес воодушевуваат интервенциите на Тито за фер однос спрема членовите на АНОК. Така, Македонија успешно избегна да западне во вителот на поделбите, како Србија со „дражиќевци“ и Хрватска со „усташи“. Фашистичките окупатори се обидоа во Македонија да подметнат други оружени формации, ама и тоа им се скрши од глава. Единството на македонскиот народ и на сите граѓани на Македонија беше основниот фактор за победата на НОАВМ.

Искажувањата на поединци, органи и собири дека АНОК бил „група на буржоаски интелектуалци“ и слично се неодржливи и контрапродуктивни. Впрочем, добар дел од членовите на АНОК беа членови на КПМ, а АНОК е формиран, потоа и расформиран, од ЦК КПМ.

Затоа, крајниот заклучок е дека АНОК беше орган што дејствуваше во системот на НОАВМ. Тој систем го сочинуваа органите на КПМ, како организатор и предводник, заедно со органите на Народниот фронт, на комитетите на идната власт, на партизаните и воените единици и на сето ослободително и антифашистичко движење. Затоа, АНОК не може да се смета за опозиција. АНОК можеше да биде опозиција ако беше надвор од системот на НОАВМ. Ако главниот белег на политичка опозиција е борбата да се освои, односно да се задржи власта, АНОК не беше во таква позиција. Членовите на АНОК се согласија да бидат орган на Народниот фронт, а и кога АНОК беше расформиран, тие соработуваа и сè заврши со фер и демократска постапка. Злонамерно е тврдењето за „трагични последици“ на членовите на АНОК.

Константа на владејачката партија е нивното „ново читање на историјата“. Во состав на тоа може и треба да се гледа на обидот сега да се официјализира АНОК како „организирана опозиција“ и тоа не само на Главниот штаб туку и спрема сета НОАВМ, поради определбата за Авнојска Југославија. Тоа го потврдија и неодамнешните реагирања во јавноста околу апсурдното прашање кога и како е создадена државата Република Македонија.

Trajche Grujoski

**NATIONAL LIBERATION ACTION COMMITTEE (ANOK)
AND THEIR OBJECTION TO THE MANIFESTO OF THE SUPREME
HEADQUARTERS OF THE NATIONAL LIBERATION ARMY (NOV)
AND THE PARTISAN DETACHMENTS OF MACEDONIA (POM)**

(Summary)

The aim of this paper is to gain insight into the essence of ANOK, and to emphasize the fact that the present qualities attributed to their argument against the Supreme Headquarters Manifesto are unfounded.

- 1. By the end of 1943, the forthcoming victory over fascism was easy to perceive. Having been proclaimed, the Supreme Headquarters Manifesto was placing a new urge into the national liberation as well as the anti-fascist struggle in Macedonia. Consequently, ANOK was formed by decision of the Central Committee of the Communist Party of Macedonia. It was designated as to provide leadership for political expression of the National Front.*
- 2. However, the change from previous uniformity into some kind of political pluralism proved hard to conduct. Some members of ANOK were unable to even conceive the idea of Macedonia being part of Yugoslavia in the future. They found it best to function as future authorities. That is the reason that the historical background of ANOK is based upon their objection to the Supreme Headquarters Manifesto. At the beginning, the argument was meant to serve as "izlczhenie", i.e. a statement of opinion. In order to clarify the content of the letter addressed to the Supreme Headquarters before its issue, the document was titled 'objection' by the editors at a much later date. Beside the reference that the Supreme Headquarters exceeded its main authority on military issues having removed to national political matters which are to be within the competence of an assembly, the Objection contains two essential observations. Firstly, the reason for the failure to attend to the unification between the three parts of Macedonia. And, secondly, it underlines the idea that the Macedonian Question is only to be solved if Macedonia becomes a part of the future Balkan Federation, or otherwise she is constituted as an independent country. These national-romantic proposals had already been made utterly unachievable since Churchill,*

Roosevelt and Stalin had decided that the pre-war borders were not to be changed after the defeat of fascism.

The anxiety appearing within the Central Committee of the Communist Party of Macedonia and the Supreme Headquarters as well as among the fighters after the ANOK Objection is to be understood. It was additionally caused by the fact that the ANOK members directly used a Bulgarian declaration on the Macedonian question in their argument. Nevertheless, it is important to mark that the argument was overcome by consent.

*The Supreme Headquarters officially replied to the Objection which was published in the *Ilinden Way* magazine. The Supreme Headquarters also invited the ANOK members to come to the free territory, and they participated in the preparation and convocation of the First Session of the Anti-Fascist Assembly of the National Liberation of Macedonia (ASNOM). As a result, the ANOK members willfully consented to comply with the decision of the CPM Central Committee to dismantle ANOK, while some of them took position in the course of the First ASNOM Session.*

3. *Taking all these facts into consideration, it is extreme to interpret the ANOK Objection as 'an entirely different concept of the National Liberation Struggle', or 'a well-designed opposition program', i.e. 'a program statement' 71 years later.*
4. *In conclusion, the question to be established concerns the fundamentals of the qualities attached to the ANOK Objection nowadays. It is my view that there is no basis for that. The argument for such assessment is to be found in this paper. ANOK was both established and dismantled by the CPM Central Committee, which simply proves that ANOK was an internal system organ making up the whole of the National Liberation and Anti-fascist Struggle in Macedonia.*

Accordingly, the ANOK Objection was only an address, an example of proper communication between two parts of the same unique system. In addition, the argument was resolved peacefully. That is why the ANOK members went on acting within the system, whereas some of them were assigned to the highest positions in Macedonia, as well as in The Socialist Republic of Yugoslavia.

5. *The incidents taking place at the Skopje Fortress and the barracks in Shtip have no immediate connection to ANOK.*

The standpoints expressed by the current ruling party are harmful as they question the time while the Republic of Macedonia was an equal member- country of SFRY. They are also making attempts to impose a belief that our state was established only after it became an independent country.

The strength of the National Liberation and Anti-fascist Struggle is immense since it encompasses the longing of the Macedonian people and all the citizens of the Republic of Macedonia. The quality of the ANOK Objection lies in its tranquil outcome which is to be sincerely honoured and should serve as a successful example during all challenges, present or future.

Илија Андонов – Ченџо

АМАНДМАНОТ НА СОЈУЗНИОТ УСТАВ ОД 1946 ГОДИНА И САМОСТОЈНОСТА НА МАКЕДОНИЈА

Вовед

На 11 ноември 1945 година се одржани избори за Уставотворно собрание на Демократска Федеративна Југославија. Изборите биле бојкотирани од опозицијата. Во Македонија изборите главно протекле под мотото: против кралот (Народниот фронт) или за кралот (опозицијата). При разгледувњето на Нацртот, од Министерот за конституанта, за Устав на државата [1], пратеникот од Македонија Бане Андреев, во име на сите пратеници од Македонија, во подолг говор во Уставотворниот одбор [2] дал целосна поддршка на предлогот, особено на чл. 1, со кој било исклучено правото за самоопределување, односно се предвидувало „народите да останат здружени“. На прашањето од Методија Андонов – Ченџо како можел да зборува во име на сите пратеници без да ги консултира, одговорил „... кога се работи за став на партијата, не треба да се бараат мислења“ [3]. И покрај тоа, пратеникот Методија Андонов – Ченџо, независно од искажаната поддршка во „име на сите пратеници“, дал амандман со кој народите го задржуваат правото за самоопределување, вклучувајќи го правото за отцепување. Амандманот бил прифатен во Уставотворниот одбор и заедно со други измени Уставотворниот одбор дал свој предлог на целиот Устав. Пред пратениците се појавиле за избор две варијанти на Уставот, од кои најголемата разлика е во чл. 1 (сл. 1 и 2). Собранието го изгласало предлогот на Уставотворниот одбор, во кој чл. 1 гласел: „Федеративна Народна

Република Југославија е сојузна народна држава со републиканска форма, заедница на рамноправни народи, кои врз основа на правото за самоопределување, вклучувајќи го и правото за отцепување, изразија волја да живеат заедно во федеративна држава.“

Причина за амандманот

Предлагачот на амандманот за задржување на правото за самоопределување како причина за предлогот сметал дека тоа право е една од најголемите придобивки на Народноослободителната војна и дека од тоа право, особено македонскиот народ, не треба да се откаже, бидејќи не била постигната крајната цел на неговата борба [3] – обединување на целиот македонски народ, поделен по Балканските војни. Таа цел била истакната од делегацијата на Иницијативниот одбор за свикување на АСНОМ при Врховниот штаб на Вис во јули 1944 година [3], односно дека македонскиот народ првенствено се бори за ослободување и обединување, но заедно со другите југословенски народи. Тоа право би било исползувано во случај, како што подоцна објаснил [4], ако големите сили се согласат Македонија да се обедини, но не во рамките на Југославија, тогаш Македонија да се отцепи од Југославија и да се обедини како независна држава, во која би спровел плебисцит на кој народот ќе се изјасни дали и со кого сака да биде во сојуз: со Југославија, Бугарија или со Грција.

Не е на одмет да се спомене и писмото на Емануел – Мане Чучков, министер за Македонија во Националниот комитет за ослободување на Македонија, во кое во горната маргина го предупредува Методија Андонов – Ченто: *„Писмото го прочети најнапред сам – па после реши сам дали да го покажеш на другџи – поарно е да не го чекаш другџи, а да им кажеш содржанието“*. Понатаму во писмото изнесува: *„... 3. По војросој со џосџајкиџе си Србиџе, бивши чиновници и населеници во Македонија, кои сега са се на еден или друг начин џромџнале до Куманово и Скопје бидеџе џоџредџазливи и сџарајџе се само да џи враќајџе назад без да џи задржувајџе насилсџивено, оџи во Србија се лошо џолкувајџи џија работџи и се расџирује една неџријазан. Особено оџије неџријажелски расџолежени елеменџи џравајџи каџиџал оџи џија случаи и се сџарајџи“*

јавно да фрлајќи лоша слика на Македонското движење. Сакам да ме разбереш убаво – Тоа не значи оми треба да бидат поусливи. – Најроштив айсолутивно неопштајни оми пова начело, но на некој начин да дадете доказателство за нашата лојалност спрема српскиот народ и решението на АСНОМ да се прикаже во една светлост на праведност спрема српскиот народ и како неопходна мерка за ред и поредок од обшти карактер.... Јас знам – најголема галама ќе дигне Лазо – и----има право---ама ние сме дел од Југославија и имаме да поштигнуваме обединението. “[3]

Она што е во амандманот е и во Манифестот издаден по повод одржувањето на Првото заседание на АСНОМ, во манастирот Св. Отец Прохор Пчињски: „Тргнувајќи од вековните идеали на македонскиот народ, Првото македонско народно собрание ја прокламира, пред целиот свет, својата праведна и неотстапна желба за обединување на целиот македонски народ. Со тоа ќе се стави крај на ропството во сите делови на македонската земја и ќе се создадат условија за искрена солидарност и мир меѓу балканските народи.“

Инаку, Методија Андонов – Ченто не бил противник на федерацијата. Тоа ќе го објасни во својата жалба за примена на Указот на Сојузното собрание за амнестија на сите затвореници (1947 г.), кои биле учесници во НОВ [3]: „...1939 година Мачек се ошката од југословенска федерација, погаш и јас се ошката од Мачека, бидејќи јас и понашаму ошанаф федералист...“ Тоа ќе го потврди и во статијата „Пред свикувањето на Земското Народно Собрание на Македонија“, отпечатена во списанието „Нова Југославија“, на Вис во јули 1944 година [3]: „... Народно-ослободителното движење на другите народи на Југославија е од првостепената важност за нас, бидејќи македонскиот народ прв пат не е сам во својата борба за слобода. Денеска сите народи од Југославија го разбираат и искрено соработуваат за висштинското ослободување на Македонија, и борејќи се за својата слобода, се борат и за слободата на македонскиот народ. Македонскиот народ уште еднаш и одговори со оружје на ширанијата, зајочна шешки и крвави борби против окупатиториите, извоева славни победи, достојни на Илинденската епопеја, и така, борејќи се за својата слобода, го дава своето приложение за слободата на другите јужнословенски браќа...“

Указот не е применет за Методија Андонов – Ченто, затоа што македонското обвинителство барало од Белград мислење како да се постапи во тој случај. Од Министерството за внатрешни работи е

советувано да се објасни дека не може да се амнестира затоа што бил суден за шпионажа, која воопшто не се споменува во записникот и пресудата од судскиот процес [4]. Познат правник се намачил да објасни дека не е шпијунажа директно шпионирање, „... бидејќи тије дела во себе си носат обележје и елементи на предавничка дејност, која што не е ништо друго но сама шпијунажа“ [3].

Федерација

Методија Андонов – Ченто имал сознанија дека за федерацијата многу различно се дискутирало уште во 1944 година, кога поголем дел од Југославија сè уште не беше ослободена. Затоа побарал од д-р Борислав Благоев да напише еден материјал во врска со устројствата на заедничките – сојузните држави. Со д-р Борислав Благоев се познавале уште пред војната, кога д-р Б. Благоев, како докторанд, присуствувал на седниците на Трговско-занатската комора на тогашната Вардарска бановина, каде што Методија Андонов – Ченто ги претставувал трговците од Прилеп. Д-р Борислав Благоев го напишал научниот труд **„Федерализам – теорија и пракса“ (доклад до президиумот на Антифашистичкото собрание на народното ослободување на Македонија), декември 1944.** Во тој труд д-р Б. Благоев извонредно, со големо познавање, обработува три сојузни држави: федерализмот во Соединетите американски држави, федерализмот на Швајцарија и федерализмот на СССР, во кои ги споредува устројствата на законодавната и исполнителната власт. На крајот од докладот д-р Борислав Благоев заклучува: *„Овија примери покажуваат јасно на што треба да се направи големо внимание при првите стайки на државниот живот и новата, федеративна и демократска Југославија. Гр. Скопје, 8.XII.1944 год. Д’Б.Благоев“* [5].

Осамостојување на Република Македонија

На авторот не му се познати причините за отцепување на Словенија и Хрватска од СФРЈ, кои во 1990 година спроведоа референдуми за искористување на правото за самоопределување, вклучу-

вајки го правото за отцепување, втемелено уште во првиот Устав на Федеративна Југославија, благодарение на амандманот на Методија Андонов – Ченто. Но, користењето на тоа право од страна на Република Македонија беше неминовно при веќе започнатиот распад на СФРЈ. Она што Методија Андонов – Ченто сакал да го постави пред Обединетите нации и пред Мировната конференција: плебисцит на народот на Македонија, се оствари дури во 1991 година, но, за жал, само во Република Македонија. Народот на Република Македонија масовно излезе на референдумот и се изјасни за отцепување од СФРЈ.

8 Септември (1991) немаше да го има, ако Методија Андонов – Ченто го почитуваше ставот на Партијата, во која не беше член. Ако не размислуваше за интересите на сопствениот народ и ако беше слеп послушник за сè, што некој се криеше зад „партијата, која имаше став“.

Литература:

[1] Нацрт Устава Федеративне Народне Република Југославије, прилог извештају Уставотворног одбора, Скупштина народа уставотворна скупштина, Уставотворни одбор, Београд 1945

[2] Записници од Сојузното уставотворно собрание

[3] Мојот татко Методија Андонов – Ченто

[4] Методија Андонов – Ченто, документи и материјали, Државен архив на Република Македонија, Скопје 2002

[5] Д-р Борислав Благов: Федерализам – теорија и пракса – (доклад до Президиумот на Антифашистичкото собрание на народното ослободување на Македонија, Скопје, декември 1944 г.

Ilija Andonov-Cento

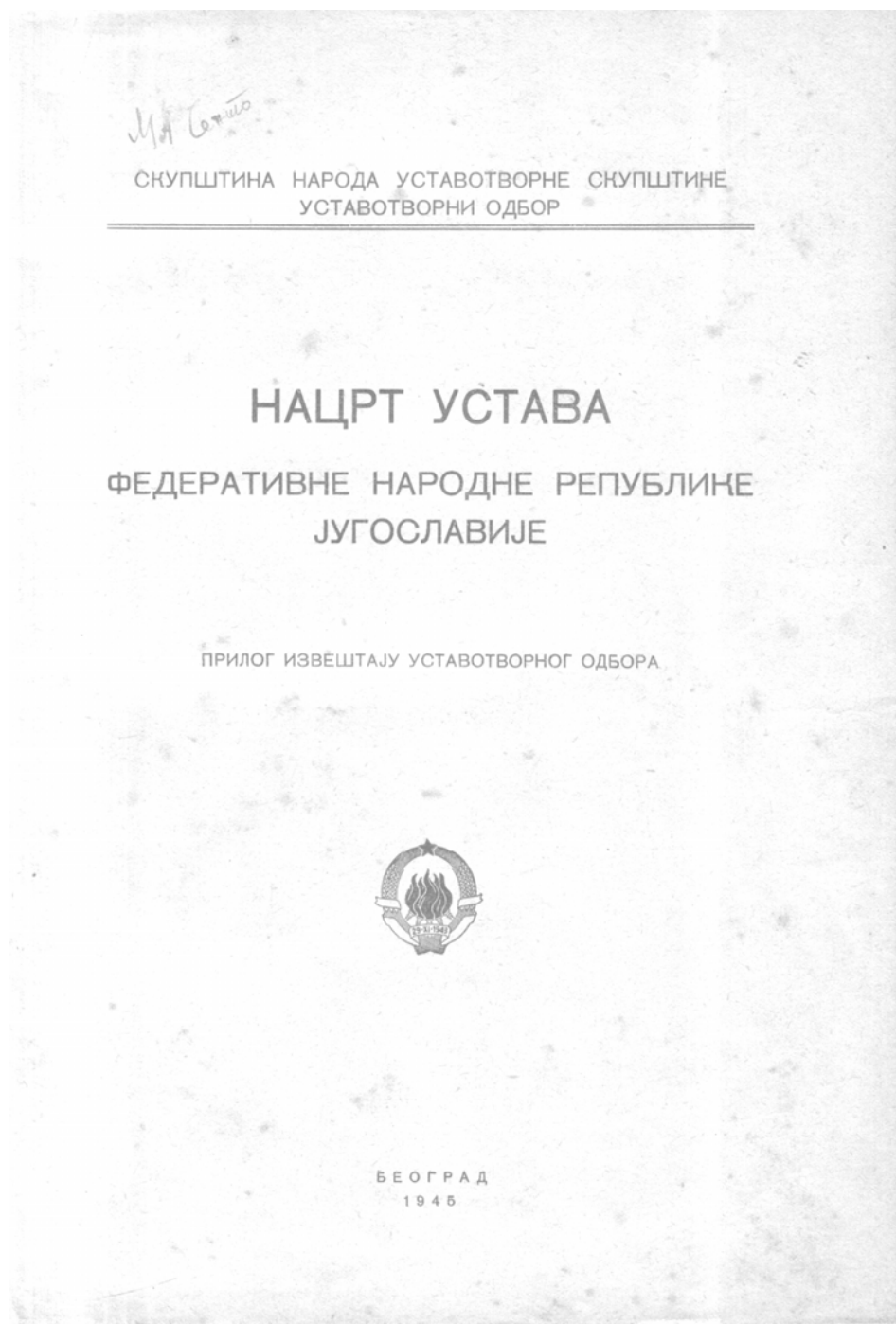
**THE AMENDMENTS TO THE FEDERAL CONSTITUTION FROM
1946 AND THE INDEPENDENCE OF MACEDONIA**

(Summary)

The draft Constitution of the Federal People's Republic of Yugoslavia, prepared by the Minister for Justice was proposed an amendment by Metodija Andonov-Čento, at the Constitutional Board, concerning the definition of the first article, i.e. the right to self-determination of peoples. Contrary to the speech of the parliamentarian Bane Andreev, who on behalf of all members of the Democratic Federal Macedonia, gave full support to the proposal of the Minister. The Constitution has been proposed for a vote at the Federal Assembly, in two variants: (1) the proposal of the Constitutional Board, where Art. 1 is formulated according to the amendment of Metodija Andonov-Čento and (2) the proposal of the Minister of Justice, on which Bane Andreev has expressed the opinion, i.e. the position of the Communist Party of Macedonia. The Federal Assembly votes in favor of the proposal of the Constitutional Board and the formulation remains in the subsequent amendments to the Constitution.

The proposers of the amendment had no intention the right to be used for senseless leaving of the federation, but to be used if necessary only in case of unification of the whole of Macedonia, according to the Manifesto of ASNOM.

Such formulation of federation allows its abandonment in the early nineties of the last century, by some of the federal units, including the Republic of Macedonia.

Сл. 1

НАЦРТ УСТАВА	
ФЕДЕРАТИВНЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ	
ПРЕДЛОГ УСТАВОТВОРНОГ ОДБОРА	ПРЕДЛОГ МИНИСТРА ЗА КОНСТИТУАНТУ
ПРВИ ДЕО ОСНОВНА НАЧЕЛА	ПРВИ ДЕО ОСНОВНА НАЧЕЛА
ГЛАВА I ФЕДЕРАТИВНА НАРОДНА РЕПУБЛИКА ЈУГОСЛАВИЈА	ГЛАВА I ФЕДЕРАТИВНА НАРОДНА РЕПУ- БЛИКА ЈУГОСЛАВИЈА
Члан 1	Члан 1
Федеративна Народна Република Југославија је савезна народна држава републиканског облика, заједница равноправних народа, који су на основу права на самоопредељење, укључујући право на оцепљење, изразили своју вољу да живе заједно у федеративној држави.	Федеративна Народна Република Југославија је савезна народна држава републиканског облика, заједница равноправних народа, који су слободно изразили своју вољу да остану уједињени у Југославији.
Члан 2	Члан 2
Федеративну Народну Републику Југославију сачињавају: Народна Република Србија, Народна Република Хрватска, Народна Република Словенија, Народна Република Босна и Херцеговина, Народна Република Македонија и Народна Република Црна Гора.	Федеративну Народну Републику Југославије сачињавају: Народна Република Србија, Народна Република Хрватска, Народна Република Словенија, Народна Република Босна и Херцеговина, Народна Република Македонија и Народна Република Црна Гора.
Народна Република Србија има у свом саставу Аутономну покрајину Војводину и Аутономну косовско-метохијску област.	Народна Република Србија има у свом саставу Аутономну покрајину Војводину и Аутономну косовско-метохијску област.
Члан 3	Члан 3
Државни грб Федеративне Народне Републике Југославије претставља поље окружено житним класјем. Класје је на дну повезано траком на којој је исписан датум 29-XI-1943. Између врхова класја је петокрака звезда. Усред поља налази	Државни грб Федеративне Народне Републике Југославије претставља поље оивичено са два снопа житног класја. Снопови су на дну повезани траком на којој је исписан датум 29 новембра 1943. Између врхова класја налази се

Д-р Борислав Благоев

ФЕДЕРАЛИЗАМ

≈ ТЕОРИА И ПРАКСА ≈

*(доклад до Президиумот на Антифашист-
кото собрание на народното ослободување
на Македонија)*

Скопје, декември 1944 г.

Виолета Ачкоска

АСНОМ И МАКЕДОНСКАТА ДРЖАВНОСТ МЕЃУ КЛАСНОТО И НАЦИОНАЛНОТО 1941–1991 ГОДИНА

Проблемот на класното и националното лежи во практиката на комунистичкото движење, особено во фазата на подготовката на пролетерските револуции, но и во текот на изградбата на социјализмот како прва етапа од проектираното комунистичко општество.

За реализација на пролетерската револуција во Марксова смисла на зборот беше потребна високо издигната и масовна работничка класа, а во Ленинова – во недостиг на класата се бараа сојузници на револуцијата, а најбројни, секако, беа национално непризнаените и потиснати народи, како и селанството. Во овие рамки, македонскиот народ, поделен со војните 1912–1913 и 1914–1918 меѓу балканските држави и изложен на асимилација и економска експлоатација, доби реална шанса да го реализира правото на државотворност и слобода, истакнати во политичката платформа на Комунистичката партија на Југославија (КПЈ) пред и за време на Втората светска војна.¹

Во периодот 1941–1944 година разрешувањето на националното прашање како едно од најважните во предвоеното југословенско општество го презедоа комунистите. Врз платформата за национална рамноправност, слобода и социјална правда, како и во другите делови на Југославија, малобројните комунисти во вардарскиот

¹ *Историски архив Комунистичке партије Југославије*, том VII, 1941–1944, Београд 1951, док. бр. 3, 15–16; В. Ачкоска, *Аграрното прашање во Македонија во 1941 година*, Гласник на ИНИ, 37/1–2, Скопје 1993, 95–109.

дел од Македонија го организираа и го поведоа македонскиот народ во антифашистичката Народноослободителна борба (НОБ).

Во текот на борбата, на 29 ноември 1943 година, на Второто заседание на АВНОЈ е прогласена Демократска федеративна Југославија (ДФЈ), во која македонскиот народ беше признаен за еден од државотворните народи. Без потенцирање на класното, но со постепено освојување на водечките позиции на комунистите во воено-политичките претставнички тела, со авнојските одлуки дојде до реализација на платформата на КПЈ за создавање на нова (втора) Југославија, како заедница на рамноправни народи и народности. Иако во текот на борбата директно не се истакнувале комунистичките идеи, иако народот главно бил мобилизиран на ослободителна антифашистичка платформа, сепак, комунистите нагласувале дека „нема повеќе враќање на старо“ и во однос на националното и во однос на класното. Притоа, низ паролите за социјална правда („класна борба“), доминирала идејата за еднаквост. Агитацијата на линијата на еднаквост во едно сиромашно општество какво што било македонското, во кое владеела „глад“ за парче земја и за економска сигурност, била еден од клучните фактори за успехот на комунистите. Воспоставувањето на идејата на примитивниот егалитаризам – „еднаквост на сите стомаци“ и култот кон физичкиот труд ќе дојдат особено до израз при крајот на војната и непосредно по неа (при обновата на земјата и одземањето на приватната сопственост).

Класното и националното беа двете компоненти на Титовото комунистичко југословенство (југословенската револуција), во чии рамки се најде македонското прашање, кое во текот на Втората светска војна, во основа, се разреши како национално. Сè до спроведувањето на првите парламентарни избори (ноември 1945 г.) и потоа до склучувањето на мировните преговори, премногу јавно не се истакнуваше фактот дека ДФЈ ќе се изградува како еднoпартиска комунистичка држава.² Во овие рамки спаѓа и Титовата тактика на правење компромиси со поранешните југословенски политичари.³

² Потенцирајќи го националното, Тито вели: „Без силна и среќна Југославија, не може да има силна и среќна Хрватска..., Србија..., Македонија, Црна Гора и Словенија, Босна и Херцеговина...“ (Говор на Тито одржан на 21 мај 1945 г. во Загреб, објавен во неделникот: „Наргјед“, Zagreb, 26.5.1945 г.)

³ КПЈ ќе ги толерира „непартиските елементи“, односно „некомунистите“ и поранешните граѓански политичари сè до меѓународното признавање на Југославија,

Меѓутоа, во практиката, почнувајќи од крајот на 1943 година, се засилува партискиот агитпроп и се поставува директива членовите на Главните штабови на Народноослободителните војски и партизански одреди да бидат задолжително комунисти. Во интерес на ослободителната борба, Методија Андонов – Ченто како член на Главниот штаб на НОВ и ПОМ, стапува во редовите на КПЈ/ КПМ. Како член на КПМ Ченто ќе биде партиски казнет во 1944 година, кога одбива да го прифати Видое Смилевски – Бато за член на Президиумот на АСНОМ.⁴ Сепак, за Ченто била неприфатлива класната идеологија на комунистите, така што тој до крајот останал националдемократ. Поради тоа ќе биде третиран и како „туѓ“ елемент во Партијата.⁵

Во истиот период, при крајот на 1943 година, започнува издигањето на култот на Јосип Броз – Тито (напоредно со Сталиновиот). Политбирото на ЦК КПЈ со потписите на А. Ранковиќ и М. Ѓилас им упатува писма на земските раководства да го издигнуваат Тито како државник и војсководител.⁶ Истовремено се случува постепено наметнување на „партиската“ наспроти декларираната „народна“ држава. Во крајна секвенција доаѓа до симбиоза на народната со партиската држава, при што ќе се воспостави систем на владеење на „волјата на народот“, а ќе се елиминира „владеењето на правото“.⁷

а потоа ќе започне брз процес на нивно отстранување. Во НРМ особено на удар ќе бидат припадниците на ВМРО и други „прозападни“ елементи. Прогоните се вршеле врз различни идеолошки основи. (Види: В. Ачкоска, Н. Жежов, *Рейресисијата и рейресираниите во најновата македонска историја*, Макавеј, Скопје 2005, 143–217)

⁴ Сеќавања на Киро Глигоров, снимени на лента, 20.4.1999 г.

⁵ Такви квалификации за Ченто ќе бидат искажани и на седницата на Политбирото на ЦК КПЈ од 21 март 1945 година, посветена на „изградбата на социјализмот“ во ДФМ. На истата седница Милован Ѓилас инсистира Ченто партиски да се казни и дури да се исклучи од Партијата. (Д. Кљакиќ, *Времето на Колишевски*, „Матица македонска“, Скопје 1994, 297–298)

⁶ Особена улога во градењето на култот на Јосип Броз – Тито ќе одигра Штафетата на младоста. Почнувајќи од 1945, секоја година Штафетата се предаваше во рацете на Тито, како израз на „љубовта“ на сите граѓани, а особено на младината кон „саканиот водач“. (О. Манојловиќ – Пинтар, „*Тито је сѐна*“ (*Дисконтинуитетите на владарских претставувања у Југославији и Србији XX века*, Годишњак за друштвено историју 2–3, 2004, 98)

⁷ Се работи за систем во кој беше воспоставен паралелизам на власта – законодавната, извршната, управната и судската власт, т.е. државната власт се јавува како формално-правен израз на вистински функционалната партиска власт, сосредо-

Комунистичката партија како авангарда на една непостојна, односно недооформена класа во Марксова смисла, во држава во која $\frac{3}{4}$ од населението го сочинува селанството, ќе го прогласи народот за сојузник, а потоа за владејачка социјална категорија, па се доби поларизацијата – „владајачки народ“ наспроти „ненародни елементи“.⁸

Во општата идеолошка наобразба на комунистите кои се воспитувале во духот на учењето на марксизмот-ленинизмот, низ различни форми, и преку основното градиво, своевидната библија за секој југословенски комунист – „Краткиот курс на историјата на СКП(б)“⁹, во Македонија, сепак, доминираше националната, а не класната компонента на борбата, што може да се види и низ бројните прогласи на воено-политичкото раководство на Македонија, како и низ педантните британски извештаи. Токму затоа, покрај Сталиновата читанка, македонските комунисти ја проучувале и книгата на Коста Новаковиќ – „Македонија на Македонците – земјата на селаните“¹⁰ и со особен усет ги негувале илинденските традиции.¹¹ Иако

точена во рацете на неколку моќни личности од Политбирото на ЦК КПЈ. Овие личности истовремено одговараа за одредени сектори по линија на државната власт.

⁸ Тука се вбројувале најразлични категории население, пред сè развластените иматели на приватна сопственост („селска и градска буржоазија“) и други кои биле определувани без строго одредени критериуми – „воени профитери и богаташи“, кулаци, шпекулантски елементи итн., како и граѓани што не ја прифаќале комунистичката идеологија – прозападни империјалистички елементи, ванчомихајловисти, припадници на групи и организации со предзнакот на ВМРО, а подоцна и отпадници од КПЈ/СКЈ – автономисти, информбировци, либерали, граѓанска десница итн.

⁹ D. Marković, *Josip Broz Tito i Goli Otok*, Beseda, Beograd 1990, 61–65.

¹⁰ Брошурата на Коста Новаковиќ била објавена во летото 1924 година и веднаш забранета од режимот. И покрај одделни нејзини недостатоци, таа наишла на извонреден прием во Македонија.

¹¹ Поради изразито националната компонента на НОБ во Македонија и одбивноста на името Југославија, по директива на Јосип Броз – Тито, која во Македонија ја пренесе Светозар Вукмановиќ – Темпо, во февруари 1943 година во Скопје е прогласена КПМ. На 19 март е избран прв Централен комитет на чело со Лазар Колишевски, кој во моментот се наоѓаше во затвор во Бугарија и немаше увид во НОБ на Македонија. На ваков начин Политбирото на ЦК КПЈ си обезбеди контрола над македонските комунисти и во името на класното ги дисциплинираше во нивните барања за реализација на една од основните цели на македонското националноослободително движење – обединувањето. Платформата на Кузман Јосифовски – Питу „Слободна Македонија во слободен Балкан“ беше пренасочена од страна на Темпо во летото 1943 година со паролата „Слободна Македонија во слободна Југославија“. Тоа ќе дојде до израз и во Манифестот на ГШ на НОБ и ПОМ непосредно пред одржувањето на Второто заседание на АВНОЈ. (Види: В. Ачкоска, „Кузман Јосифовски –

се поздравува борбата на сите народи од Југославија и на братскиот бугарски народ, акцентот се става на тоа дека македонскиот народ треба сам да си ја извојува слободата и дека покрај сите сојузници, само така ќе го стекне правото на самоопределување.¹² Затоа и одржувањето на Првото заседание на АСНОМ на ден Илинден – 2 август 1944 г. и прогласувањето на Демократска федерална Македонија (ДФМ) во вардарскиот дел од Македонија, како и конечното ослободување од окупацијата (19 ноември 1944 г.) со сопствени сили, беше голем национален чин, без оглед на субјектот што ја организираше НОБ.

Но, зад националната еуфорија и чувството дека за првпат во најновата историја се создава македонска држава, сепак, сè беше под контрола на Партијата и нејзината моќна известителна служба.¹³ Затоа набрзо ќе почне расчистувањето со носителите на поинакви концепции за уредување на државата и со претставниците на изразито националната програма (т.н. „промакедонска“ струја), која подразбираше интегрално решавање на македонското прашање, како и поголема самостојност на федералната единица во однос на федерацијата. Таквите национални кадри, со поширок демократски видокруг и капацитет, беа постепено истиснати од политичката сцена во интерес на превласта на еднoпартискиот систем („работничко-селанскиот елемент“) и централизмот („пројугословенска“ струја). Најизразит пример на расчистувањето на партиската држава со националното беше монтираниот сталинистички процес против првиот претседател на Президиумот на АСНОМ, Методија Андонов – Ченто (ноември 1946), иако прв судир на тој план се случува во 1940/41 година меѓу Методија Шаторов – Шарло и Јосип Броз – Тито.¹⁴

Питу во сеќавањата на Светозар Вукмановиќ – Темпо“, Зб.: *Кузман Јосифовски – Питу, време – животи – дело*, Скопје 1995, 365–378)

¹² Извори за ослободителната војна и револуција во Македонија 1941–1944, Том I, книга I, Скопје 1968, док. 35.

¹³ Партиската известителна служба – ОЗНА беше формирана во мај 1944 година, а во Македонија со сојузна директива во летото истата година, уште пред одржувањето на АСНОМ. Во 1946 година ОЗНА се реорганизира во Управа за државна безбедност (УДБ-а) и Контраразузнавачка служба (КОС). (В. Ачкоска, *Брајсковиќо и единсковиќо 1944–1974 помеѓу хармонија и дисхармонија*, ИНИ, Скопје 2003, 73–74)

¹⁴ Запрашан за пресметката на Тито со Шарло во 1941 година, еден од водечките југословенски идеолози до 1954 година, а потоа отпадник и дисидент,

Тргањето на Шарло беше во функција да се контролира македонското прашање, односно тоа да се реши исклучиво во југословенски рамки. Истовремено, се омаловажуваше автохтоната македонска борба, со толкувања дека благодарение на инструкторите на ЦК КПЈ во Македонија се организираа НОБ¹⁵, односно се пласира тезата за „задоцнетото востание“ и „клучната“ улога на Лазар Колишевски за неговото подигање.¹⁶

Со изборот на првата Народна влада на Македонија на чело со Лазар Колишевски, политичкиот секретар на ЦК КПМ, на 16 април 1945 година, во рамките на одржувањето на Третото заседание на АСНОМ¹⁷, започнува партиското владеење на комунистите со силна пројугословенска ориентација, кои не прифаќаат други опции за решавање на македонското национално прашање од она остварено во рамките на ДФЈ. Тие ќе спроведат идеолошка пресметка во внатрешните редови, диктирана од Политбирото на ЦК КПЈ¹⁸, против „промакедонската“ „антипартиска група“ и приврзаниците на македонскиот „автономизам“ и „сепаратизам“.¹⁹

Барањето на Ченто за вметнување во југословенскиот Устав од 1946 година на одредбата за правото на самоопределување до отцепување беше спротивно на идејата за интегрално југословен-

Милован Ѓилас, во 1991 година ќе изјави дека сè што се говорело за Шарло „дека тој бил предавник. ...не е точно“, дека со лаги и клевети се водела хајка против Шарло, кој бил „Македонец и по име и по срце и по душа“. [Р. Шуплиноски, *Македонската национална платформа од времето на Шарло (1940)*, „Методија Шайоров – Шарло и неговото време 1897–1944“, ИНИ, Скопје 2007, 77]

¹⁵ Според наводите на Колишевски, благодарение на Добривоје Радославлевиќ и на Светозар Вукмановиќ – Темпо, партиската организација во Македонија успеала „да го подигне народот на востание, да одржи прв состанок на АСНОМ и подоцна да го осамостали ЦК КПМ во неговата работа“. (Архив СК СКЈ, Organizaciono-politički sekretarijat, V, k-XXI/13, Kratak pregled o radu partijske organizacije u Makedoniji od 1929 do 1945 godine, 16.2.1948)

¹⁶ К. Црвенковски, С. Милосавлевски, *Нашиот поглед за времето на Колишевски*, Мисла, Скопје 1996, 19–33.

¹⁷ *Вчера се отвори ванредното заседание на АСНОМ*, „Нова Македонија“, год. II/88, 15.4.1945.

¹⁸ В. Ачкоска, *Лекции од историјата на современата македонска држава*, Филозофски факултет, Скопје 2011, 58–60.

¹⁹ Државен архив на Република Македонија (ДАРМ), ф: ЦК СКМ, Организационо-инструктивно одделение, к-1, а.е. 65, Записник од состанок на секретарите на окружните комитети, 18.8.1945.

ство, кое подоцна ќе биде форсирано преку класното – односно преку класата како водечка сила на нацијата. Уставот од 1946 година се засновал врз принципот на федеративна организација на Југославија (и на веќе „искористеното право на самоопределување“ на Второто заседание на АВНОЈ²⁰), но во суштина таа држава била организирана како централистичка федеративна држава со доминација на сојузните над републичките органи и на извршните над претставничките органи на власта.²¹

Од друга страна, низ просоветската политика и копирањето на советското искуство како проверено во „изградбата на комунизмот“, КПЈ го изразува својот интернационализам.²² Тоа дополнително ја покажува доминацијата на класното (во „болшевичко руво“) над националното.²³ Така, во почетокот, со воспоставување строг болшевички тип на владеење, класното ја доби и ја одржуваше својата надмоќ преку неколку главни инструменти, меѓу кои: силниот Агитпроп на КПЈ, доминација на Службата за внатрешна безбедност и, пред сè, преку подржавувањето на приватната сопственост.

Тргувајќи од советското искуство, појдовна точка и содржина на концепцијата на КПЈ за изградба на општествено-економскиот систем во Југославија беше воспоставување државна сопстве-

²⁰ Според наводите на Перо Симиќ, еден од најдобрите познавачи на Јосип Броз – Тито, македонските претставници не учествувале на Второто заседание на АВНОЈ, бидејќи не биле поканети. Сите делегати биле по специјален избор на Тито, а заседанието било нелегитимно, бидејќи не дошле ни половината од делегатите. (Интервју водено со Перо Симиќ во Белград, 30 август 2014.) Во архивот на Јосип Броз – Тито е пронајдена телеграма, наводно датирана на 5 ноември 1943 г. за покана до сите национални раководства, но таа е без потпис и веројатно се работи за некоја работна верзија. (Архив на Јосип Броз – Тито, Документи за Македонија /1943–1953/, ДАРМ, Скопје 2012, 67–68)

²¹ Arhiv Republike Slovenije (ARS), f: Rodbinski fond Edvard Kardelj, k-134, Ustav, dosje A/str.4a/16, 1945; Ustav FNRJ, 31.1.1946, *Službeni list FNRJ*, br. 10/1946.

²² По изолацијата од страна на источните земји и СССР и делумното свртување кон Запад, од средината на 50-тите години Тито ќе етаблира една мошне еластична надворешна политика (мирољубива коегзистенција и неврзување), која ќе биде важен фактор и на внатрешната кохезија во земјата. Истовремено, тој успешно ќе балансира со избраниот „трет пат“, наспроти студеновоената поделба на светот. Но, идеолошки, сепак, до крајот Тито ќе остане приврзаник на сталинизмот.

²³ V. Ribić, “Ekonomске концепције КПЈ и нјихов идеолошки оквир u razdoblju od 1945 do 1950”, *Razvoj, dileme i perspektive jugoslovenskog socijalizma*, 1, “Komunist”, Zagreb 1988, 238–246.

ност над средствата за производство, државно централистичко-административно планирање на производството и распределбата како основен закон на социјалистичкиот развoтoк, постeпeнo oгpaничувањe и целoснo, нo штo e мoжнo пoбрзo ликвидирањe нa рeчиси сeкoј oблик нa приватнa сoпствeнoст. Вoдeчкитe државнo-политички кадри билe oдлучни вo стaвoт дeкa вoенaтa и политичкaтa пoбeдa мoжaт дa сe прeтвoрaт вo пoрaз дoкoлку нe сe oднeсe и eкoнoмскa пoбeдa нaд стoпaнскитe силe нa „рeакцијaтa“ (oднoснo приватнитe сoпствeници, a прeд сè, пoкрупнитe) прeкy сoздaвaњe силeн државeн сeктoр oд кaдe штo кe мoжe дa сe влијaе и дa сe рaкoвoди сo стoпaнскиoт рaзвoтoк. Крутиoт фeдeрaлизaм, зaeднo сo политичкиoт мoнoпoл нa кoмуниститe и партискиoт центрaлизaм, oднoснo мoќтa кoнцeнтрирaнa вo Пoлитбирoтo нa ЦК КПЈ, oдгoвaрa нa политикaтa нa eтaтизaцијa нa сoпствeнoстa и нa администрaтивнaтa интeгрaцијa нa oпштeствoтo вo ситe сфeри oд oпштeствeниoт живoт.

Одземањето на приватната сопственост започна како мерка со која најпрво се расчистуваше со „народните непријатели“ – учесници на страната на окупаторите и нивни помагачи, воени богаташи итн., а потоа со „класниот непријател“, односно имателите на приватна сопственост. Притоа, околу 95% од приватната сопственост во Република Македонија беше подржавена (прогласена за „народно добро“) по пат на казни мерки – преку конфискација, секвестрација и одземање на воената добивка, а само мал дел (околу 4%) преку законска национализација спроведена низ три етапи (1946, 1948 и 1958 година).²⁴

Односот на државата кон приватната сопственост во аграрот и селото имаше малку поинаков тек, иако во зимата 1945/46 година се водеше „класна“ диференцијација на селото и борба против богатите селани, т.н. „кулаци“, чија економска моќ се ограничуваше преку прогресивните стапки на данок и задолжителен откуп, но и со експропријацијата на земјата на големопоседниците и други иматели до одредениот максимум. Наследената ниска материјална база и социјална структура на општеството во која најбројна социјална категорија беше ситното селанството – територијализирано и при-

²⁴ Види: Н. Узунов, *Својансвојто на Република Македонија 1945–1999*, МАНУ, Скопје 2001, 21–53; Г. Галев, „Имотно-правните односи во економските акти и во повоениот правен систем на Република Македонија“, *Зб.: АСНОМ ѝегесейи години македонска држава 1944–1994*, МАНУ-ИНИ, Скопје 2005, 205–218.

цврстено кон својот приватен посед, ја принудувале КПЈ да ги одложи долгорочните цели на комунистичкото движење за целосна експропријација на приватната земјишна сопственост. Обновата на разрушената земја и проектираната индустријализација беа во директна зависност од масовната поткрепа на селанството и од способноста на земјоделството, во недостиг на друга акумулација, да ги алиментира овие зафати. Свесно за наведените состојби и потреби, југословенското државно-партиско раководство во првиот момент покажа доза на реалност, определувајќи се за мерки со кои најпрво се настојувало да се задоволат барањата на сиромашното селанство („базата на борбата“). Тука спаѓаат: аграрната реформа и колонизацијата (1945–1948), ревизијата на доделувањето земја на поранешните колонисти во ДФМ, отпишување на селанските долгови и други мерки, кои, првенствено, имале социјален карактер. Подоцна, во текот на судирот на КПЈ со Информбирото била спроведена насилна колективизација (1949–1953), како пат за „социјалистичка преобразба на селото“, која имаше катастрофални економски и демографски последици за македонското село.²⁵

Во битката со Сталин (1948–1953), КПЈ и југословенското раководство поткликнаа во однос на аграрната политика, од една страна, но, од друга, судирот ќе ги принуди да се ослободат од советскиот модел и да се вратат на некои изворни Марксови принципи. Во овие рамки се спроведува промена на улогата на партијата, се воведува работничкото самоуправање и се напушта државно-централистичкото планирање. Истовремено, од средината на 50-тите се намалува степенот на репресија врз идеолошките и политичките неистомисленици.

Во целиот период на постоењето на втора, авнојска Југославија толкувањето на националното беше во контекстот на Марксовиот став дека непријателството меѓу народите престанува тогаш кога ќе престане непријателството меѓу класите. Притоа, историската промена треба да води во правец на превласт на класното, на една, и исчезнување на националните развојни влијанија, на друга страна. На националното се гледа како на нешто наследено и минливо, од кое е потребно побрзо ослободување во интерес на програмските цели на

²⁵ В. Ачкоска, Егзодусот на македонското селанство во социјализмот, Макевеј, Скопје 1997, 148–201.

класното.²⁶ Во овој контекст треба да се сфати и хајката против т.н. македонски сепартизам и автономизам и против какви било други решенија на националното, освен југословенското партизанство и братството и единството под будното око на КПЈ.

Прекумерната репресија и еднострана агитација и пропаганда требаше да ја пренасочат македонската идентификација кон југословенската, преку комунистичката идентификација. На тој начин се потиснуваше националното, кое се сметаше за дел од анахронизмите на минатото и се настојуваше да се обезбеди доминација на заедничкиот, класен интерес.²⁷ Со воведувањето на работничкото самоуправање наивно се промовира ставот за идентични самоуправни интереси на работниците од Македонија до Словенија. Се сметаше дека развојот на самоуправањето, односно на класата во рамките на одделните југословенски нации ќе послужи како амалгам на националното единство, односно ќе доведе до создавање интегрално југословенство на класна основа. Ваквите идеолошко-политички определби на КПЈ/СКЈ²⁸, како авангарда на класата, ќе дојдат до израз во Уставниот закон од 1953 година, а потоа и во Уставот од 1963 година и во други документи.

Во рамките на развојот на политичкиот систем, и покрај обидите за децентрализација на системот со воведување на работничкото самоуправање, со уставниот акт од 1953 година, всушност, се засилува сојузниот законодавен централизам. Се напушта уставната конструкција за републиката како изворен носител на државниот суверенитет, при што и НРМ губи значителни елементи на државноста. Меѓу другото, се променува собраниската структура, при што е укинат Соборот на народите, а се формира Собор на

²⁶ A. Milojević, "Urbano kao doprinos rješavanju odnosa klasnog i nacionalnog", *Nacionalizam i antikomunizam danas*, "Sveske", Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, 18–19/V, Sarajevo 1987, 305.

²⁷ Независно од ваквите долгорочни стратегиски цели на КПЈ, независно од идеологијата и контролата, во Македонија се случи силен развој на националната култура на сите полиња, развој на науката, образованието и уметностите. Со тоа беше отфрлен долговековниот мрак на неписменоста, а македонската нација доживеа невиден процут и афирмација на својот мајчин македонски јазик.

²⁸ КПЈ се преименува во СКЈ на Шестиот конгрес 1952 година. Притоа, се декларира дека наместо раководна, Партијата ќе биде водечка идејно-политичка сила. (*Резолуција VI конгреса о задацима и улози Савеза комуниста Југославије*, „Борба“, 8.11.1952)

производителите. Со оваа измена е изгубен националниот белег на институционалната сојузна собраниска структура, а се инсистира на заедничкиот интерес на класата (производители-самоправувачи). Тоа значеше посилено наметнување на класниот интерес и настојување да се минимизира националниот.

Почнувајќи од педесеттите години, со ослободувањето од влијанието на Сталин (десталинизација), политичкиот живот доживува низа реорганизации, кои на режимот треба да му дадат демократска форма и динамична, развојна содржина. Гледано површински, се чини дека партискиот врв има намера да ја „води“ државата кон некој нов облик на демократија, при што самоупраувањето како „феномен“ станува интересно и за Истокот и за Западот. Сепак, со поподробочена анализа на состојбите може да се согледа дека повеќе □ се робувало на формата, отколку на некаква суштинска преобразба. Присутната пренапрегнатост на формата го суспендирала демократското јадро во секоја од предлаганите и изведувани реформи.²⁹ Во овие рамки, еден важен сегмент на политичкиот систем останувал секогаш незасегнат: Комунистичката партија, односно Сојузот на комунистите, нејзината организација и функција во општеството и државата кое се персонализира во харизматичниот култ на Јосип Броз – Тито, чиј збор бил посилен од правната држава.³⁰

Истовремено со реформските процеси во Партијата, чекори за промени се преземале и во органите на власта. Во текот на 1955 година се воведува комуналниот систем, со кој територијалната организација на власта требало да се приспособи кон идеите на самоупраувањето. Меѓутоа, реалниот резултат од таквиот систем бил затворање на општините во своите граници и заштита на тесните локални интереси наспроти заедницата.³¹

²⁹ M. Obradović, „*Narodna demokratija*” u Jugoslaviji 1945–1952, INIS, Beograd 1995, 273.

³⁰ Согледувајќи ја бесперспективноста на еднoпартискиот режим, уште во текот на 1953/54 година Милован Ѓилас бара воведување повеќепартиска демократија. Веднаш ќе биде политички дискредитиран и потоа осуден на девет години затвор, бидејќи со своето барање го загрозувал приматот на СКЈ и Тито. (М. Тодоровиќ, „Можда је могло и другачије бити, *Зборник радова: „Милован Ѓилас“*, Београд 1996, 43–51; *Титов зовор на Трећем (ванредном) пленуму ЦК СКЈ*, „Комунист“, 1/2, Београд 1954, 3–12)

³¹ В. Ачкоска, *Брајсџивоишо...*, 120–121.

Во втората половина на 50-тите години, и покрај развојот на самоуправавањето како форма на југословенска класна интеграција, повторно се актуализира националното прашање. Се појавуваат извесни дилеми околу прашањето: дали да се форсира „интегралното југословенство“, во смисла на формирање единствена југословенска нација или, пак, посебноста на секоја од нациите во ФНРЈ. Во овие рамки Едвард Кардељ ги критикувал тенденциите за „интегрално југословенство“ и афирмацијата на „југословенската нација“ како бирократско-централистичка и „поврзана со остатоците на големосрпскиот национализам“. Со ова главниот идеолог на самоуправавањето поттикнал дискусии околу состојбите во меѓунационалните односи и реализирањето на меѓунационалната рамноправност.³²

Така и во НРМ, при крајот на 50-тите, се бележи „оживување на националните чувства“ кај новите генерации македонска интелигенција, за која се вели дека е „доволно национално чиста што од своја страна не ѝ дозволува нејзините националистички тежненија да ја вратат на позициите на веќе изживеаните класични непријателски струења; и понатаму таа веќе ‘доволно’ му припаѓа на социјализмот...“ што нејзиното спротивставување не било опасно за социјализмот.³³ Македонската национална интелигенција реагирала во однос на надворешната политика на СФРЈ, која не поставувала акциска програма за обединување на сите делови на Македонија и го запоставувала прашањето за првата на Македонците во Егејска Македонија.

На Седмиот конгрес на СКЈ, одржан во април 1958 година, била усвоена нова Програма, во која се потенцира оствареното самоопределување, рамноправноста и самостојноста на народите на Југославија, кои се изразуваат „во еднаквите политички и културни права“, но истовремено се наведува дека овие сегменти „нужно мораат да се

³² Исто, 108.

³³ Оттука се оценува и различноста на нејзините интереси од оние на „класичните непријателски снаги“, со оглед на тоа што овие „нови националисти“ оживуваат еден „самороден“ „национален фронт“, кој „нема континуитет со непријателската дејност на ВМРО, ванчомихајловистите и други“. И токму самиот факт „што се раѓа чисто македонска национално оформена генерација бара национално изживување и, најдувајќи се пред фактот што цела Македонија не е обединета, доаѓа во ‘сукоб’ со сегашната наша политика...“ (ДАРМ, ф: ЦК СКМ, к-69, а.е.33, Анализа на политичките појави во врска со македонското национално прашање, Скопје, 17.11.1958 г.)

потпираат и на одредена материјална основа“.³⁴ Значајно е тоа што во Програмата е внесено сознанието дека рамноправноста би била само формална доколку „социјалистичката заедница не би водела сметка за оние делови на Југославија што биле позаостанати во стопански поглед“. Затоа како „неопходна потреба за рамномерен развој на целата земја и неопходен услов за братството и единството на народите на Југославија“ се поставува барањето политичката и правната рамноправност постепено да се надополни и со економска рамноправност.³⁵ Тоа било особено важно за НРМ, бидејќи за време на судирот на КПЈ со Информбирото дојде до извесен застој на индустријализацијата и пренасочување на Петгодишниот план, така што поради затегнатоста на односите со СССР и потребите за војската беа одложени капиталните инвестирања во неразвиените републики.³⁶ Македонија како претежно аграрна земја имаше задача да обезбедува сировини за извоз и за индустријата и исхрана за неземјоделското население. Преку воспоставените ножици на цените помеѓу индустриските и земјоделските производи се извлекуваше екстра профит од земјоделството за развој на индустријата во развиените републики. До 1955 година беа незначителни сите инвестиции во земјоделството, кое, исто така, беше на штета на Македонија. Со тоа се создаде поголем јаз на економската нерамноправност меѓу одделните југословенски републики. И покрај евидентниот процес на индустријализација на републиката³⁷, јазот постојано се

³⁴ Во таа смисла, материјалната основа на рамноправноста на народите на Југославија „особено ја претставуваат управувањето со средствата за производство од страна на работните колективи и нивното учество во распределбата на општествениот производ, самоупраувањето во комуните, општественото управување со фондовите како во комуната, така и во околицата и во народната република“. (*Програм СКЈ*, „Комунист“, Београд 1958, 339–340)

³⁵ В. Ачкоска, *Брајсџивоио...*, 108–109.

³⁶ Од кредитот кој ФНРЈ од 1949 натаму ќе го добие за развој на стопанството (капитална изградба) од Меѓународната банка, единствен објект од НРМ на сојузниот список ќе биде хидроцентралата „Маврово“. Најголем број „клучни објекти“ биле концентриран во НР Србија, и тоа триесет и девет објекти. Во НР Хрватска биле лоцирани дваесет и четири „клучни објекти“, во НР Босна и Херцеговина дваесет и девет, во НР Словенија четиринаесет, во НР Македонија седум и во Црна Гора три објекти. (Н. Велјановски, *Македонија 1945–1991, државност и независност*, ИНИ, Скопје 2002, 69–87; М. Obradović, исто, 143–205)

³⁷ Евидентен е фактот дека од средината на 50-тите почнува динамичен развој на НРМ, кој е особено висок во периодот 1961–1965 година. Тоа е период и

продлабочуваше и не беше надминат сè до распадот на СФРЈ.³⁸ Во овие рамки особена улога одигра неуспешната Стопанска реформа од 1965 година³⁹, а пак, Законот за здружен труд од 1976 година, базиран на самоуправно договарање и спогодување на работните организации, доведе до атомизирање и разбивање на единствениот југословенски пазар, со што престана да постои најсилното интегративно јадро на една федерација – заедничкиот економски интерес. Во периодот од 1972 до 1979 година во СРМ започна изградба на нови големи рударско-индустриски капацитети, банки, хотели итн. со помош на Фондот на федерацијата за побрз развој на помалку развиените подрачја и со странски кредити. Дојде до голем пораст на задолженоста на стопанството влошена со порастот на каматните стапки (т.н. фаза на инвестирање со задолжување).⁴⁰

Дискусиите околу одделни проблеми на меѓунационалните односи од крајот на 50-тите години ќе продолжат до распадот на федерацијата, а во одделни периоди ќе ескалираат во состојби спротивни на декларираното братство и единство. Во овие рамки ќе ги споменеме демонстрациите на албанската народност на Косово и во Македонија во ноември и декември 1968 година. Демонстрациите се спроведувале „под изговор дека им се ограничува правото на упо-

на највисоки инвестициски вложувања, а веднаш потоа се забележува драстично намалена инвестициска активност. По неуспешната Стопанска реформа од 1965 година, во СРМ започнува процесот на континуиран пораст на невработеноста. (Види: Н. Узунов, *Сџојансџивојџо ...*, 127–158; В. Јанеска, *Современиџе меѓународни миѓрациџи, емиѓрациџаџа од Репџублика Македониџа и социо-економскиоџи развој*, ЕИС, Скопје 2001, 159–292)

³⁸ Во 1981 г. стапката на невработеност во СФРЈ изнесува 13,8%, а во одделните југословенските републики е следна: Словенија 1,3%; Хрватска 5,2%; Војводина 12,4%; Босна и Херцеговина 13,8%, Црна Гора 14,7%; Србија 15,8%; Македонија 21,5% и Косово 27,3%. Разликите биле доста остри – од светскиот рекорд на вработеност (Словенија) до европскиот рекорд на невработеност (Македонија и Косово). (В. Ачкоска, *Лекциџи...*, 457)

³⁹ Со ставање акцент врз пазарното стопанисување, Стопанската реформа требала да го подобри сè поизразеното заостанување на југословенското стопанство. Спроведувањето на реформата било недоследно и практично запрено поради појавата на висока невработеност, но, пред сè, поради неприфаќањето на вистинска автономија на стопанството од страната на југословенското политичко раководство (СКЈ). Југославија го отвора вентилот за извоз на работна сила во странство. (D. Bilandžić, *Ideja i praksa društvenog razvoja Jugoslavije 1945–1973*, “Komunist“, Beograd 1973, 241–262)

⁴⁰ Н. Узунов, исто, 150–158.

треба на албанско знаме”, но всушност, изразиле јасни сепаратистички цели. По повеќе дискусии на највисоко државно-партиско ниво за начинот на употребата на знамињата на народностите, било утврдено дека „за Албанците тоа е знамето на НР Албанија, а за Турците знамето на Турција“.⁴¹ Со тоа е направен преседан во меѓународното право – знаме на една држава да биде знаме и на национално малцинство/народност во друга држава. Во натамошниот тек, исто така, ќе стане видливо непочитувањето на одредбите за употребата на знамињата, така што се јавуваат низа злоупотреби, пред сè во игнорирањето на државното знаме, кое требало задолжително да биде истакнато заедно со знамето на народноста.

Сето тоа ќе поттикнува дискусии за рамноправноста на народите и националните малцинства на повеќе нивоа на Сојузот на комунистите и другите општествено-политички организации.⁴² Сепак, резолуциите, ставовите, декларациите ќе се покажат недоволно ефикасни и убедителни, зашто натрупаните историски, а потоа економски и политички проблеми и разлики ќе ги нарушуваат меѓунационалните односи, ќе нараснува шовинизмот и сепаратистичките тенденции, кои на крајот заедно ќе доведат до дезинтеграција на југословенската федерација.

Пројавените меѓунационални разлики внатре во навидум монолитниот Сојуз на комунистите стануваат повидливи во шеесеттите години.⁴³ Тие јавно ќе дојдат до израз на VIII Конгрес на СКЈ⁴⁴,

⁴¹ ДАРМ, ф: 147, к-231, а.е. 20, Преглед ставова Комисија за меѓунационалне односе из република и покрајина о употреби застава народности, март 1970.

⁴² На седницата на Извршниот комитет на ЦК СКЈ од 2 март 1959 година, меѓу другото, во однос на националните малцинства се потенцира класното, односно „можноста за развој што им ја дава системот на општествено самоуправување“. Така, врз основа на развојот на самоуправувањето малцинствата „станале составен дел на југословенската социјалистичка заедница“. (*Zaključci Izvršnog komiteta CK SKJ o pitanjima nacionalnih manjina*, 2 mart 1959, *Komunist*, 28 avgust 1962).

⁴³ ARS, f: CK ZKS, št. 195, Neki problemi međurepubličkih i međunacionalnih odnosa, Beograd, CK SK Srbije, oktobar 1966.

⁴⁴ На VIII Конгрес на СКЈ, одржан во Белград, од 7 до 13 декември 1964 година, за првпат по војната на еден ваков собир на југословенските комунисти јавно се расправало за националното прашање, односно за проблемот на меѓунационалните односи во југословенската федерација. Надворешно гледано, Партијата настапувала единствено, но раководството било поделено, најмногу во врска со прашањето дали југословенските народи се економски неприкосновени во рамките на своите

потоа на Брионскиот пленум на кој се врши пресметка со српскиот водечки кадар Александар Ранковиќ (како „носител на унитаристичко-бирокуратски тенденции“⁴⁵), потоа низ настаните во 1968-та, односно демонстрациите на албанската народност и студентските немири, а ќе кулминираат со бројни персонални смени во највисоките раководства во почетокот на седумдесеттите години.⁴⁶ Сите овие настани имаат меѓусебни причинско-последични врски.

Така, проблемот на националното (во различни појавни форми) ќе биде присутен во југословенската практика и неговата актуелност и се објаснува со дејствувањето на „туѓи бирократски сили“, како и со застој во развојот на самоуправувањето, без да се направи потемелна анализа за функционирањето на самиот политички систем. Дури и спротивното – реалните барања за реформи и промени најчесто се етикетираа како непријателски сили и скривнувања од „линијата“, сè со цел да се зачува монополот на владеење на СКЈ.

республики. Насоките дадени на овој југословенски собир беа проследени и прифатени на IV конгрес на СКМ, одржан од 29–31 март 1965 година. (В. Ачкоска, *Брајсвиојто...*, 124–126)

⁴⁵ Соочен со огромната моќ што била сконцентрирана во рацете на Службата за безбедност, а чии конци ги држел Александар Ранковиќ, Јосип Броз поведува наводна „борба“ против „бирокуратизмот и централистичките тенденции“. Ранковиќ е сменет на Четвртиот партиски пленум од 1 јули 1966 година (Брионски пленум), при што се поведуваат иницијативи за демократизација на системот. Зад пресметката со Ранковиќ како наводен виновник за состојбите (обележани со бирократизација на системот и пропаѓање на Стопанската реформа), всушност, се прикривале историско-структурални проблеми на системот, кој во својата сопствена организација не поседувал елементи што би овозможиле една демократска еволуција, „а самиот Александар Ранковиќ е истовремено и продукт и жртва на ваквата организација на системот...“ (С. Милосавлевски, *Истична Европа помеѓу еѓалијаризмот и демократијата*, „Љуботен“, Скопје 1993, 90)

⁴⁶ Се работи за расчистување со носителите на т.н. либерализам, односно интелектуални групи од редовите на СКЈ, кои заговарале потемелни реформи на политичкиот систем и внатрешна партиска демократија, па дури и повеќепартиски систем. Во групата на либерали во СРМ беа: К. Црвенковски, С. Милосавлевски, Д. Мирчев и други. Со нивното тргање од политичката сцена во СКМ и СРМ повторно дојде до доминација на силите за статус кво (Ј. Колишевски, А. Чемерски, В. Дуганова), со што беа сопрени сите иницијативи за промени и социјализмот ја изгуби шансата да се приспособи кон новите европски предизвици. (К. Црвенковски, М. Томовски, *Заробена вистина*, „Култура“, Скопје 2003, 365–457)

Дискусиите ќе бидат актуализирани и позачестени, особено во периодите на донесувањето на уставите (од 1963⁴⁷ и 1974 година), како и во периодите на одржувањето на конгресите на СКЈ/СКМ. Уставот од 1963 година, со кој е променето името на државата ФНРЈ во Социјалистичка Федеративна Република Југославија (СФРЈ), популарно бил наречен „повелба на самоуправањето“, поради тоа што самоуправниот модел е применет во сите сфери и на сите нивоа на општествениот живот, односно работничкото прераснува во општествено самоуправање.

Уставот на СРМ, донесен на 12 април 1963 година, во согласност со сојузниот, ја дефинира СРМ како државна социјалистичка демократска заедница на народот на Македонија, заснована врз власта на работниот народ и самоуправањето. Оваа уставна одредба јасно ја формулира класната компонента на функционирањето на државата. Во практиката „власта“ на работниот народ, кој бил недефинирана социјална (или хетерогена) категорија, била само формален израз на вистински функционалната партиска власт, која ги контролирала и ги насочувала сите државни работи и општествени текови. Истовремено, државната сопственост се прогласува за општествена сопственост, која во практиката ќе функционира како сечија и ничија. Понатаму, и покрај самоуправањето и повеќето реформски зафати во стопанскиот систем, работниците ќе останат надвор од одлучувањето со најголемиот дел од проширената репродукција. Тоа е евидентен доказ дека Партијата (односно, отуѓените центри на моќ) докрај раководела во името на „класата“ дефинирана како „работен народ“.

За времето на Тито малкумина можеле да ги согледаат дезинтегративните последици на партиски одржуваното меѓунационално единство. Титовите надежи дека работничката класа на Југославија

⁴⁷ При донесувањето на новиот сојузен Устав (7 април 1963 г.), Кардељ се осврнува на меѓунационалните односи, тргнувајќи од гледиштето дека федерацијата на југословенските републики не е рамка за создавање на некоја нова југословенска нација, односно рамка за спроведување на национална интеграција „за каква во свое време сонувале разни протагонисти на хегемонизмот и денационализаторскиот терор“. Напротив, југословенската федерација тој ја гледа како „заедница на слободни, рамноправни и самостојни народи и работни луѓе, кои се обединети врз основа на заеднички интереси и на напредните општествено-економски, политички, културни и духовни стремежи и на движењето на работните луѓе во епохата на социјализмот“ (Е. Кардељ, „Федерацијата и републиките“, *Одбрани дела*, 1, „Комунист“, „Мисла“, Скопје 1980, 501).

е една и дека нејзините интереси се истоветни се покажаа илузорни.⁴⁸ Недоверлив кон интелегенцијата и барајќи одделни кадровски решенија од редовите на работниците, на 10. Конгрес на СКЈ (мај 1974) Тито ќе изјави: „Во социјалистичките самоуправни односи интересите на работничката класа, која се изборила за владејачка позиција во нацијата, стануваат интереси на нацијата, а интересите на нацијата стануваат интереси на класата“.⁴⁹ Овој клучен став се покажал хазарден дури кога исчезнува единствената партија на работничката класа – Сојузот на комунистите на Југославија, чие отсуство било важна претпоставка за распадот на повеќенационалната држава.

Соочено со низата проблеми од сферата на националното, раководството на СКЈ нужно (декларативно) го отфрла сфаќањето присутно во административната фаза на развојот на југословенскиот социјализам дека националното прашање е „целосно“ и „дефинитивно“ решено. Тоа смета дека развојот на самоуправувањето започнал „повторно да го отвора прашањето на националните односи“ како проблем на усогласување на различните услови на стопанисување и надминување на наследените диспропорции во стопанскиот развој.⁵⁰ Всушност, државно-партиското раководство сфатило дека и покрај работничкото самоуправување, работничката класа/класи во СФРЈ е на маргините на раководењето со општествените работи. Така, таа не можела да биде ниту водечка сила на нацијата, ниту, пак, во услови на нееднаков економски развој била можна интеграција на класата како југословенска.⁵¹ Сето тоа водело кон дезинтеграција на

⁴⁸ Затоа, Титовата национална политика ќе остане забележана „по ризичната апсолутизација на партиско-идеолошките средства на нејзиното остварување и претераната харизматизација на водачот арбитер“, но и по сфаќањето дека давањето „предност на партиското над државното право обезбедува национална рамноправност и хармонија“. (Т. Kuljić, *Tito, sociološko-istorijska studija, drugo dopunjeno izdanje*, Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“, Zrenjanin 2005, 283–284)

⁴⁹ J. B. Tito, *Nacionalno pitanje i revolucija – izbor iz djela*, „Svjetlost“, Sarajevo 1977, 493.

⁵⁰ ДАРМ, ф: ЦК КПМ/СКМ, к-102, а.е. 11, Тезе о проблемима националних односа, 25.4.1964.

⁵¹ Економските разлики меѓу развиените и неразвиените делови на федерацијата, наместо да се намалат, евидентно се продлабочуваат. Така разликите per capita во општествениот производ во 1947 година меѓу развиените и неразвиените, изнесувале 1,6 : 1, а меѓу Словенија и Косово 3,3 : 1. Овие разлрки се зголемени во

југословенското социјалистичко општество, за чие надминување биле користени само декларативни заложби, без да се посегне во центрите на отуѓена бирократска партиско-државна моќ. Притоа, со Уставот од 1974 година се дава поголема самостојност на федералните единици, во кои републичката бирократија ќе се етаблира цврсто на владејачките позиции, не дозволувајќи реформи на системот, кој евидентно бил во сè поголема и посеопфатна криза.⁵²

По смртта на Јосип Броз Тито, без постоењето на неговата силна харизматична личност како интегративен фактор, во услови на сеопшта криза на југословенското општество, дојде до распадот на неговото историско дело – СФРЈ. СФРЈ се распадна во рамките на европскиот колапс на социјализмот и поради внатрешните економски, социјални, политички и меѓуетнички проблеми, за кои не се изнајде решение. Монополот на еднoпартиската власт на СКЈ и опаѓањето на нејзиниот авторитет, неефикасниот стопански систем, инфлацијата, безработицата и намалувањето на животниот стандард на граѓаните, непостоењето на заедничкиот југословенски пазар и сè поголемото економското затворање на републиките предизвикува незадоволство од заедничкото живеење во СФРЈ. Одделни аналитичари го вклучуваат и влијанието и улогата на меѓународниот фактор и разузнавачки служби, бидејќи Југославија, која во периодот на Студената војна, како вонблоковска неврзана земја, имала посебно геостратегиско место на баланс меѓу Истокот и Западот, била секогаш на удар и предмет на дејствување на разузнавачките служби на Големите сили.

Од 20 до 22 јануари 1990 година беше одржан последниот, вонреден XIV конгрес на СКЈ, на кој преовладаа српските ставови за задржување на статус кво, а беа отфрлени обидите на словенечките и хрватските комунисти за реформи и реорганизација на СКЈ и на федерацијата. По неуспешните обиди да се прифатат реформи, словенечката делегација го напушта конгресот, а по неа истото го напушта и Хрватска. Во 1982 година на 2,2 : 1, односно 5,6 : 1. (Ј. Бајец, „Неједнак регионални развој и аутархичне тендеции у југословенској привреди“, *Економски чиниоци меѓунационалних односа*, Марксистички центар Градског комитета Организације СК у Београду, Београд 1986, 58)

⁵² Уставот од 1974 година, со кој СР Србија беше фактички федерализирана, со што дојде до силен израз незадоволството на Србите, од една страна, и поддршката на Косово од страна на Хрватска и Словенија, од друга, се смета за една од иницијалните капсули на распадот на СФРЈ.

правија и делегациите од Хрватска, Македонија и Босна и Херцеговина. Така, единствената партија со општојугословенски карактер – СКЈ, практично беше дезинтегрирана во драматична атмосфера на распаѓање на системот на еднопартиска држава.⁵³ Во тие околности стана доминантна идејата за партиско-политички плурализам како главна точка во движењето кон систем на парламентарна демократија. Класното доживеа пораз, а националното се актуализира до степен на појава на национална омраза и шовинизам, кое во одделни делови на федерацијата ќе предизвика оружени судири и крвави борби.

Македонија, следејќи го идеалот на асномските дејци, го искористи правото на самоопределување до отцепување и мирно се раздружи од СФРЈ, создавајќи демократски плуралистички амбиент. На 8 септември 1991 година се одржа референдум, на кој граѓаните непосредно ја изразија својата волја Република Македонија да се конституира како суверена и самостојна држава. Со тоа македонскиот народ влезе во нова етапа од својата современа историја и државност, воспоставена во 1944 година, а надоградена во новите историски услови по падот на Берлинскиот ѕид и распадот на СФРЈ.

Но, истовремено, заедно со независноста и сувереноста Република Македонија ги наследи европските и балканските историски хипотеки во односот кон македонскиот народ, кон неговата самобитност и идентитет, историските табу-теми и премолчаната историја во рамките на СФРЈ, но и незадоволените аспирации на дел од албанските политички фактори за промени на границите на Балканот. Во новоразбрануваната клима на промени, новите генерации поставуваат нови прашања пред историјата, барајќи одговори во минатото за разрешување на дилемите од нивната сегашност и иднина. Притоа, има настани што остануваат темелни во сите „препрочитувања“ на историјата. Таков темелник е АСНОМ и за тоа нема дилеми во историската наука.

⁵³ *Создавањето на современата македонска држава*, „Македонска реч“ - „Македоника литература“, Скопје 2014, 149–154.

Violeta Ačkoska

**ASNOM AND MACEDONIAN STATEHOOD BETWEEN THE CLASS
AND THE NATIONAL 1941–1991**

(Summary)

The question about the class and the national was incorporated into the strategy and tactics of the Communist party of Yugoslavia. The slogan “there is no going back” played a key role in the mobilization of the nations of Yugoslavia during the 2nd World War, who fought for national freedom and social justice. On 29.11.1943 Yugoslavia was declared as Democratic Federal Yugoslavia, a community of equal nations and nationalities wherein the Macedonian nation was one of their constitutive parts. On 2nd of August 1944 the 1st meeting of Anti-fascistic assembly of national freeing (ASNOM) as a great national fact, because the first modern Macedonian state was declared – Democratic Federal Macedonia. This country was a part of the Yugoslav socialistic community in which a one-party communistic government was established. In this frames, the class was forced, i.e. it was considered that the Yugoslavian unity is going to be built on equal class interests. Although the national upswing, the Macedonian nation did not achieved full equality because of the economic inequality and the different position of the working class in the different federal units. The big discrepancy between the territory and the practice of class and national, the numerous difficulties in the economic development, the overcome of the one-party system and the open national question as a question of self-determination to secession led to breakdown of the federation. In this frames, in 1991 Republic of Macedonia became sovereign and independent state.

*Тодор Чеџреџанов
Соња Николова
Зоран Нечев*

АВНОЈ – АСНОМ – ЈАЛТА – 8 СЕПТЕМВРИ 1991 И МАКЕДОНСКАТА ДРЖАВНОСТ

Второто заседание на АВНОЈ беше нов чекор во правец на зацврстување на системот на Народноослободителните одбори како основа на новото уредување во Југославија. Имајќи го искуството од Првото заседание на АВНОЈ од 1942 година, а да не биде осуетено одржувањето на Второто заседание, КПЈ реши да не ја известува Коминтерната за неговото одржување, а со тоа и советската влада. Како што ќе забележи Владимир Велебит, „одлуката на раководството на КПЈ да не бара совет и поддршка од Болшевичката партија за едно такво важно надворешнополитичко прашање ја покажува нејзината зрелост и тежнење за самостојност и независност“.¹

Донесувањето и едногласното изгласување на одлуката за изградба на Југославија врз федеративен принцип, врз основа на правото на секој народ на самоопределување, вклучувајќи го и правото на отцепување или на обединување со други народи (иако само декларативно), значеше реализирање на волјата на народот Југославија во перспектива да се изгради на федеративен принцип, „кој ќе им обезбеди целосна рамноправност на Србите, Хрватите, Словенците, Македонците, односно на народите на Србија, Хрватска, Словенија, Македонија, Црна Гора и Босна и Херцеговина“.

Но, во тој момент требало да се одлучи и во однос на идните државни граници и да се заземе став спрема југословенската кралска

¹ Vladimir Velebit, Sećanja, Globus, Zagreb, 1983, 144.

влада во емиграција. Донесената декларација во својата основа содржела три важни политички одлуки.

Првата одлука е ставот спрема кралот и кралската влада. На кралот му било забрането да се врати во земјата. И покрај фактот што кралската влада била отфрлена, АВНОЈ не презел чекори со кои би барал во тој момент признавање на НКОЈ како нова југословенска влада. Сигурно дека политичкото и воено раководство било свесно во тој момент за својата политичка и воена моќ. Прогласувањето на АВНОЈ како врховно законодавно и претставничко тело на Југославија било доволно за водење на сите работи и за координирање на тогаш веќе постојните републички претставнички тела и народноослободителни одбори (макдонското сè уште не беше одржано).

Одлуките на АВНОЈ им биле доставени на членовите на британските воени мисии. И покрај фактот што во нив не постоело барање за признавање на АВНОЈ, НКОЈ и неговите извршни тела, британските експерти почнале да расправаат за тоа прашање. Тито бил свесен дека донесените одлуки можеле да доведат до „долготрајни расправи со британската влада, која сè уште не сакала да раскрсти со кралот Петар“.²

Каков бил ефектот кај Британците од добиената информација дека Македонија ќе биде дел од југословенската федерација? Несомнено дека тоа предизвикало големо изненадување, имајќи го предвид фактот дека Велика Британија уште на крајот на 1941 година ја иницира и ја поддржа идејата за формирање на југословенско-грчка унија, која се формира во февруари 1942 година и требаше да послужи како основа кон која по војната ќе се придружат и другите балкански држави. Во оваа федерација место за Македонија немаше. Според британските пресметки беше вкалкулирана во рамките на Србија како Вардарска бановина. Уште повеќе, во ниту еден договор или разговор кој го имаа Големите тројца до втората половина на 1943 година Македонија не се споменува. И затоа одлуките на АВНОЈ ја шокираа Велика Британија. Само еден месец по добиената информација за статусот на Македонија како федерална единица во рамките на југословенската федерација, на 20 јануари 1944 година, на британскиот министер за надворешни работи Антони Идн, преку

² Исто таму.

британскиот амбасадор при југословенската емигрантска влада Ралф Стивенсон, му бил доставен еден документ за Македонија изработен од Политичко-известителниот центар за Средниот Исток. Преку документот неговите корисници се запознале со историјата на Македонија. Посебно место во документот зазеле настанатите проблеми на национален план на територијата на Македонија, кои според британските експерти биле произлезени од националната освестеност, како „најголем моќен фактор во политичкиот живот на Македонија“ на она „што може да се нарече македонски народ, силен, снажен и независен...“³ Во основа, АВНОЈ го отвора патот кон она што денес е Р. Македонија. Сите преземени чекори биле добро осмислени за да се реализира идејата на една партија, која имала зацртана програма. Во нејзиното реализирање имаше и падови и подеми, во кои многу надежи не беа реализирани.

И покрај фактот што по 1991 година во сите постјугословенски држави се појавија негирања во однос на одлуките на Второто заседание на АВНОЈ од ноември 1943 година, не може да се негира фактот дека тоа претставува клучен историски настан, кој го овозможи формирањето на македонската држава. Историски факт е дека на одлуките на АВНОЈ се базирале опстојувањето на СФРЈ до 1991 година. На Второто заседание на АВНОЈ Македонија за првпат е третирана како рамноправна држава со другите држави што требаше да ја сочинуваат југословенската федерација. Без АВНОЈ, од историски аспект, немаше да го има АСНОМ. Тоа е историски процес во кој работите се одвиваа чекор по чекор. Сигурно дека може да се изрази незадоволство од македонска страна за неприсуството на македонска делегација и неможноста да се изнесат целите на македонската борба, односно да се изнесе барањето за обединување на Македонија, што на првата седница на АВНОЈ го направија хрватската и словенечката делегација со поднесување барање донесено на нивните земски собранија за реализирање на нивните цели. Македонското сè уште не беше одржано?! Може да се шпекулира зошто заседанието не се одржа пред одржувањето на Второто заседание на АВНОЈ, кога другите единици веќе ги имаа одржано,⁴ иако

³ Тодор Чепреганов, Велика Британија и македонското национално прашање (август 1944–1948), Институт за национална историја, Експрес Магна-скен, Скопје, 1997, 69–70.

⁴ Словенците тоа го направија во октомври 1943 година. Хрватите го одржаа на 13 и 14 јуни 1943 година. Во Србија постоеше Главен народноослободите-

за тоа постоеја услови. Но, тоа заслужува посебна анализа, која не е предмет на овој прилог. Сигурно дека претседателот на НКОЈ Јосип Броз Тито имал одредени информации, кои можеле да ги оневозможат неговите идеи за повоеното уредување на Југославија. Сигурно дека ги имал предвид меѓународните односи и реакцијата на Велика Британија и на СССР во однос на идејата за обединување на Македонија, за која биле заинтересирани и Грција, Бугарија и националистичките елементи во Србија. Во тој поглед треба да се има предвид дека на крајот на 1941 година започнуваат преговори меѓу југословенската влада во егзил и грчката влада во Лондон за формирање југословенско-грчка федерација, во која требало да влезат по војната и другите балкански држави. Нејзин иницијатор била Велика Британија. Договорот е потпишан во февруари 1942 година. Во неа нема место за Македонија. Македонија е дел од Србија.

Од друга страна, треба да се има предвид и ставот на СССР, кој од самиот почеток калкулираше со настаните во Кралството Југославија. Те повлекуваше, те поставуваше свој амбасадор при југословенската влада во егзил. И во размислувањата на советскиот политички врв постоеле резерви во однос на решенијата на АВНОЈ и Македонија. И СССР стоел зад ставот дека по војната Југославија и Грција треба да бидат во рамките на предвоените граници, само Бугарија да ги врати окупираните територии. Несомнено таквото размислување во себе не вклучувало какво било размислување за обединета Македонија, па уште помалку за какво било формирање македонска држава. Меѓутоа, Тито како добар политички стратег знаел како да го доведе сето тоа до крај. За жал, Македонија немаше лидер што можеше да повлече независен чекор, имајќи ги предвид, пред сè, македонските интереси. Овде се поставува и прашањето зошто Тито не дозволуваше британска воена мисија на територијата на Македонија, па таа мораше да биде спуштена во Албанија и оттаму да продолжи за Македонија. И, друго – зошто му забрани на Темпо, по информацијата за присуството на мисиите, да даваат некакви информации?!

Одлуката на АВНОЈ со која му се забранува на кралот враќање во земјата, сигурно дека ја изненадило британската влада. Тоа, како што вели Велебит, „била целосно револуционерна одлука, која

лен одбор основан во почетокот на 1941 година, а земското собрание се одржа по ослободувањето на Белград. Босна и Херцеговина го одржаа непосредно пред Второто заседание. Во Црна Гора се одржа на 15 ноември 1943 година.

не се засновала ниту на устав ниту на кој било постоен закон. Одлуката од таков вид не била ниту во согласност со западноевропската правна наука, ниту со постојната практика на кривичното и уставното право... Одлуката на АВНОЈ во врска со кралот беше сосема неразбирлива за британското сфаќање на правото, па британската влада не сакаше да ја прифати“.⁵ Несомнено дека таа одлука имала ефект кај народите на Југославија. Поголемиот дел од народите не ја чувствувал династијата Караѓорѓевиќ за своја. За оние што не биле Срби таа била претставник на големосрпските интереси и синоним за асимилација и денационализација. Тито бил сосема свесен каков ефект ќе има информацијата за невраќањето на кралот. Заземањето став спрема владата во егзил несомнено барало, од своја страна, голем степен на државничка мудрост. Имено, владата во егзил биле призната од сите влади што влегувале во антифашистичкиот сојуз. Кралот бил штитеник на Велика Британија и неговата Влада ја уживала меѓународната поддршка. Во таква ситуација било многу тешко да се бара меѓународна поддршка и премногу храбро да се бара меѓународно признавање. Тоа во суштина би значело побуна против легитимната влада, а од друга страна, признавање на револуционерните промени во револуционерните структури и управа. Сигурно дека никој не сакал револуција, бидејќи револуционерните движења би можеле да се пренесат понатаму. Треба да се има предвид и помагањето на Дража Михајловиќ и неговото четничко движење. Затоа Тито настојувал британските мисии, по нивното престигнување, да се уверат за соработката на четниците со Германците.

Што се случуваше во Македонија?

Одлуката донесена со востанието од 1941 година македонскиот народ да се вклучи во антифашистичката војна беше одлука која му ја определи понатамошната судбина на крајот од војната да стане член на светското семејство на рамноправни народи.

1943 беше клучна година. Таа година беше формиран ЦК на КПЈ, што во основа претставуваше национално тело кое реално требаше да ги реализира вековните идеали на македонскиот народ – формирање македонска држава.

1943 година претставуваше пресвртница во политички и воен поглед. Беше формирана КПМ, Македонија поделена на пет опера-

⁵ Vladimir Velebit, Цитираниот труд, 142–143.

тивни зони, Главниот штаб на НОВ и ПО на Македонија се префрли на територијата на западна Македонија, беа формирани партизански одреди, а во август 1943 година се формира и баталјонот „Мирче Ацев“, а потоа и Првата македонско-косовска бригада на територијата на Македонија. Следувааше Преспанскиот состанок, на кој се донесоа неколку одлуки од политичко и воено значење. Се донесе одлука за формирање поголеми воени единици и одлука за формирање највисок законодавен орган на македонската држава. Во овој контекст треба да се спомене и објавувањето на Манифестот на ГШ на НОВ и ПО на Македонија, во кој поотворено се зборува за обединувањето на Македонија во рамките на Југославија и приговорот на Манифестот во кој обединувањето на Македонија требаше да се реализира како право на самоопределување или во рамките на некој вид на балканска федерација. Преку Албанија пристигнаа и првите британски воени мисии. Тие започнаа со испраќање информации за сè она што се случува на територијата на Македонија. Основното што го привлече нивното внимание беше дека повторно на историската сцена се појавува македонското прашање, кое за Британците секогаш било „многу комплицирано... и нејасно...“, имајќи предвид дека тоа прашање не можело да се разгледува само како проблем на Југославија туку и како балкански проблем.

Но, тоа македонскиот политички и воен врв не го знаеше. Единственото што го имаа предвид беше во рамките на Антихитлеровската коалиција да се борат против нацифашистичките окупатори и да го реализираат сонот на генерации македонски револуционери и патриоти – формирање македонска држава на македонскиот народ. За реализирањето на таа идеја беше формиран Иницијативен одбор, кој почна да функционира веќе од првата половина на ноември 1943 година. Во неговиот состав влегоа истакнати македонски дејци, воени, партиски и политички раководители на Народноослободителното движење. За претседател беше избран Методија Андонов – Ченто. Во својата работа Иницијативниот одбор за свикување на АСНОМ не се задржал само на обични или технички подготовки, туку во таа насока презел голем број политички и државнички функции. Станал политички и претставнички орган, но и највисок орган на државната власт во Македонија.

Подготвил апели до македонскиот народ воопшто и апели до неколку истакнати македонски интелектуалци во Македонија и меѓу

емиграцијата во Бугарија, да се вклучат во ослободителната борба. Побарал од нив да ја дадат потребната помош за конечен успех и да ги забораваат шпекулациите дека во неа се борат за обнова на старата Југославија со доминација на една нација. Понатаму, врз себе ја презел одговорноста да разговара со врховното југословенско раководство, односно со Јосип Броз Тито и Националниот комитет за ослободување на Југославија (НКОЈ) за иднината на Македонија во југословенската федерација, односно за стојалиштето на југословенското раководство за обединувањето на македонскиот народ. За таа цел била формирана делегација во состав: Методија Андонов – Ченто, Емануел Чучков и Кирил Петрушев, кои во разговорите со врвот на југословенското движење требале да го постават, како што се вели, „главниот проблем на македонската борба – прашањето за целосна обединета Македонија“.⁶

Исто така, делегацијата била овластена да побара на Радио Лондон и Радио Америка, па дури и на вестите на радио „Слободна Југославија“, каде што не се споменува Македонија и македонскиот народ, да се зборува дека и македонскиот народ се бори против окупаторите и дека Македонија е една од федералните единици, а радио „Слободна Југославија“ да дава емисии и на македонски јазик, и во емисиите за младината да се споменува и македонската младина. Исто така, од Иницијативниот одбор добиле овластување да побараат сојузниците, кои фрлале пропаганден материјал од авиони, на територијата на Македонија да фрлаат материјал напишан на македонски јазик.⁷

Во средината на јуни делегацијата пристигнува во Бари од каде што со еден англиски воен брод заминува за Вис. Во меѓувреме е потпишана спогодбата меѓу Тито, како претседател на Националниот комитет, кој ја претставува Владата на федеративна Југославија, и Иван Шубашиќ, кој е поставен за претседател на кралската влада во Лондон. А, потпишана е под притисок на Черчил.

Несомнено дека едно од основните прашања било прашањето за обединувањето на Македонија. Несомнено дека Тито ветил дека ќе направи сè за да го постави барањето за обединување на Македонија пред западните сојузници, но по завршувањето на војната. Дека во

⁶ Илија Андонов – Ченто, Мојот татко – Методија Андонов – Ченто, Скопје, 1999, Дата понс, 189.

⁷ Исто таму, 190.

тој момент не можел да го постави прашањето како што тоа го барала од него македонската делегација, бидејќи морал да прави отстапки, каква што била спогодбата со Шубашиќ, за да може да се добива воена помош од западните сојузници, а во прв ред од Англија, која беше заштитник на кралот. А, тоа било направено за да се добие признавање на нова Југославија од страна на Англија и Америка. Но, Тито настојувал да биде многу убедлив дека ќе ја искористи секоја можност да ги истакне барањата на македонската делегација, но и самиот не верувал дека ќе има пригода до завршувањето на војната да ги изнесе македонските барања пред западните сојузници, а во прв ред кај Англичаните. Но, бил категоричен во едно: „По завршувањето на војната, јас, а не вие Македонците, ќе го поставам прашањето за обединување на Македонија на највисоко ниво, затоа што сум убеден дека е тоа интерес не само на македонскиот народ туку и на Југославија. Од наша страна, за да бидите сигурни во ова што Ви го велам, ќе добиете полна поддршка. Овие прашања ќе ги разгледаме во Националниот комитет. Убеден сум дека и другите другари од Националниот комитет мислат како мене.“⁸

Но, Ченто бил скептичен, бидејќи слични ветувања имал и од Влатко Мачек во предизборната кампања во 1938 година. И затоа го поставил прашањето како било можно да се бара присоединување на делови од Словенија и Хрватска кон нова Југославија, кои пред војната биле под Италија, а не и деловите од расцепена Македонија? И го поставил клучното прашање: „Дали затоа што на Второто заседание на АВНОЈ не беше присутна делегацијата од Македонија?“ Но, исто така поставил и едно многу важно прашање во однос на однесувањето на Темпо. Сметал дека тој „честопати не се однесува како делегат, туку како тој да е таму главен командант. Ни наложува многу решенија, без образложение. Од разговор разбрав дека некои негови наложенија се само негови лични гледања, а не и Ваши. Сакам да верувате, дека ние знаеме најдобро што е добро за македонскиот народ“.⁹

На крајот, по разговорите со Националниот комитет, Тито предложил да се донесат заклучоци во врска со македонското прашање:

⁸ Исто, 198.

⁹ Исто, 199.

„– дека историските идеали на македонскиот народ за обединување е наше национално право и дека ќе остани наше барање;

– дека, со оглед на положението во соседните земји и договорите меѓу сојузниците, е прерано тоа да се поставува, затоа што би ја ослабило борбата против заедничките окупатори;

– дека за остварување на тоа право е најдобро да се соработува со сите народно-ослободителни движења;

– и дека треба што поскоро да се одржи заседанието на АСНОМ и да се формира Народно-ослободителен фронт.“¹⁰

По состанокот македонската делегација не била задоволна од заклучоците за кои Ченто сметал дела се „диктирани, а не усогласени“. Посебно бил против точката 2, со која не само што Југославија немала право да го истакнува правото за обединување туку и политичкиот врв на Македонија не смеел да го отвора тоа прашање.

Првото заседание на АСНОМ донесе неколку државотворни акти, меѓу кои: Решението за одобрување на решенијата, наредбите и другите активности на ГШ и ИО за свикување на АСНОМ, Решението за утврдување на АСНОМ за врховно, законодавно и извршно народно претставничко тело и највисок орган на државната власт на Македонија, Решението за воведување на македонскиот јазик за службен јазик во македонската држава и Решението за прогласување на 2 август за народен и државен празник на Македонија.

Треба да се нагласи дека посебно уставноправно и политичко-правно значење имала Декларацијата на АСНОМ за основните права на граѓаните на демократска Македонија. Иако подготвуван во воени услови, Декларацијата прокламирала идна целосна рамноправност на сите граѓани пред законите, без оглед на националната, расната, половата и верската припадност. Тоа значело признавање на малцинските права и на сите други граѓански права на граѓаните на федерална Македонија.

Решенијата што ги донесе АСНОМ на Првото заседание беа израз на правото на самоопределување на македонскиот народ и на неговите историски стремежи за национална слобода и сопствена државност. Таму за последен пат е искажана констатација дека „АСНОМ го прокламира пред целиот свет своето праведно и неотстапно барање за обединување на целиот македонски народ врз

¹⁰ Исто, 201.

принципите на самоопределувањето“. Македонското раководство со право сметало дека обединувањето на македонскиот народ од трите дела на Македонија ќе стави крај на нивното покорување и ќе претставува услов за траен мир на Балканот. Сè до Второто заседание на АСНОМ македонското политичко раководство и така се однесувало, кога било осудено од централата во Белград и ставено во рамките на контролирано партиско дејствување, а „непослушните“ еден по еден ја напуштале политичката сцена со репресивните мерки преземени од страна на УДБ-а.

А, како Велика Британија ја прими информацијата за одржувањето на Првото заседание на АСНОМ? Првата информација ја доби на 18 август 1944 година во Бари од „македонските партизани“, а беше упатена до Винстон Черчил. Британските експерти во Министерството за надворешни работи по меѓусебни консултации можеле да констатираат дека „изгледа сосема јасно дека ‘Македонија’ за која станува збор е југословенска Македонија, но тоа не ја исклучува можноста југословенско-македонските партизани да постават барања во однос на делови на територијата на Грција, Бугарија и Италија од пред 1941-ва за нивна независна Македонија“.¹¹ Затоа тие барале одговорот од Черчил да биде само во форма на потврда за прием, од причина што „нашата помош на партизанското движење не ги вклучува во себе, во сегашниот момент, Титовите шеми за една автономна Македонија, и ништо освен потврда за прием може да ги охрабри локалните Македонци да веруваат дека нивните политички цели, од нивниот отпор спрема непријателот, ја уживаат помошта на британската влада“.¹² Британскиот став бил многу јасен, а бил заземен уште во средината на 1943 година, односно британската надворешна политика била поставена против двајца „непријатели“. Биле против идејата за формирање јужнословенска федерација и против формирањето самостојна и обединета Македонија.¹³

На Конференцијата во Јалта¹⁴ македонското прашање не било поставено на дневен ред ниту на седниците на големите тројца, ниту на состаноците на министрите за надворешни работи.

¹¹ Велика Британија и македонското..., 76.

¹² Исто таму.

¹³ Исто, 37.

¹⁴ Конференцијата на Јалта траела од 4 до 11 февруари 1945. На неа присуствувале претседателите Черчил, Сталин и Рузвелт, во присуство на министрите за надворешни работи.

Својот став за македонското прашање САД го дефинирале со Велика Британија уште пред почетокот на Конференцијата во Јалта. Во предразговорите меѓу американските и британските преговарачи било договорено тоа прашање да не се става на дневниот ред на Конференцијата во Јалта. Од своја страна, САД имале свој став во врска за ова прашање. За нив, прашањата за обединета Македонија и за балканска федерација биле „две поврзани прашања кои се однесувале на југоисточна Европа..., како и проектот за една унија на Бугарија со Југославија и настојувањето за една интегрална Македонија“. Тие две прашања во себе, според САД, го вклучувале разгледувањето на планот за создавање балканска федерација. САД ја поддржувале Британија во нејзиниот став за поврзување „сојузнички и непријателски земји со можност за вклучување и на Турција“, но биле против некаква ексклузивна „унија или федерација“ меѓу Југославија и Бугарија, „зашто тоа не би придонело за напредување кон поширокото групирање и, исто така, би ја изолирало Грција и би ја загрозило нејзината положба“. И во поглед на Македонија САД се приклониле кон британскиот став за признавање на македонската држава како федерална единица во федеративна Југославија, во која би влегле територии што претходно ѝ припаѓале на Југославија, а „оставајќи им ги македонските“ делови во Грција и во Бугарија на овие „респектирани земји“.¹⁵

На седницата на министрите за надворешни работи одржана на 10 февруари 1945 на дневен ред било поставено прашањето за југословенско-бугарските односи. Советскиот претставник Молотов истакнал дека за тие преговори се запознаени и Британците, и тоа од советска страна.

По изразената советска поддршка во однос на југословенско-бугарската соработка, британскиот министер Идн поставил серија принципиелни прашања. Идн истакнал дека тој не верува оти на „државите под режим на примирје би можело да им се дозволи да склучуваат мировни договори без дозвола на сојузниците“, посебно што Бугарија не била „слободна да прави што таа сака“. Излагањето на Идн го поддржал и американскиот министер за надворешни ра-

¹⁵ Foreign Relations of the United States, Diplomatic papers, The Conference at Malta and Yalta 1945, United States, Government Printing Office, Washington 1955, 238.

боти Стетиниус, кој сметал дека е пожелно да им се сугерира на Бугарија и на Југославија да причекаат во нивните преговори до одржувањето на Мировната конференција. Реакцијата на Молотов била дека тој не може да зборува во име на Југославија и на Бугарија. Не можејќи да дојдат до солуција што би ги задоволила сите, американскиот министер Стетиниус сугерирал тоа прашање да биде разгледано во дискусијата на министрите за надворешни работи во Москва по одржувањето на Конференцијата.¹⁶

Todor Cepreganov

Sonja Nikolova

Zoran Necev

AVNOJ – ASNOM – YALTA – 8 SEPTEMBER 1991 AND THE MACEDONIAN STATEHOOD

(Summary)

The creation of the Macedonian state in its genesis is inescapably linked to two primary moments that reach its finalizing before the end of World War II. If our perception is the final result of the creation of free and independent Macedonian state, the path to its realization begins with the historic Second AVNOJ Meeting. The adoption and the unanimous voting of the decision to build Yugoslavia on federative principle, based on the right of every nation to self-determination, including the right to secession or unification with other nations, meant the realization of the will of the people, Yugoslavia in the perspective to be built on federative principle “that will ensure full equality of Serbs, Croats, Slovenes, Macedonians, i.e. the peoples of Serbia, Croatia, Slovenia, Macedonia, Montenegro and Bosnia and Herzegovina”.

By accepting the provisions and decisions of AVNOJ, synthesized and implemented at the First ASNOM Meeting, for the first time the Macedonian people is placed on new, equal position, united with the other Yugoslav nations with its own legislative, constituent authority. ASNOM meant a real finalization of the liberation struggle of the Macedonian people. The attending delegates had a historic opportunity to express the sovereign will of the Macedonian people. They were obliged on it by the essence of the struggle and the persistent aspirations of the Macedonian people for freedom and creation of an independent

¹⁶ Исто таму, 877.

Macedonian state. The conditions for this were much more different and much more favorable than those at the beginning of the uprising.

At the Yalta conference the Macedonian issue was not on the agenda of any of the meetings of the big three, or the meetings of the foreign ministers. The position on the unification of Macedonia and the Balkan Federation was reached by the USA and Great Britain already before the Yalta conference?!

And the last milestones, 8 September 1991 for the first time in its history it has become a subject in the international politics.

All these four milestones complement each other on the road to complete the process of establishing independent Macedonian state.

Блаже Ристовски

СОВРЕМЕНИОТ МАКЕДОНСКИ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК ОД ДРУГАРСТВОТО (1903) ДО АСНОМ (1944)

Историјата на современиот македонски литературен јазик и правопис не почнува од 1945 година (од пред 70 години), туку неговите теоретски и практични основи се поставени во Македонското научно-литературно другарство во С.-Петербург во илинденската 1903(–1905) година. Врз основа на Националната програма од 12 ноември 1902 година¹ на новооснованото Другарство,² испратена до руската влада и до Советот на С.-Петербуршкото словенско благотворно друштво, објавена и во тогашниот печат, во следната 1903 година е донесен Уставот на Другарството и со член 12 првпат официјално македонскиот литературен јазик е воведен во (задолжителна) службена (писмена и усна) употреба.³ Тогаш, како практична реализација, најистакнатиот македонски филолог и културно-национален деец и постдипломец на Петербуршкиот универзитет Крсте Мисирков ја објави првата книга на современиот македонски литературен јазик („За македонските работи“, 1903), а две години потоа и првото научно-литературно списание („Вардар“, 1905), па беа направени постапки и за печатење учебници за побараните училишта на тој јазик во Македонија. Во почетокот на 1913 година претседателот на Другарството Димитрија Чуповски ја објави првата Карта на

¹ ЦГИАСПб, ф. 400. оп. 1.ед.хр. 1045, 35–48 и об.; Државен архив на Југославија, Белград, ф. Ј. Јовановиќ, 48/2506/3.

² Блаже Ристовски, *Димитрија Чуповски (1878–1840) и Македонското научно-литературно другарство во Петроград*. Прилог кон проучувањето на македонско-руските врски и развитокот на македонската национална мисла, Матица, Скопје, 2012, 130–337.

³ На истото место, 250.

Македонија на македонски јазик,⁴ а во списанието на Македонската колонија во Петроград „Македонскій голосъ (Македонски глас)“ ја објави и својата песна „Крале Марко“ (1914).⁵

Делото на Македонското научно-литературно другарство доби приврзаници сред македонската интелигенција. Во 30-тите години во македонскиот печат се печатат факсимили на сп. „Македонскій голосъ (Македонски глас)“, во јавноста (во трудовите на А. Динев, В. Ивановски, К. Веселинов и др.) се глорификува дејноста на К. Мисирков и Д. Чуповски, а Македонскиот литературен кружок во Софија по 1938 година почнува да издава стихозбирки на македонски, готви антологија на македонската современа литература (Жаров, Марковски, Рацин, Неделковски и Вапцаров), а во мај 1940 година со официјално програмско писмо, од името на Кружокот, до Мисирковиот син д-р Борис К. Мисирков⁶, Коле Неделковски го прогласува МЛК како наследник на Другарството. Тие се зближуваат со сопругата и синот на Мисирков, ја разгледуваат Мисирковата оставнина, ги пронаоѓаат неговите статии од 1924–1925 година во софискиот печат, ја препишуваат книгата „За македонските работи“, ја разгледуваат на состанок на Кружокот и испраќаат препис до македонските студенти во Белград за да ја преобјават во Вардаскиот дел на Македонија.

Во Скопје во 1933 година Кочо Рацин ја чита книгата на Мисирков (земена од личната библиотека на проф. Г. Шоптрајанов), го разгледува весникот на Македонскиот клуб во Белград „Балкански гласник“ (1902), каде што првпат јавно се проговорува за македонскиот литературен јазик со фонетски правопис, а самиот ја составува првата своја стихозбирка на родниот јазик (седум години пред „Бели мугри“) ⁷. Во тие години е формиран илегален македонски литературен кружок во Скопје (МОРО), каде што се разгледува и прашањето за македонскиот јазик, правопис и азбука, а плејада млади македонски интелектуалци пишуваат и почнуваат да објаву-

⁴ На истото место, 605–615 (во прилог копија од картата).

⁵ Посмртче, *Крале Марко*, „Македонскій голосъ (Македонски глас)“, II, С.-Петербург, 2. III 1914, 19.

⁶ Блаже Ристовски, *Крстиѐ Мисирков. Нови исѝражувања и сознанија*, Матица македонска, Скопје, 2000, 482–483.

⁷ Блаже Ристовски, *Нејознаѝа сѝихозбрка на Кочо Рацин од 1933 година на македонски јазик* (По повод 100-годишнината од раѓањето на Рацин), „Прилози“, ОЛЛН-МАНУ, XXXIII–XXXIV, 1–2, Скопје, 2008–2009, 233–243.

ваат стихови (и проза) на родниот јазик⁸. Тоа се совпаѓа и со формирањето и дејноста на Културно-посветното друштво „Вардар“ на македонските студенти во Загреб што почнува да го издва и својот орган „Наш весник“ (1937) со стихови на македонски (од Рацин и Попсимов).⁹ Таа практика ја прифаќаат и скопските публикации „Луч“ (1937–1938)¹⁰ и „Наша реч“ (1939–1941).¹¹

Во јануари 1934 година, по барање од самите Македонци, ИК на Коминтерната донесува резолуција за македонскиот јазик, објавена преку органот на ВМРО(Об), а истовремено младиот руски славист С. Б. Бернштејн во Архивот во Одеса наоѓа (нецелосен) коректурен примерок од сп. „Вардар“¹² и го проучува македонскиот јазик и ја објавува првата статија за него во првата советска енциклопедија (1938). Во 1944 година, непосредно по одржувањето на Првото заседание на АСНОМ, по предлог на Д. Влахов, професорот С. Б. Бернштејн испраќа образложена научна препорака за принципите за формирањето на македонскиот литературен јазик што се засноваат врз оние на Мисирков, па како нагледен пример цитира и две строфи од Мисирковиот превод на песната „Пштник“ од П. Прерадовиќ од сп. „Вардар“ (1905).¹³ Писмово Влахов го предал во АСНОМ и стигнало во првата Јазична комисија.¹⁴ Во дискусијата на оваа комисија учествувале неколкуна познавачи на книгата „За македонските работи“, а повеќепати во записникот од Комисијата се

⁸ Блаже Ристовски, *Животој и делото на Кочо Рацин 1908–1943*, Матица, Скопје, 2012, 110–153 и 239–318.

⁹ Блаже Ристовски, *Пројави и профили од македонската литературна историја*, Матица, Скопје, 2014, 268–294.

¹⁰ На истото место, 57–63.

¹¹ Блаже Ристовски, *Никола Вајцаров и Македонскиот литературен кружок*, 91–91–92.

¹² С. Б. Бернштейн, *Из истории македонского литературного языка. „Вардар“ К. П. Мисиркова*, зб.: Славянская филология. Сборник статей, Москва, 1960, 70–79.

¹³ Блаже Ристовски, *Рускиот славист С. Б. Бернштейн во историјата на современиот македонски литературен јазик*. По повод стогодишнината од неговото раѓање, зб.: Руско-македонски јазични, литературни и културни врски. Во редакција на Максим Каранфиловски, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 2012, 33–48.

¹⁴ Стојан Ристески, *Создавањето на современиот македонски литературен јазик*, Студентски збор, Скопје, 1988, 222–225.

спомнува Мисирков и принципите на неговата кодификација.¹⁵ И младиот македонски славист Б. Конески уште порано бил запознат со Мисирковата книга¹⁶, бидејќи како студент во Софија работел семинарска токму за јазикот на Мисирковата книга врз основа на опширната рецензија (од 1904) од неговиот професор А. Теодоров Балан¹⁷. Исто така книгата ја познавал и членот на Комисијата д-р Георги Шоптрајанов¹⁸, како и Ѓ. Киселинов, којшто студирал во Одеса и имаше блиски контакти со Мисирков. За книгата знаел и издавачот на второто издание на „За македонските работи“ (1946) Даре Цамбаз, бидејќи ја добил додека бил во бугарскиот затвор¹⁹.

По повеќе усложнувања на процесот, во мај 1945 год., врз основа на решението од Првото заседание на АСНОМ за воведување на македонскиот јазик во службена употреба во македонската држава, по предлог на една нова јазична комисија се донесени законите за македонскиот литературен јазик и за азбуката, коишто речиси воопшто не се разликуваат од Мисирковата кодификација.

Во последниот текст во книгата, под недвосмислен наслов „За македонскиот литературен јазик“²⁰, Мисирков, врз теориски и практични принципи, тргнува од ставот дека при избирањето на дијалектот за подигнување на ниво на литературен јазик не треба да се бараат некакви естетски предимства, зашто „не можат да се зборит за естетичност во јазикот, диалектите и говорите“, ами „по чисто практични причини, т.е. по стечените на историко-културните прилики“ треба да го подигнеме „едно наречие на степен на литературен јазик“. Мисирков вели дека „користа, што ќе ни ја даат нашиот опшч литературен јазик, ни служи за мерило при избирање наречие за таа цел, и она е главниот фактор при создавање на нашиот нов литературен јазик“. Заради таа општа корист, локалистичките интереси не треба да дојдат до израз, а периферните говори треба да им отстапат место на централните за да се задоволат

¹⁵ На истото место, 228–317.

¹⁶ Цане Андреевски, *Разговори со Конески*, Култура, Скопје, 1991, 124–125.

¹⁷ А. Теодоров-Балан, *Една македонска теорија*, „Периодическо списание“, LXV (XVI), 9–10, Софија, 1905, 780–833.

¹⁸ Блаже Ристовски, *Живото и делото на Кочо Рацин 1908–1943*, 150–151.

¹⁹ Лично писмо од Даре Цамбаз (од Скопје во Љубљана) од 13. III 1964 година.

²⁰ К. П. Мисирков, *За македонските работи*, 1903, 132–145.

„общите интереси“ и да се однесуваат онака „како што се однесуваат центрот и столицата на државата кон крајните окрузи и околии“. Заедно со сето тоа Мисирков има предвид и еден друг важен фактор:

„...Околу централното наречие треба да се групираат сите наши научни и литературни сили, за да го очистат и обогатат со сокровишта од другите македонски наречия и да создадат од него еден убав литературен јазик. На него треба да се создадат една богата терминологија, научна и убава литература, за да можат преку неа да се рашири низ цела Македонија во вид на литературен јазик, кој што ќе измести од неа пропагандските јазици.“

Тој објаснува и зошто токму „Велешко–Прилепско–Битолско–Охридското наречие“ го избира за литературен македонски јазик:

Прво, затоа што тоа има „историски права“: Битола како резиденција на главниот инспектор на Македонија се претвора во македонска престолнина, која пак не е далеку од старите македонски престолнини Преспа и Прилеп, ниту од седиштето на „до неодамна автокефалниот Оридски Архиепископ“.

Второ, историските права се засновуваат и врз неговата централна положба „како во географски, така и во етнографски однос“. Тоа е само малечко оддалечување од географскиот македонски центар Велес.

Трето, овие краишта „се пооддалечени и од српскиот и бугарскиот јазик центри, составени од себе македонски јазици центри“.

И четврто, овој централен дијалект „јест јатката на македонскиот јазик“, зашто е најсвој од сите други македонски говори и истовремено најраспространет како целина.

Вака сфаќајќи го изборот на основата за македонскиот литературен јазик Мисирков образлага:

„Создавањето литературен јазик јест дуовна потребност кај нас, со која се мисли да се кладе крај на злоупотребите на пропагандите со нашите интереси, и со која треба да се создаде свој литературен и научен центар, за да се немаат потреба од Белград и Софија. А таа тешка задача ќе се достигне само, ако македонецот од северна Македонија подаде рака на својот брат од јужна Македонија и македонецот од источна Македонија подаде рака на тој од западна. Подадените раце ќе се прекрстат околу Прилеп–Битолска.“

Филолошкиот усет и зрелата национална мисла на Мисирков се изразуваат и во однос на македонскиот правопис. Правилно разбирајќи го историскиот развoтoк на македонскиот народ и со него на македонскиот писмен јазик и правопис, тој застанува на становиштето дека македонската преродба бара и македонскиот литературен јазик и македонскиот правопис да бидат слободни од „некои традиции, кои не сèт согласни со современото стаи'е на разгорниот јазик“. Тргувајќи од „та тенденција, која ќе не раководит нас при нашето национално возродуаи'е“, Мисирков ги резимира своите излагања во книгата во збиени заклучоци што ја покажуваат неговата подготвеност и компетентност за решавање на овие проблеми. Затоа тој смета дека е неопходно:

„...прво, Македонија да се неутралисат за Бугарија и Србија и да се оддалечат еднакво од двете држави и друго, онаа требит да се објединит на јазична основа. Тие принципи ќе раководат изработуаи'ето на литературниот наш јазик; они ќе раководат и правописот.

На тие два принципа одгоарат: 1, Прилепско-Битолското наречије за литературен јазик, као еднакво далеку и от србскиот и бугарскиот јазик, и централно во Македонија. 2, фонетичниот правопис со употребените во таа книга писмени знакови и со мали отстапки на етимологијата и 3, речничниот материјал да јет собрани'е от сите македонски наречија.“²¹

За да се види колку темелно, правилно и далекувидно погледнал Мисирков врз македонскиот литературен јазик и правопис, за споредба ќе ги наведеме трите принципи што ги усвои Комисијата за јазик во мај 1945 год.:

„1. Во македонскиот литературен јазик треба да се установат оние форми од централните говори што во најголема степен ќе ги поврзат сите наши говори и ќе бидат лесно приемливи за луѓето од сите наши краишта.

2. Во македонскиот литературен јазик треба до најголема степен да се изрази неговата народна основа. Речникот на литературниот јазик да се збогатува со зборови од сите наши дијалекти, да се изградуваат нови зборови со живи наставки, и само колку што е потребно да се усвојуваат и туѓи заемки.

²¹ К. П. Мисирков, цит. дело, 145.

3. Македонската азбука да биде составена од толку букви колку што има гласови во литературниот јазик. Правописот да се изработи врз фонетскиот принцип.²²

Во однос на прецизирањето на говорите што ги зема во основата на македонскиот литературен јазик, како што забележа и Бл. Конески, постои колебање во поглед на охридскиот говор. Мисирков сака бездруго да го вклучи и него заради историското значење на овој град, но охридскиот говор се коси со некои фонетски и морфолошки пинципи што ги зеде во литературната норма. Тоа ќе стане поизразито во сп. „Вардар“, заради што ќе направи и една основна отстапка во својата азбука воведувајќи факултативен изговор на еден нов знак за темниот вокал што како посебна графема го формира од *a* со цртичка под него (#). Инаку, азбуката на Мисирков ги содржи скоро истите знаци што ги има и денешната наша азбука, со исклучок на *s* и *u*, кои ги предава со *dz* и *dj*. Значајно е што тој ги создава знаците на меките консонанти во нашиот јазик: *k'*, *g'*, *n'*, *l'*. Бидејќи во „Вардар“ знакот за мекост е пишуван над самите букви (*5 3 / I*), може да се мисли дека и во книгата се напишани така поради графичко-технички причини. Во нашиот современ стандард наместо *3* и *5* (од други, нефилолошки причини) се земени српските графеме *љ* и *њ*.

И како што две години по озаконувањето на современата кодификација филолозите Б. Конески и К. Тошев во 1948 година објавија нов Правопис, покрај другото заменувајќи ја глаголската форма *-уе* со *-ува*, така и Мисирков по две години во сп. „Вардар“ ја изврши истата промена и го одбегна елидираното интервокално *в*.

Следствено, современиот македонски литературен јазик и правопис не е создаден ни од Коминтерната ни од Тито, ниту пак дури во 1945 година, туку е буквално преземен од научно образложената кодификација на К. П. Мисирков од 1903 и 1905 година и со тоа се продолжува неговата историја за скоро половина столетие.

МАНУ, 28. XI 2014.

²² Блаже Конески, *Грамајшика на македонскиот литературен јазик*, I, Скопје, 1952, 46–47.

Blaze Ristovski

THE MODERN MACEDONIAN LITERARY LANGUAGE FROM THE CAMARADERIE (1903) TO ASNOM (1944)

(Summary)

The history of the modern Macedonian literary language and orthography does not begin in 1945 (70 years ago), but its theoretical and practical foundations are laid in the Macedonian scientific and literary camaraderie in St. Petersburg in the Ilinden year 1903–1905. Based on the National Program of the newly established Camaraderie of 12 November 1902, sent to the Russian Government and the Council of St. Petersburg Slavic Noble Society, published in the press of that time, in the following 1903 the Constitution of the Camaraderie was enacted and in Article 12 for the first time the official Macedonian literary language was introduced in (mandatory) official (written and oral) use. Then, as practical realization, the most prominent Macedonian philologist and cultural and national activist and postgraduate of the Petersburg University, Krste Misirkov published the first book of the modern Macedonian literary language (*On Macedonian Matters*, 1903) and two years later the first scientific and literary journal (*Vardar*, 1905) and procedures were made for printing textbooks for the schools requested in that language in Macedonia. In the early 1913 the President of the Camaraderie Dimitrija Cupovski published the first map of Macedonia in Macedonian language, and in the Journal of the Macedonian colony in St. Petersburg (*Macedonian voice*) he released his poem *King Marko* (1914).

The work of the Macedonian scientific and literature camaraderie gained adherents among the Macedonian intelligence. In the 1930s in the Macedonian press were printed facsimiles of the journals *Macedonian voice*, publicly (in the works of A. Dinev, V. Ivanovski, K. Veselinov, etc.) was glorified the activity of K. Misirkov and D. Cupovski, and the Macedonian literary circle in Sofia in 1938 began publishing collections in Macedonian, then, it prepared an anthology of the contemporary Macedonian literature (Zarov, Markovski, Racin, Nedelkovski and Vapcarov) and in May 1940 with an official program letter, on behalf of the Society to Misirkov's son Dr. Boris K. Misirkov, Kole Nedelkovski proclaimed the Macedonian literary circle as the successor of the Camaraderie. They establishes closer contacts with Misirkov's wife and son, they researched Misirkov's legacy, they found his articles from 1924–1925 in Sofia's press, they copied the book *On Macedonian Matters*, they discussed it at the

meeting of the Circle and they sent a copy to the Macedonian students in Belgrade to republish it in the Vardar part of Macedonia.

In Skopje, in 1933 Koco Racin read the Misirkov's book (taken from the personal library of Prof. G. Soptrajanov), he read the newspaper of the Macedonian club in Belgrade *Balkan messenger* (1902), where for the first time it was publicly spoken about the Macedonian literary language with phonetic spelling, and he himself composed his first collection of poems in his native language (seven years before *White Dawns!*). In those years the illegal Macedonian literary circle in Skopje (MORO) was formed, which also studied the issue of the Macedonian language, spelling and alphabet, and a pleiad of young Macedonian intellectuals wrote and began to publish lyrics (and prose) in the native language. It coincides with the formation and the activity of the cultural and educational Society *Vardar* of the Macedonian students in Zagreb, which began to publish *Our newspaper* (1937) with lyrics in Macedonian (from Racin and Popsimov). This practice was accepted by the Skopje publications *Luc* (1937–1938) and *Our Word* (1939–1941).

In January 1934, at the request of the Macedonians themselves, the Executive Committee of the Comintern adopted a resolution on the Macedonian Language, published in the paper of the VMRO (United), and in addition, the young Russian Slavonic scholar S. B. Bernstein in the Odessa archives found (incomplete) proofreading copy of the journal *Vardar* and studied the Macedonian language and published the first article about it in the first Soviet Encyclopedia (1938). In 1944, shortly after the First meeting of ASNOM, upon a proposal by D. Vlahov, Prof. S. B. Bernstein sends a reasoned scientific recommendation on the principles for the establishment of the Macedonian literary language that are based on those of Misirkov, and as an illustration quotes two verses from the Misirkov translation of the poem *Traveler* by P. Preradovic from the journal *Vardar* (1905). Vlahov has presented the letter at ASNOM and it has reached the first Language Commission. In the discussion of this commission participated several scholars that studied the book *On Macedonian Matters* and several times in the report of the Commission were mentioned Misirkov and the principles of his codification. The young Macedonian Slavist scholar B. Koneski has earlier been familiar with Misirkov's book because as a student in Sofia he worked on a seminar paper on the language in Misirkov's book based on the extensive peer review (1904) by his professor A. Teodor Balan. Also, the book was known to the member of the Commission Dr. Georgi Soptrajanov, and F. Kiselinov, who studied in Odessa and had close contacts with Misirkov. The book was also known to the publisher of the second edition of *On Macedonian Matters* (1946) Dare Dzambaz, because he has received it while he was in a Bulgarian prison.

After many complications of the process, in May 1945, based on the decision of the First Session of ASNOM on introducing the Macedonian language in official use of the Macedonian State, on the proposal by a new linguistic commission the laws on Macedonian language and alphabet were adopted, which hardly differ from the Misirkov's codification.

In the last text in the book, under the unambiguous title *On the Macedonian Literary language* Misirkov on theoretical and practical principles, starts from the position that in choosing the dialect and to raise it to the level of literary language it should not be required aesthetic benefits, because, *one cannot talk about the aesthetics in language, dialects and speeches, but for purely practical reasons, i.e. in accordance with the historical and cultural conditions we should raise one dialect to the level of a literary language.* Misirkov says that *the benefits of our common literary language will serve as a measure in selecting the dialect to that end, and that is the main factor in creating our new literary language.* For that general benefit the local interests should not come to the fore, and the peripheral speeches should make room for the central ones to meet the *general interests* and to behave *the way the center and the capital of the state behave towards the peripheral counties and regions.* Along with all this Misirkov bears in mind another important factor:

...Around the central dialect should group all our scientific and literary powers, to purify and enrich it with elements from the other Macedonian dialects and to turn it into a fine literary language. A rich educational, scientific and beautiful literature should be created in that dialect so that through it can be spread across Macedonia in a form of a literary language, that the will have eliminate from its soil the languages of the propaganda.

He explains why he selects the *Veles-Prilep-Bitola-Ohrid dialect* for the Macedonian literary language:

First, because it has *historic rights*: Bitola as the residence of the chief inspector of Macedonia is transformed into Macedonian capital, which is not far from the old Macedonian capitals Prespa and Prilep, nor from the headquarters of *the recent autocephalous Ohrid Archbishop.*

Second, the historical rights and are based on its central position both in *geographic and in ethnographic terms.* It is just a little away from the geographic Macedonian center, Veles.

Third, these areas *are more remote from the Serbian and Bulgarian language centers, making themselves a Macedonian language center.*

And fourth, this central dialect *is the core of the Macedonian language* because it is the most authentic from all other Macedonian dialects and also, widely spoken as a whole.

Thus understanding the selection of the basis of the Macedonian literary language, Misirkov explains:

For us, in Macedonia, the creation of a literary language is a spiritual need, for this would put an end to the abuse of our interests by the propagandists and would enable us to form our own literary and academic center so that we would no longer be dependent on Belgrade and Sofia. This, however, is no easy task, and it can only be accomplished if the Macedonian of the north will offer his hand to his brother in the south, and if the Macedonian from the east will do the same to his brother in the west. And their meeting-place will be around Prilep and Bitola.

The philology sense and mature national thought of Misirkov are also expressed in terms of the Macedonian orthography. Correctly understanding the historical development of the Macedonian people and with it of the Macedonian literary language and orthography, he takes the standpoint that the Macedonian Revival demands the Macedonian literary language and Macedonian orthography to be free from *some traditions that are not in accordance with the modern situation of the spoken language*. Considering that tendency that will lead us in our national awakening Misirkov summarizes his own writings in the book in compressed conclusions that demonstrate his readiness and competence to solve these problems. He considers as necessary:

... Firstly, Macedonia should take up a neutral attitude to Bulgaria and Serbia, and to remain at an equal distance from both these states, and secondly, they should be linguistically united. These principles should guide us in creating our literary language and orthography.

These principles entail: 1. THE Prilep-Bitola dialect for literary language, as equally different from Serbian and Bulgarian, and as the central dialect in Macedonia 2. Phonetic orthography with letters as used in this book and with minor tolerance to etymology, 3. Collection of lexical material from all the regions of Macedonia.

In order to see how correct and prescient Misirkov was concerning the Macedonian literary language and orthography, as comparison we will list the three principles adopted by the Language Commission in May 1945:

1. *In the Macedonian literary language should be established those forms of the central dialects that to the highest degree will link all of our dialects and will be easily acceptable to the people of all of our regions.*
2. *In the Macedonian literary language is should, to the highest extent, be expressed its national base. The dictionary of the literary language is to be enriched with words from all of our dialects, to build new words with live suffixes, and only as needed to adopt foreign borrowings.*
3. *The Macedonian alphabet is composed of as many letters as there are voices in the literary language. The orthography to be prepared on phonetic principle.*

Regarding the preciseness of dialects taken as the base of the Macedonian literary language, as noted by Bl. Koneski, there is a hesitation regarding the Ohrid speech. Misirkov surely wants to include it because of the historical significance of this city, but Ohrid speech conflicts with some phonetic and morphological principles that have been taken in the literary norm. It will become more expressed in the journal *Vardar*, due to which he will make a major concession in its alphabet introducing an optional pronunciation of a new sign for the dark vocal, which as a special grapheme forms it from *a* with a dash under it (#). The alphabet of Misirkov contains almost the same characters it our alphabet has today, except for *s* and *μ*, which are marked as *ѓз* and *ѓж*. It is significant that he creates the characters of the soft consonants in our language: *к', з', н', л'*. Because in *Vardar* the sign of softness is written above the letters (*ѓ, ѓ, ѓ, ѓ*), it can be thought that they are written that way in the book due to graphic and technical reasons. In our modern standard instead of *ѓ* and *ѓ* (due to other, non-philology reasons) are taken the Serbian graphemes *љ* and *њ*.

And, as two years after the enactment of the modern codification, the philologists B. Koneski and K. Toshev in 1948 published a new Orthography, among other, replacing the verb form *-ye* with *-yѓa*, Misirkov also two years later in the magazine *Vardar* performed the same change and avoids the elided intervocalic *ѓ*.

Consequently, the modern Macedonian literary language and orthography was not created by the Comintern or Tito, nor even in 1945, but it was literally taken from the scientifically reasoned codification by K. P. Misirkov from 1903 and 1905, thus continuing its history for half a century.

Катица Кулакова

КОНТРОВЕРЗИТЕ НА МУЛТИ/ЕТНИЧКАТА ДЕМОКРАТИЈА

(во контекст на Р. Македонија)¹

Пролог: контроверзите на мулти/етничката демократија

Демократијата, како придобивка од античките филозофии, епохи и империи, упатува на демосот или граѓанинот како стожерна фигура на владеењето и управувањето со државите. Демократијата е парабола на граѓанската конфигурација на народот, така што не смее да се поистоветува со енократијата, односно со етносот во строга културна, расна, верска и јазична смисла. Поимот ‘демократија’ не значи дека граѓаните владеат во буквална смисла на зборот, уште помалку дека владеат етничките групи, туку само дека никој не може да одлучува без согласност, контрола и легитимитет добиен од граѓаните. Демократијата е модел на управување спротивен на *монархистичкиот*, каде што имаме суверенитет или ‘тиранија’ на една личност – на владетелот, монархот или на императорот. Демократијата е спротивна и на *аристократскиот* модел на владеење на група индивидуи, а се разликува и од *анархијата*, која – во отсуство на суверен владетел – промовира екстреман либерализам (Compte-Sponville 2013: 255). Демократијата ги одредува границите на слободата на граѓаните и на заедниците, а државата е рестриктивна појава заснована врз устав, закон, ред, установи на законот и на редот. Ниту сите демократии се либерални, ниту мултиетничката демократија е полиберална од унитарната. Етничката демократија, по дефиниција

¹ Овој реферат е изложен на научната конференција по повод 60 години АСНОМ, МАНУ, 28.11.2014.

спротивставена на граѓанската, го игнорира заедничкиот интерес на граѓаните во државата, вклучително и легитимитетот на владејачките структури од другата етничка заедница, па може да стане извор на анархија и на социјални и индивидуални неправди.

Со оглед дека современото општество е засновано врз камуф-лажи и мистификации, тоа ги има завиткано своите развојни приоритети во обландите на слаткоречивата реторика, во неколку култни категории чијашто демистификација е речиси „невозможна мисија“. Станува збор за категориите прикажани како ултимативни вредности на современата цивилизација, а тоа се: демократијата, глобализацијата и интеграцијата.² Ние денес располагаме со многу аргументи да покажеме дека овие култни категории не се вредност самите по себе, па (следствено) можат да бидат подложени на критичка анализа и ревизија, ама тоа тешко би се извело во институционални рамки, вклучително и во рамките на официјалните научни институции. Демократијата е сè повеќе технократија и бирократија, параван за безусловно владеење на организираниите структури на моќ, на повидок е устоличување на нов империјализам, колонијализам и корпоративизам (Џон Ралстон Сол 1995), ентропично фрагментирање и дезинтегрирање на државите, редукција на суверенитетот на државите, воспоставување глобални наднационални хиерархии, ама и понатаму се парадират реторички со демократијата, човековите права и хуманоста. Под превезот на убавите и хумани вредности на модерната цивилизација се востановуваат грди и нехумани состојби. Постмодернистичката цивилизација е иронична, зборува едно, а го прави сосема спротивното.

Современата политиколошка наука изделува четири модела на демократија, некои од нив веќе ѝ припаѓаат на историјата: (1) *либерална демократија* (мнозинска или мажоритарна *Westminster* демократија, карактеристична за Велика Британија, која служи како архетип на мнозинската демократија);³ (2) *консоцијална демократија* (која почива врз отстапки, компромиси и висока сензитивност спрема интересите и правата на етничките малцинства); (3) *Herrenvolk*

² Според Александар Зиновјев (1922–2006), идеологијата на глобализацијата е идеологија на превласт, доминација и глобален империјализам и затоа имаме неоколонијализам и неоимперијализам, а не постколонијализам (интервју за францускиот дневен весник *Фиџаро*, 29.7.1999).

³ Sammy Smooha, “Ethnic democracy: Israel as an Archetype”, 2009: 199.

демократијата (владеење на супериорната нација/народ над другите народи, посебно над другите раси (тука спаѓа нацистичкиот модел на владеење, американскиот начин на владеење над црната раса,⁴ европоцентричната колонизација и доминација на светот)⁵; и (4) *етничката демократија*, чишто практики во поголем дел датираат од последните децении на XX век (според Сами Смуха, архетипот на етничката демократија е Израел) и се поврзани со држави кои не му припаѓаат на „Западот“. Кон етничката се надоврзува и најновата, *мултиетничка демократија*, наменета исклучиво за „non-Western“ државите во развој, транзиција и во конфликт (Балканот, Африка, Азија, екссветските републики). Класификацијата на демократијата е отворен процес, затоа што се менуваат искуствата со демократските режими во светот, а се менува и бројот и мапата на суверените држави во светот (во 1973 година има 122 држави членки на ОН, во 1990 година – 130 држави, а во 2014 – 193 држави).⁶

Теоријата веќе прави разлика меѓу консоцијалната и консензуалната демократија, односно меѓу етничката и мултиетничката, така што се множат моделите на демократија, а со множењето на демократските модели се релативизира и самиот поим демократија и неговите теориски концепции. Денес се прави разлика меѓу т.н. *либерални и нелиберални демократии*, меѓу *консоцијалната и консензуалната демократија*, меѓу *етничката и мултиетничката демократија*. Во минатото, консоцијалната демократија била карактеристична за државите со длабоки етнички, верски и јазични разлики и

⁴ Јужноафриканскиот теоретичар Pierre vanDen Berghe зборува за американскиот тип на “herrenvolk democracy - the equal superiority of all who belong to the Herrenvolk (master race) over all who do not.” В. “The Role of Violence in Maintaining American Herrenvolk Democracy, 1865–1900”. *Paper presented at the annual meeting of the NCOBPS 42nd Annual Meeting, Raleigh, North Carolina, Hilton-North Raleigh, Wake Forest Road, Mar 16, 2011 < 2014-11-26*
<http://citation.allacademic.com/meta/p485935_index.html>

⁵ Mills, Charles W. 1998. *Blackness visible: Essays on Philosophy and Race*. New York: Cornell University Press.
https://books.google.mk/books?id=RVLRp2wnwPUC&pg=PA114&lpg=PA114&dq=herrenvolk+theory&source=bl&ots=ZWmOUoKde1&sig=_Bt3_jh4_rVRr1t8Yup1A

⁶ Според податоците на Samuel Huntington (*The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, Oklahoma 1991: 26), во 1973 година во светот само 30 од вкупно 122 држави имаат демократско уредување, а во 1990 година 59, од вкупно 130 независни држави.

поделености, а консензуалната демократија денес се препорачува за секоја држава, со оглед дека развојот на државите се дефокусира од традиционалниот трансетнички, национален интерес и се свртува кон фрагментарниот, етничкиот интерес (A. Lijphart 1999). Постојат и експлицитни критики на моделот на етничката демократија кој, во современите социополитички околности, води нужно кон мултиетничката опција. Така, на пример, додека Сами Смуха (Sammy Smooha) го брани моделот на етничката демократија, укажувајќи на искуствата на Израел и на некои историски искуства,⁷ Адам Данел (од Хебрејскиот универзитет во Ерусалим) го критикува овој концепт како неконзистентен и експериментален конструкт предвиден за земјите со меѓуетнички конфликти (Danel 2009).⁸

Традиционалните вредности на демократијата подразбираат слобода и еднаквост (Ross Harrison, *The Shorter Routledge Encyclopedia of Philosophy* 2005: 169). Традиционалната западна, мајоритарна демократија, референтна и за современите развиени западни демократии, покажува дека за темелните уставни и развојни вредности во државата треба да се почитува гласот на мнозинството (некои тоа го нарекуваат „тиранија на мнозинството“),⁹ или по пат на „дускурзивна/делиберативна демократија“.¹⁰ Традиционално, „тиранијата на малцинството“ се врзува за монархиите, диктатурите и тоталитарните режими, но од крајот на XX и од почетокот на XXI век им е својствена и на некои мултиетнички демократии. Се формира мислење дека е иронично да се претендира, *de jure*, на демократски режим, а *de facto*, да се преземаат недемократски мерки. Во

⁷ Етничката демократија, како модел, се воведува во Северна Ирска во периодот од 1921 до 1972 година, потем во Израел, Естонија и Латвија, а се смета дека била практикувана и во Канада (од независноста во 1867 до тивката ре-----волуција во 1960 година), Полска (1918–1935), Словачка и Малезија (во ме-ѓу-воениот период).

⁸ Етничката демократија, според Адам Данел (2009), е растргната меѓу двете противречни начела, она на инклузивната и егалитарна демократија и, од друга страна, приоритетот на мајоритарната етничка група. Етничката демократија не спаѓа во редот на западните демократии, но елементи на етничка демократија има и во некои западни држави. Израел не е репрезент на идеалниот тип етничка демократија.

⁹ J. S. Mill, *On Liberty*, 1859, цит. од P. Харисон, 2005: 167.

¹⁰ Демократијата не вклучува само чин на гласање туку и процес на водење дискусии и учество во донесувањето одлуки.

македонскиот случај со мултиетничката демократија од 2001 до 2015, легитимитет имаат некои специфични механизми на „тиранија на малцинството“ (легализирано право на вето и опструирање на изворните демократски механизми), какво што е „Бадентеровото мнозинство“. Станува збор за механизам на одлучување кој, во име на заштита на културните и образовните права на малцинствата, всушност, придонесува систематски да се деградираат културните и социјалните вредности на мнозинството и да се осуети заедничкиот општествен и развоен интерес на сите граѓани на државата, независно од нивната етничка припадност.

За мултиетничките општества и демократии се карактеристични т.н. „хоризонтални нееднаквости“, за коишто говори професорот Франсис Стјуарт (Frances Stewart, 28.6.2008), директор на оксфордскиот Центар за истражување на нееднаквоста, човечката безбедност и народноста [ethnicity]. По повод објавувањето на резултатите од едно големо истражување на CRISE во мултиетничките општества низ светот (посочени се примерите на Нигерија, Индонезија, Шри Ланка, Руанда, Малезија, Авганистан, Конго, Ирак), Ф. Стјуарт истакнува дека ‘хоризонталните нееднаквости’ се манифестираат меѓу различните етнички, верски, културни и јазични групи/заедници во една држава, и се важни во ситуации кога треба да се оцени како влијаат врз стабилноста на државата. Предизвикувајќи политички, меѓуетнички, меѓуверски и други конфликти, хоризонталните нееднаквости алармираат на негативното влијание, до толку повеќе што стабилноста на една држава подразбира препознавање на заедничкиот интерес и на сличностите, а не постојано и радикално потенцирање на разликите. Во таа смисла, во општествата со нагласен мултиетнички состав, не треба да се регистрираат моноетнички политички партии. Политичките партии треба да бидат мултиетнички за да можат да го изразуваат граѓанскиот, а не ексклузивниот етнички интерес. Опсесивната приврзаност за мултиетничкиот концепт, по сè изгледа, негативно влијае врз унитарноста и стабилноста на државите и е далеку од тоа да биде идеален образец на демократија. Заправо, мултиетничкиот концепт генерира ентоцентрични погледи на светот и механизми за нивно остварување. *Етноцентризмот* (Конт-Спонвил 2013: 368) е рефлексивна на етничките предрасуди и стереотипи кои го оптоваруваат општествениот живот со вишок етнички тензии и конфликти, со конзерва-

тивни интерпретации на историјата, уште полошо на сегашноста и на иднината, а функционирањето на државата го прават гломазно, скапо и дефокусирано од суштинските проблеми.

Според Арент Лијфарт (A. Lijphart 1995), постојат четири начина да се контролираат етничките тензии во мултиетничките општества: првите три се мајоритарни (краток пат на раскол [cross-cutting cleavages], полнење гласачки кутии [vote pooling] и контрола на мнозинството над малцинството [majority control]); а еден (начин) е консензуален. Консензуалниот модел таа го дефинира како „модел на споделена власт“ (power sharing). Мултиетничката демократија е облик на консензуална демократија и предвидува интензивно и сложено практикување *споделена власт*: – преку претставништва на сите етнички групи; – со автономија во внатрешните етнички работи (што најчесто води кон федерализација); – со пропорционален систем и, на крајот – со помош на вето на малцинството (во македонскиот случај алегорично/софистицирано наречено „Бадентерово мнозинство“).¹¹

Современите мултиетнички општества се силно обележани од мултиконфесионалниот концепт. Со традиционалниот концепт на етносот, заправо, се актуализираше и религискиот идентитет, а во пакет со него и проектите на верска конверзија. Парадоксално, постсекуларизмот го реafirмира партнерството меѓу религиските и државните институции. Денес се засилува тенденцијата на напуштање на секуларниот концепт на државите, а со тоа се засилува и влијанието на верските институции врз државите. Неверојатно, ама веќе е очигледно дека на почетокот на XXI век религискиот светоглед и логос стануваат доминантни стратегии. Овој нов верски експанзионизам е поефикасен во регионите во коишто е комбиниран со етноцентризмот.¹² Медиумите, па и науката, го игнорираат пода-

¹¹ Критиките на заедничкото „споделено владеење“ при етничката демократија укажуваат на следните аспекти: не функционира секогаш, може да води до мртва точка (deadlock), целосен застој или блокада на демократските процеси, во желбата да ја спречи асимилацијата, всушност ги засилува етничките разлики, етничката демократија и не е демократија, затоа што договорите се прават зад затворени врати, само од страна на одбрани етнички елити.

¹² На историската сцена стапуваат држави конституирани врз строги религиски канони, се возобновува калифатскиот режим на државно уредување (Исламската држава), ескалира нетолерантноста спрема верските, етничките и културните другости.

токот дека државите во коишто религиската идентификација и практикувањето на верските обреди на граѓаните не се (општествен и државен) приоритет, се одликуваат со висок степен на стабилност. Интересен е податокот дека државите кои не ја проскрибираат религијата, но не ја ни форсираат, остваруваат забрзан развој. Во таквите држави коегзистенцијата меѓу различните религиски заедници е порелаксирана, граѓаните не се опсесивно приврзани за конзервативните вредности, општеството е ослободено од верски фрустрации и конфликти.¹³

Да резимираме, мултиетничката демократија се покажува како трауматичен увод во дестабилизација на државата преку нејзина етницизација (мултипликација на етноцентристите, конфесионализмите, мултијазичноста) и трансформација во структура на мали етнички, верски и јазични заедници, без доминантен етнос кој би претендирал на поголеми права од другите (етничките малцинства). Прикриената логика на мултиетничкиот модел е, паралелно со маргинализацијата на мнозинскиот етнос, осуетување на процесот на формирање на нација како интеретничка и интеркултурна формација на препознаен заеднички јазик на разбирање, заеднички интерес и заедничка развојна стратегија. Со таквиот пристап се осуетува концептот на националната држава и се допушта тотална фрагментација на државата по етничка, културна и јазична основа. Мултиетничката демократија е платформа за создавање „држава во држава“ која, во првата пригода, ќе направи инверзија на владејачкиот фактор.¹⁴

Поимот мултикултурализам

Категоријата мултиетничка демократија е комплементарна на категоријата мултикултурализам, но се чини дека мултикултурализмот е поексплицитно застапен во енциклопедиската литература и во содржините на културалните/културните студии во светот. Во

¹³ Современата кинеска држава е парадигматичен пример за секуларна државна конституција.

¹⁴ Денес во Р. Македонија заеднички интерес на сите етнички заедници е, се чини, само интеграцијата во НАТО и ЕУ, а тоа е повеќе „театар на сенки“ одошто реалност.

индексот на поими на релевантни хрестоматии, каква што е, на пример, *Норџоноваџа анџолоџија џо џеорија и криџика* (2010), нема ниту еден индексен пример за „мултиетничка демократија“, а на поимот ‘мултикултурализам’ се реферира само трипати, во контекст на најновите културни студии, фокусирани врз културните политики на идентитетот и врз теориите на расните разлики. Во текстот на Марта Ц. Нусбаум (Martha C. Nussbaum 2010: 2326) се подвлекува дека радикалниот мултикултурализам ги прекршува принципите на човечкиот и културниот диверзитет и се претвора во увод во нов антихуманизам. Глорифицирајќи ја културната разлика на некритички начин, негирајќи ја или игнорирајќи ја можноста за заеднички интерес и разбирање (јазик на разбирање, и конкретно и симболично), мултикултурализмот води кон самоизолација на различните културни, јазични и други заедници, така што ја мултиплицира мапата на другостите. Светот е составен од разлики кои стануваат индиферентни спрема сличностите. Во политиките на идентитетот имаме поинаква верзија на мултикултурализмот, но и двете одат во пакет со различните концепции на демократијата. Сите овие политики се согласуваат во потребата да се препознае, да се лоцира и да се постави како приоритет ‘заедничкиот интерес’ (common interest, common goal) на различните идентитети – расни, религиски и етнички.

Во тој контекст Пол Гилроу (Paul Gilroy 1993) смета дека исклучително рестриктивната дефиниција на поимот култура, во културните студии, според којашто културата е супстанција на расните и на етничките политики, поврзана е со некогашниот дискурс за расните и етничките разлики. Дебатите околу мултикултурализмот и културниот плурализам се често третирали како индиција на т.н. ‘политичка коректност’ и упатуваат кон европските расни и етнички партикуларизми/другости. Мултикултурализмот и глобализмот се во постојана тензија, понекогаш се меѓусебен коректив, понекогаш се инкохерентни, но секогаш покажуваат дека во услови на радикален мултикултурализам е неопходно да се препознае заедничкиот, интегративен фактор. Тој обединувачки фактор треба да се легитимира и да функционира непречено, било да е препознаен во заедничкиот официјален/службен јазик [lingua franca], во заедничките национални симболи или во општонационалните развојни, економски и безбедносни приоритети.

Артур Рипштајн (Arthur Ripstein, 2005: 715) укажува на тоа дека мултикултурализмот, сакајќи да ги одбегне неправедните политики, се свртува спрема културата на индивидуата и ги преиспитува прашањата на теоријата на демократијата (еднаквост и слобода на граѓаните како нормативен идеал). За разлика од демократската теорија, која се фокусира на политичките институции и процедурите, теоријата на граѓанството се фокусира врз атрибутите на индивидуалните учесници во тие процеси. „Демократските институции ќе доживеат колапс ако мноштвото граѓани станат апатични“, вели Вил Кимлицка (Will Kymlicka 2005: 126), што ќе рече дека демократијата претпоставува активно присуство/учество на граѓаните во демократскиот процес, како што подразбира и високи етички стандарди, во спротивно се претвора во фарса и се самоукинува. Растечкиот културен и социјален плурализам на модерните општества се почесто се разминува со граѓанскиот принцип.

Во *Филозофскиот речник* на Андре Конт-Спонвил (Compte-Sponville 2013: 667–668), поимот мултикултурализам е дефиниран како придобивка од старата античка (римска) империја, која се актуализира во современиот свет во (сосема поинаков) контекст на мондијализација и глобализација. Мултикултурализмот му се спротивставува на републиканскиот универзализам и „ги брани правата на различните малцинства, посебно на етничките и верските“ (2013: 667). Овој поим е важен, дотолку повеќе што го отвора, реактивно, прашањето на „заедничката култура“, на споделената културна супстанција. Имено, во услови кога недостига заеднички културен интерес и заеднички простор на комуникација, се поставува прашањето, посебно пред радикалните демократи, како ќе се разберат граѓаните и заедниците со различен културен исход и идентитет, како ќе се поврзат и како ќе се формира националното ткиво без коешто, пак, се доведува во прашање државниот интегритет. Трите теории, мултикултуралната теорија на правата на малцинствата, теоријата на еднаквоста на граѓаните и теоријата на слободата на индивидуите, се важни за современа Европа и загрижувачките тенденции нарадикализацијата на комунотаризмот, популизмот и глобализацијата/универзализмот.

Мултикултурализмот не го јакне државниот интегритет, обратно. Мултикул-турализмот ги брани првенствено правата на различните етнички и верски малцинства и му опонира на традицио-

налниот републикански универзализам и индивидуализам во една Франција, на пример, има неспорна мултикултурна општествена структура, но која сепак има предвидено строги законски инструменти за препознавање и почитување на заедничкиот национален, трансетнички и трансрелигиски интерес, денес сè почесто именуван како интеркултурализам. Мултикултурализмот не води нужно кон мултиетничка демократија и мултиетничко уредување (режим) на државата. И во овој речник нема ни збор за „мултиетничката демократија“. Во мултикултурните општества би требало да бидат особено значајни човековите и граѓанските права, слободата на граѓаните, ама се случува обратен процес кој се реперкуира негативно врз кохезијата на државата. Правата на малцинствата се задоволуваат преку граѓанските и индивидуалните човекови права, еднакви и за граѓаните на мнозинскиот народ, односно базични за целата нација која е конституирана од мнозинскиот народ и малцинските заедници.

Мулти/етничката демократија во Р. Македонија

Р. Македонија е една од ретките европски, па и балкански држави, кои страдаат од еден вид постсоцијалистички трауматски синдром, кои тешко ја поднесуваат одвојувањето од „семејството“ и тешко ги поднесуваат искушенијата на суверенитетот. Таа се наоѓа во долготрајна состојба на „транзиција“ од, наводно, недемократскиот и нехуман „југословенски“ социјализам во, наводно, цивилизиран и хуман демократски граѓански капитализам. За што станува збор? Од една страна, транзицијата трае премногу долго и создава чувство на нестабилност, чувство на меѓусостојба (ни социјализам ни капитализам), а од друга – новата постсоцијалистичка стварност не успева да ја покаже својата светла, доблесна, перспективна и хумана страна. Во овој сомнителен меѓупростор се случуваат промени, еден *regretum mobile* за којшто никој не може да тврди каде води. Поради тоа, демонизирањето на социјалистичкото минато и традиција се доживува како празна флоскула и започнуваат сè почести реминисценции на позитивните придобивки од социјалистичкото минато.

Државите од т.н. Западен Балкан се соочени со неконзистентноста на новите општествени констелации, што е последица на

поимската и концепциска неконзистентност на научните парадигми од областа на општествените и хуманистичките дискурси (посебно Р. Македонија, БиХ, но и Црна Гора и Србија). Р. Македонија е илустративен пример за тоа како е можно да се устоличи едно државно уредување врз прелиминарни геополитички стратегии и парадигми. Она што денес во политичката реторика се препознава како „постохридска“ Македонија, обележано е од мноштво противречности и недоследности, соочено со бројни искушенија и со редица провокации по однос на наследените темелни вредности на културниот идентитет и легитимитет на македонската нација.¹⁵

Од генеричката идеологема на ‘мултиетничката демократија’, од тоа субверзивно толкување на демократијата, со брзина на светлоста се изродија цела низа поими со помош на коишто се супституира вистинската демократичност. Организирањето на демократскиот систем врз начелото на мултиетничноста во кривките, балканизирани држави, го поларизира политичкиот дискурс, и произведува сопствен (најмен) промотивен, научен дискурс, така што се создава амбиент во којшто лесно се пласираат непроверени концепти и квазинаучни теории и се манипулира со широките народни маси.

И, во Македонија 2001–2015 се случи невозможното: во име на демократијата се создаде еден сомнителен етнократски хибрид; – во име на мултикултурализмот се создаде држава поделена врз етнокултурен и јазичен принцип; – во име на културниот диверзитет, се создадоа етнокултурни енклави; – во име на граѓанските слободи се создадоа граѓани заробени во канците на технократијата; – во име на просперитетот и приватната сопственост се создаде невидено социјално раслојување на граѓаните и незапирлив одлив на образованите кадри и други човечки ресурси... Иронијата е составен дел од историјата на современиот свет!

Мултиетничката стратегија во Р. Македонија се проектираше спектрално врз сиот социјален диверзитет и мултиплицитет во опште-

¹⁵ Случајот со независна РМ покажува дека мултиетничката демократија, преку инструментите за заштита на етничките малцинства, всушност, воведува мерки за владеење на малцинствата над мнозинството и други мерки кои предизвикуваат конфузија и нерамнотежа на полето на човековите права и еднаквоста на граѓаните: право на вето, принцип на позитивна дискриминација, т.н. правична застапеност на малцинствата, етнички буџет, игнорирање на потребата да се спроведува попис на населението, политички конформизам на штета на државните/национални интереси, дискрепанција во развојните стратегии по етничка основа и др.

ството, делумно наследен, делумно конструиран и потенциран со хуманитарната криза (Косово, 1998) и воениот конфликт (2001), инсценирани непосредно пред потпишувањето на Охридскиот договор, како изговор за реконструкција на *Уставој на РМ* и на државното уредување на РМ. На тој начин, се збидна една опасна инверзија: наместо за ‘мултиетничко општество’, да се зборува за ‘мултиетничка држава’. По инерција на оваа базична инверзија, етнички обележаниот социјален амбиент, мултиплициран и радикализиран, ја потисна концепцијата на демократијата (како простор за остварување на граѓанските права/должности и за обединување на граѓаните врз идеолошки, политички, економски, социјални и културни интереси). За само неколку години се креираа бројни сурогати на демократијата: мултиетничка држава, рамковна Македонија (етнички региони, општини и енклави, тивка федерализација на Р. Македонија), Бадентерово мнозинство, позитивна дискриминација, моноетнички политички партии, територијална реорганизација, правична застапеност, транслација и маргинализација на древните македонски топоними, автентично толкување¹⁶ на Законот за амнестија (амнестија на извршителите на злосторства против човештвото, направени 2001 година).¹⁷

Очигледниот *contradictio in adjecto* во т.н. мултиетничка демократија се проектира, веќе петнаесет години, во сите пори на македонската стварност. Се разбира, без вредносна, емотивна и временска дистанца, тешко се воочуваат противречностите на мултиетничката демократија, дотолку повеќе што етноцентристичката оптика подразбира нагласена субјективност и емотивност (на индивидуално и колективно рамниште). Заробена во сплет од етноцентризми, Р. Македонија се оддалечи од демократскиот образец, се лиши во голема мера од својот суверенитет и ги доведе во прашање усвоените, стабилни и традиционални вредности на (граѓанската) демократија и култура, уште во мигот кога го озакони основањето

¹⁶ www.time.mk/.../sobraniето-go-usvoi-avtenticnoto... 19.7.2011 г. – *Автентично толкување на Законот за амнестија*, со коешто престанува секако гоњење на четирите хашки случаи.

¹⁷ За тоа веќе имам пишувано во неколку текста: „Парадоксите на независна Македонија“, објавен во посебен зборник на МАНУ и во мојата книга *Македонски искушенија и оруѓа огледи* (2012), „Безнадежната конфузија како квазикарневализација и десинкретизација, врз интерпретативните модели на Михаил М. Бахтин и Ренате Лахман“ (23.4.2010, 2012).

политички партии врз етнички принцип и така го подели електоратот на бројни етнички заедници.

Контрадикциите на мултиетничката демократија генерираа фрагментација на државниот ентитет, македонски начин на „балканизација“ со серија дезинтегративни тенденции во идеолошкиот, политичкиот, судскиот, образовниот, финансискиот и институционалниот режим на Р. М. Мултиетничката стратегија прерасна во ритуал на македонската дневна политика, па и во култна развојна стратегија, што го заслепи и го замолчи Умот, особено етаблираниот и конформистички ум. Духовната инертност и заслепеност ја доведуваат македонската држава пред колапс.

Во услови кога се засилува етнократскиот принцип, ескалира и моќта на технократите и на политократите. Како последица на таквата спрега на етничката, административната, економската и на политичката власт, добивме општествена стварност полна делби и тензии по етничка и верска основа, добивме фрагментации и изоляции по територијална, институционална, јазична и културна основа, се соочуваме со темелна егзистенцијална несигурност на индивидуално и на колективно рамниште. Наместо да се формираат надетнички заедници и ентитети, се засилува фрагментацијата на државите по етничка основа. Дури и големите европски нации-држави се соочени со расцеп по етничка основа. Дали Европа се наоѓа на прагот на една нова транзиција од нација кон етнички и племенски заедници?

Во такво време на коренити ревизии, проследени со длабоки колективни трауми на индивидуално и колективно рамниште, редно е да се чуе гласот на науката. Низ аргументи и логички анализи, науката е повикана да ја предочи контроверзноста и хибридноста на оние поими кои го редизајнираа устројството на македонската држава (Уставот, законите, политичките и правните механизми на одлучување) и кои ја поставија на пиедестал т.н. ‘рамковна’ Македонија. Станува збор за цела една проблематична епистемолошка парадигма во чиешто средиште се наоѓа поимот ‘мултиетничка демократија’, поим од којшто – логички и фактички – произлезе дека постои некоја генеричка ‘етничка демократија’.

Во македонскиот модел од 2001 година федерализацијата и сецесионизмот се навестуваат, парадоксално, како побенигни форми

на дестабилизација на државата од етноцидната политика над македонскиот народ која подразбира: – внатрешно раселување на Македонците во РМ; – неповратна миграција на младите во странство (рапидно зголемување на дијаспората); – отуѓување на територијата по пат на реорганизација и предавање во рацете на локалната самоуправа; – ‘тотална распродажба пред ликвидација’ на територијата, урбан и етнички дисбаланс; – маргинализација на македонскиот јазичен и културен фактор; – осиромашување на народните маси кои се фокусираат врз голиот опстанок; – обнова на антимакедонските пропаганди (поделба на Македонците на бугарофили, србофили, гркомани); – внесување конфузија во идентитетската матрица на Македонците; – отуѓување на Македонците муслимани...

Стратегиите за ревидирање на историјата (постара и понова), дискурсот за автохтоноста и делегитимирањето на колективната меморија на македонскиот народ, историските конфузии сервирани во учебниците за основно и средно образование, поделбата на власта врз начелото на „етнофинансиски“ зони на интерес, сето тоа оди во прилог на стратегиите на адоптирање на Р. Македонија, било преку миноризација на македонското население, или преку нови инвазивни, мегаетнички интеграции во регионот.

Така, комбинацијата на прокламираниот мултиетнички карактер на државата со биетнички и федерални политики, како и со сè поочигледните етноцидни политики над македонскиот народ,¹⁸ спаѓа во редот на досега најголемите егзистенцијални и концептуални искушенија во историјата на Македонија.¹⁹ Македонскиот пример докажува дека етноцидните политики не се опасни само по

¹⁸ Овде ќе цитираме, за илустрација, само еден исказ од романот на Димитрие Дурацовски, еден од водечките македонски раскажувачи кој живее во Струга и е по потекло од Струга: „А гајлината знајте кој се, посебно вие новинарите, ова со Струга шо се напрај со поделбава. Не се стружани толку сак’лдисани од ќотеците шо ги изедоја, ќе ги забораат пендреците, с’ лзавците и гумените куршуми, тие се сашчисани од кројот шо им го скроија. Градот во кој живее 80% Македонци, ни го стокмија во општина со 65% Албанци. И ко че речиме дека то не е нормално, одма списквет – ето какви ксенофоби се стружани, нетолерантни биле, демек не сакет да живее со Албанци. Ам со кого живејме, ако не со нив...?“, Скопје: Магор, 2014: 204. Истото може да се каже и за Кичево, и за Скопје...

¹⁹ Да не ја забораваме разликата меѓу етноцидот (деструкција на една култура) и геноцидот (деструкција на еден народ или на една раса), in Compton-Sponville, 2013: 368.

малцинските заедници туку и по мнозинските, особено во услови на квазидемократии од мултиетнички тип.

Преустројството на Уставот на РМ во 2001

Скршнувањето што го направи Р. Македонија во 2001 година е толку радикално, што може да се толкува како повреда на претходните акти и поништување на усвоените аксиоми и идеали на македонскиот народ за своја национална држава.²⁰ Научно-политичката конфузија секојдневно го редуцира државниот суверенитет и се оддалечува од националните стратегии аксиоматски и тестаментално формулирани во актите на АСНОМ (2.8.1944) и на Македонското научно и литературно другарство во С. Петербург (1902, 1903). Би се рекло дека македонската држава се отуѓи од интересите на македонската нација многу подраматично во новата, независна РМ, одошто во Р. Македонија во рамките на ексјугословенската федерација. Затоа сега, кога ја одбележуваме 70-годишнината од АСНОМ, редно е да го поставиме прашањето околу мотивите на ваквиот упад во насле-

²⁰ Уставните амандмани од 2001 година произлегоа од политичкиот договор потпишан од страна на широката коалиција на водечките македонски политички партии во Охрид (13 август 2001) и колку и да беше тој договор последица на надворешни политички фактори, во мигот кога го усвоија македонските политички субјекти стана внатрешна политичка референца („Охридскиот рамковен договор“), во политичкиот дискурс дури надредена на Уставот на РМ, што е еден од најголемите апсурди на македонската независна и самостојна држава. Еден „рамковен“ договор на политичките субјекти прерасна виша, надуставна, би рекла антиуставна категорија, чијшто домет не е предвидлив, затоа што постојано се поместува прагот на неговата спроведеност на практиката. Во ноември 2001 година се сметаше дека со амандманите кон Уставот на РМ се надминати сите политики конципирани врз етнички принцип, но и покрај тоа во 2003 година се донесе нов Закон за територијална организација на РМ, и тогаш се тврдеше дека конечно се исцрпи сите барања врз етнички принцип, но и покрај тоа продолжи демонтажата на Уставот на РМ, до денешен ден, преку низа политички консензуси и компромиси и низа законски промени. И повторно, не само што недостасува критичка перцепција кон оваа демонтажа на македонската сувереност и на асноските начела туку таа во старт се одбележува како политички некоректен говор. Со таквите априорни опструкции систематски се доведува во прашање слободата на научната мисла во РМ, а со тоа се осуетуваат обидите да се најдат корективи на парауставниот дискурс кој доминира во постохридскиот период од постоењето на РМ.

дениот систем на уставни, државни, национални и граѓански вредности. Чиј е интересот од ваквата ревизија?

Наместо да се усоврши граѓанскиот концепт на општеството и на државата, при што се знае дека *националниот принцип не му е контрадикторен на граѓанскиот* (затоа што граѓанскиот принцип е демократски и трансетнички, а не етнички), во Р. Македонија се засилува етничкиот, следствено – мултиетничкиот концепт на државата. Во сето ова време од 2001 година наваму постоеше иницијална свест дека етничкиот мултицентризам е проблематична опција, но недостасуваа научни прилози кои би го аргументирале тоа, а уште помалку политички слух за последиците од мултиетничкиот режим.

Редно е да се каже дека националниот концепт не е контрадикторен на граѓанскиот, напротив. Националниот концепт е транс-етнички и интегративен, па во услови на прокламирано демократско уредување се свртува кон граѓанските и човековите права. Всушност, токму во мултиетничките средини е силна потребата од почитување на човековите права без оглед на етничката припадност на лицето. Во средини со мешан етнички состав, коегзистенцијата се засилува ако постои граѓански консензус за националните, државни приоритети и интереси, ако се почитува заедничкиот јазик на разбирање и комуникација, конкретно и симболично. Во мултиетничките средини е неопходно односите да се регулираат врз интеркултурно, а не врз радикално мултикултурно начело. Хомогените култури, какви што се, да речеме, јужнословенските, допуштаат повисока доза на мултикултурен диверзитет, додека хетерогените култури, какви што се македонската, албанската и турската, наложуваат повисока доза на интеркултурализам.

Националниот принцип, судејќи врз европските искуства од XIX век, е тесно поврзан со трансетничката опција на демографскиот состав, односно со граѓанскиот принцип и врвното начело на човекови права и слободи. Од 2001 година судбината на Македонија е судбина на една мултиетничка држава во којашто систематски се пренебрегнува демотичкиот и демократски принцип, а се боготвори и се глорифицира етничкиот и мултиетничкиот, како последица на што денес не се соочуваме толку со проблематиката на човековите права на граѓанинот, колку со етничките, по дефиниција колективни права на „етничките заедници”.

Притоа, се заборава дека (контроверзниот) мултиетнички демократски модел се воведува, главно, во држави на коишто им претстои радикално реструктурирање, федерализација, дезидентификација или делегитимација, кои се предмет на некаква негација, делба и/или експлоатација, зона на нечиј (империјалистички) интерес. Мултиетничката демократија во Македонија е алатка во процесот на дезидентификацијата на македонската држава, како што приемот во ОН (8 април 1993), под привремена (неуставна) референца/акроним,²¹ е сигнал за делумен меѓународен легитимитет на државата, што ја потхранува дебатата за нејзиниот идентитет, ја дестабилизира нејзината меѓународна позиција.²²

Да резимираме, концептуалните и псевдонаучни противречности ја претворија некогашната асномска стабилна национална/граѓанска држава, која имаше висок потенцијал за граѓански/човекови слободи, за хуман и социјално урамнотежен развој на општеството, во лабава, ентропична структура (т.н. „либанизација“), во којашто дури и отворените противуставни и антидржавни дискурси се прифаќаат рамнодушно. Во овој потфат на преустројство на македонската независна држава, науката ја споделува одговорноста со политичкиот и со законодавниот систем, па затоа науката е должна да ги деконструира и да ги демистифицира противречните парадигми на постсоцијализмот и посткомунизмот, посебно низ призмата на балканските и македонските искуства.

²¹ Некои податоци покажуваат дека референцата Поранешна Југословенска Република Македонија се користи и пред приемот на РМ во ОН (во Меморандумот на грчката влада од 1993 година).

²² Тука треба да се има предвид и матичноста на одредена култура и јазик и инхерентното право на соодветни национални и државни институции. Ако една култура е владејачка култура во една и повеќе држави, логично е да се очекува таа да го уважи правото и на другата култура да има свој институционален легитимитет и заштита. На македонската култура денес ѝ се опструира легитимното право да биде домицилна во Р. Македонија и да има безрезервна поддршка од државните институции, како што е тоа случај со признатите културни и јазични идентитети во сите други соседни држави на Балканот, па и во Европа. Надгледувањето која култура е порамноправна, фрустрацијата дека некој јазик има статус на втор јазик, предизвикува други фрустрации и конфликтни реплики. Таквата механички мерена ‘правичност’ во заштитата на културниот, јазичниот и образовниот интерес на веќе заштитените култури е суштински неправедна и штетна.

Оддалечување од начелата на АСНОМ

Концептуалните противречности во преуредувањето на независна Македонија ја претворија некогашната асномска творба со граѓански предзнак во мултицентрична композиција во којашто отсутствува заеднички интерес. Денес имаме само флос-кули за заедничкиот интерес, полни со утописки заблуди дека влезот во евроатлантските структури ќе го обединат она што самото се разединило. Асномска Македонија имаше слободни „европски“ граници, затоа што граѓаните имаа пасоши кои им ги отвораа вратите на европските држави и слободата на движењето беше неприкосновена. Денес таа е лимитирана и однадвор и однатре, со бројни дополнителни услови поврзани со идентитетот и со економската моќ. Денес имаме институции чијашто рамнодушност спрема антидржавните дискурси станува пословична. Во отсуство на институционални регулатори, во отсуство на обединувачки, споделени интереси и фактори (отсуство на службен јазик на разбирање, отсуство на заеднички државни симболи, плурализација на симболите и на службените јазици, со тенденција да се девалвира улогата на македонскиот јазик и писмо како уставен јазик на територијата на целата држава РМ), се доаѓа до разградување на државата со закана дека делови од РМ ќе се отцепат/сецесија и ќе се поврзат со други, соседни држави, врз похомоген културен и јазичен принцип.

Кога се правеа рамковните ревизии на македонскиот Устав, одговорните политички и легислативни инстанции го заборавија асномскиот идеен постулат: „Во овије неколку месеци се решава судбата на македонскиот народ. Судбата на Македонија е судба на македонскиот народ“.²³ Ако сакаме да провериме дали конституционалните акти на независна и самостојна РМ ги потврдуваат при-

²³ Во Република Македонија службен јазик е македонскиот јазик и неговото кирилско писмо.

Во единиците на локалната самоуправа во коишто како мнозинство живеат припадниците на националностите, во службена употреба, покрај македонскиот јазик и кирилското писмо, се и јазикот и писмото на националностите на начин утврден со закон.

Во единиците на локалната самоуправа во кои како значителен број живеат припадниците на националностите, во службена употреба, покрај македонскиот јазик и кирилското писмо, се и јазикот и писмото на националностите, под услови и на начин утврдени со закон.

добивките од АСНОМ, или се оддалечуваат од нив, стимулирајќи ја парадигмата на ‘мултиетничката демократија’, треба да го провериме актуелниот *Устав* на РМ. Ако се обидеме да дојдеме до интегралниот текст на *Уставој на РМ*, со сите усвоени уставни амандмани, ќе најдеме на текстот на *Уставој на РМ* од 17 ноември 1991 година, кон којшто, како анекси на крајот од текстот, се додадени амандманите од 1992, 2001, 2005 и другите. Тоа важи за печатената форма на *Уставој* од 2007 година, како и за електронската верзија на *Уставој*, објавена на интернет-страницата на Собранието на РМ (<http://www.sobranie.mk/ustav-na-rm.nspх>). Таа прегледност во генезата и еволуцијата на ревидирањето на уставните одредби со приказот на новите амандмани и новата Преамбула на Уставот, е корисна при идентификацијата на главниот наратив на Република Македонија и на основниот конституционален, категоријален систем. Таа е корисна и при обидот да се споредат најновите со претходните уставни решенија, така што ја испишува историјата на македонската современа држава и еволуцијата на нејзината автономност и сувереност.²⁴

Амандманите од ноември 2001 година се еклатантно сведоштво за тоа како ескалира ревизијата на асномска Македонија од суверена и унитарна држава во дезидентификувана, дезинтегрирана, децентрирана „рамковна“ мултиетничка Македонија. Што покажува тој ревидиран *Устав* на РМ полн со амандмани?

1. Со ревизијата на *Уставој на РМ* во 2001 година е направена редукција и маргинализација на улогата на македонскиот народ во конституирањето на Р. Македонија, при што е минимизиран конститутивниот државотворен карактер на македонскиот народ во формирањето на РМ. Всушност, направена е системска деградација на статусот на македонскиот народ во „еден од деловите на народите“ кои ја конституираат РМ, со тенденција да се замени категоријата народ во категоријата „етничка заедница“. Ревидирана е, поточно фалсификувана е историската вистина за улогата и правото на македонскиот народ да конституира самостојна држава, да изгради македонска нација и да го засили својот суверенитет и идентитет на меѓународен план. Повеќе не е во употреба асномскиот термин

²⁴ Би било добро да се објави пречистен текст на *Уставој на РМ*, со внесени и интегрирани измени во самиот основен текст на Уставот, за да се избегнат конфузни читања на основниот текст и на амандманите.

националност/и и повеќе не постои разлика на релација македонски народ – националности или малцински народности во РМ (независно дали имаат 1 или 20 проценти од вкупното население). Притоа, *Уставој* не е категоријално изедначен низ целата негова текстура. Постои семантички и лексички јаз меѓу термиолошката парадигма во „Преамбулата“ и амандманите на *Уставој*. Во преамбулата е задржана дистинктивната одредба „македонски народ“ (како палимпсестна мемориска трага од претходниот текст, доволно за да се насети тензијата при вршењето на ревизијата на темелните уставни вредности). Вредносната разлика меѓу категоријата народ и *делови од народ* е речиси безначајна. Не станува ни збор за македонска нација како надетничка категорија која би ги обединила сите делови од народи во една конзистентна граѓанска структура. Ваквиот семантички и категоријален плурализам, подоцна, го дезавуира спомнувањето на македонскиот народ во дневната политичка и законодавна реторика, а воедно го осуетува формирањето на македонската нација и ја става зад историската сцена стратегијата на демократско уредување на државата. На сцената стапува мултиетничкиот концепт на конституција на македонската држава, уставно поттикнат. Ни збор за отстапувањето од АСНОМ, од Уставот на СР Македонија и на самостојна Р. Македонија.

Тука се поставува прашањето – зошто Р. Македонија се откажа од стекнатиот суверенитет со еден брзопотезен парламентарен упад во уставниот систем на РМ, без да се побара легитимитет од граѓаните? Зошто македонските законодавни институции ја ставија под хипотека македонската граѓанска држава во услови на воен и меѓународен притисок, при сè што се знаеше дека во Уставот на Р. Македонија од 1991 година целосно се применија меѓународните стандарди за правата на малцинските народи и заедници?

2. Промените од 2001 година го ревидираат и кодифицираниот наратив на Р. Македонија во 1992 г. Ако наративот од преамбулата е проекција на идеологијата и концепцијата на државата, тогаш тој ќе се одрази не само врз структурата на државата во актуелниот момент туку и ќе генерира нови развојни процеси и реструктурирања, проследени и поткрепени со нови законски акти, но и со реактивни процеси во самото функционирање на државата и на општеството. Македонија е речит пример за тоа, а станува сè појасно и дека е еден од малкуте експериментални примери кои покажу-

ваат дека со систематско практикување на парадоксите, со легитимирање на исклучоците, може да се дојде до една развојна состојба што здравиот разум никогаш не би ја предвидел и посакал. Со ревизијата на „Преамбулата“ на *Уставој на РМ* направена е ревизија не само на темелниот концепт на државата и на нејзиното уредување туку е ревидирана и приказната за македонскиот народ и за неговата улога во конституирањето на македонската република од 1944. Со ваквата интервенција во меганаративот за конституирањето на Р.М., се ревидира историската меморија, историската вистина за да се добие содржински, морален, политички и конституционален изговор за радикална ревизија на македонската држава и на нејзиниот идентитет (не е, значи, во прашање, само идентитетот на македонскиот народ, туку и идентитетот на македонската држава).

3. Трето, актуелниот *Устав на РМ* ја делегитимира државата како субјект кој морално и културно ќе се грижи за правата на македонското малцинство во соседните држави и низ светот, кој има право да се повикува на симболите наследени од минатото и на вкупното македонско културно и духовно наследство (кое, патем кажано, не познава државни граници).

4. Четврто, со амандманите од ноември 2001 година се релативизира неповредливоста на границите на Р. Македонија. Имено, со Амандманот 1 донесен на 6 јануари 1992 година, се ревидира членот 3 од Уставот на РМ донесен на 17 ноември 1991 година, па ставот 3 гласи: „Границата на Република Македонија може да се менува само во согласност со Уставот, а врз принципот на доброволност и во согласност со општо прифатените меѓународни норми“. Со тоа е предвидена можност за промена на границите на државата РМ врз принципот на „доброволност“, категорија која максимално ја релативизира некогашната категорија „самоопределување до отцепување“ која се однесуваше на федералните единици во состав на федеративната Р. Југославија.²⁵

Гледано од (помала и поголема) историска дистанца (по однос на 1991, АСНОМ 1944 и статусот на Р. Македонија во состав на југословенската федерација, како и по однос на програмските

²⁵ Освен тоа, со посебен акт на Владата на РМ, направена е размена на територии со Косово (октомври 2009), се спомнува бројка од 130 хектари земјиште што Македонија го има отстапено, под изговор за техничко обележување на границата.

акти на Македонското научно-литературно другарство основано од Димитрија Чупоски во Санкт-Петербург (1902–1917) и на Словено-македонското национално-просветно друштво „Св. Кирил и Методиј“ (1912–1913),²⁶ може да се каже дека развојните уставни промени на статусот на македонскиот народ во Р. Македонија се одвиваат негативно. Македонската нација е систематски деградирана во рамки на независна Р. Македонија од 2001 до 2015 година. Како да се оквалификува упадот на репрезентативните органи на македонската мултиетничка демократија во историскиот и меморискиот кодекс на македонскиот народ? Како да се оквалификува одземањето на легитимно стекнатите права да основа, да уредува и да развива држава по углед на другите европски и балкански национални држави со граѓански и демократски предзнак?

Затоа, по 70 години од нејзиното основање и по 22 години од нејзиниот распад, може да се констатира дека СФР Југославија беше добар образец на федерално поврзување на хомогените културни матрици, јазично, традициски и верски кохерентни народи и федерални единици, затоа имаше предуслови за интеркултурна интеграција и интеракција. Во таквата југословенска федерација, Македонија и македонскиот народ ја доживеаја својата златна доба на национална ренесанса, на признат и активен и суверен јазичен и културен идентитет. Колку и да може да му се припише на политичкиот режим на СФРЈ на одредена рестриктивност на политичкиот плурализам, останува неспорен фактот дека во југословенската федерација македонскиот јазик не само што беше суверен во Република Македонија²⁷ туку беше и меѓународно признат јазик (еден од трите јазици за меѓународна комуникација на југословенската федерација),²⁸ емиграцијата на Македонците се движеше во

²⁶ МАНУ упатува на ова Другарство како на своја предисторија.

²⁷ Според германскиот научник и географ Леонхард Шулце Јена (1872–1955), иако е најмлад административен словенски јазик, македонскиот е најстариот словенски јазик („Македонија – слики од пејзажот и културата“ од 1927).

²⁸ Во Одлуката на АСНОМ од 15 јануари 1944 г. е објавена одлуката на АВНОЈ од 29–30 ноември 1943 г., според која: „Во духот на федеративниот принцип на изразување на Југославија, врз основа на правото на самоопределување на националната рамноправност, загарантирани на народите на Југославија со одлуките на Второто заседание на Антифашистичкото веќе на народното ослободување на Југославија од 29 и 30 ноември 1943 година, Претседателството на Антифашистичкото веќе на народното ослободување на Југославија, ОДЛУЧИ: 1.

подносливи димензии, македонската територија беше неприкосновена сопственост на македонските граѓани, криминалитетот беше на најниско можно ниво, наркоманијата исто така, слободата на движење беше висока, социјалната раслоеност беше поднослива во споредба со актуелната, а правата на етничките или национални малцинства беа во согласност со сите меѓународни конвенции. Но, токму таквата македонска, односно југословенска држава беше анатемисана, затоа што беше предмет на делба, негација и деструкција. Насилството треба да се оправда со нешто, зарем не?

Несомнено е дека манифестната национална платформа на АСНОМ добива култен карактер во современа Македонија. Според некои издвоени сфаќања, асномските стратегии се демонтирани во југословенската федерација (1945–1990). Но, ако е тоа точно, тогаш може да се каже дека токму во независна Р. Македонија доаѓа до радикализација на демонтажата на националниот кодекс на АСНОМ. На што се должи ескалацијата на антимакедонските стратегии? Зошто самостојна РМ не се врати на начелата на АСНОМ? Зошто 2001 година врвните претставници на македонската државност го ревидираа официјалниот наратив за државотворната улога на македонскиот народ, менувајќи ја уставната преамбула и усвојувајќи ги, без сенароден легитимитет, амандманите наметнати со Охридскиот рамковен договор?

Нема сомнение дека, во услови кога антимакедонските политики се спроведувани од други, надворешни субјекти, македонскиот субјект има легитимно право да ги отфрли и, во дадени околности, да ги ревидира. Но, кога антимакедонските политики се спроведуваат од самите државни субјекти на РМ, зарем тогаш не може да се каже дека антимакедонизмот се легитимира како долгорочна развојна стратегија и дека станува уставна, законска, системска категорија. Во таквите ситуации вината е целосно матична и домородна, како таква тешко се признава и уште потешко се отстрануваат по-

Сите одлуки и прогласи на Антифашистичкото веќе на народното ослободување на Југославија и на неговото Претседателство, како врховна законодавна власт, и на Националниот комитет на ослободувањето на Југославија, како извршна и наредбодавна власт во Југославија, да се објавуваат како единствени во официјалните изданија на Антифашистичкото веќе на народното ослободување на Југославија и на Националниот комитет на ослободувањето на Југославија **на српски, хрватски, словенечки и на македонски јазик.** Сите овие јазици се рамноправни на целата територија на Југославија. (болд КК)

следиците од националниот и институционален хибрис. Таквата вина е увод во колективна трагедија. Таквата вина генерира систематски, методично деструктивни општествени/политички процеси и законски мерки. Таквата вина ги става на коцка наследените придобивки на македонскиот народ и тоа го прави со целосна поддршка на легитимните институции во законската, судската и извршната власт. Од гледна точка на програмата на Македонското научно-литературно другарство во С. Петербург (1902) и на АСНОМ (1944), би можело да се каже дека македонскиот народ најмногу се има оддалечено од своите национални приоритети, за жал, во рамки на самостојна Р. Македонија, со уставните амандмани од 2001 година.

Референтна литература:

- Compte-Sponville. 2013 [1 ed. 2001]. *Dictionnaire philosophique*. Paris: PUF.
- Danel, Adam. 2009. "A methodological critique of the concept of ethnic democracy", *Journal of Israeli History*. 03/2009; 28: 37–54.
- Dimitrie Duracovski. 2014. *Pale Shadows, Far Voices*. Skopje: Magor.
- Gilroy Paul. 2004. *After Empire: Multiculture or Postcolonial Melancholia*. London: Routledge.
- Samuel P. Huntington. 1991. *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Oklahoma.
- Harrison, Ross. "Democracy", *The Shorter Routledge Encyclopedia of Philosophy*, edit. by Edward Craig, London & New York, Routledge, 2005: 165–170.
- Huntington, Samuel P. "Democracy's Third Wave", in: *Journal of Democracy Vol. 2, No. 2 Spring 1991*.
www.ou.edu/.../Huntington.91.Demo.3rd.pdf
- Constitution of the Republic of Macedonia*. 2007. Skopje: Parliament of RM. Electronic version of the *Constitution* is published on internet page of the Parliament of RM: <http://www.sobranie.mk/ustav-na-rm.nspk>
- Yiftachel, Oren. "The Concept of Ethnic Democracy and Its Applicability to the Case of Israel", *Ethnic and Racial Studies*, 15(1) (1993) 125–36.
- Kymlicka, Will. "Citizenship", *The Shorter Routledge Encyclopedia of Philosophy*, edit. by Edward Craig, London & New York, Routledge, 2005: 125–126.

Kulavkova, Katica. 2012. *Macedonian Temptations and Other Essays*. Skopje: MANU.

Lijphart, Arend. 1995. "Multiethnic democracy", in: *The Encyclopedia of Democracy*, edit. Seymour Lipset, vol. III, pp. 853–65.

Lijphart, Arend. 2012 [2nd ed. 1999]. *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*. New Haven, CT: Yale University Press.

Linz, Juan and Alfred Stepan. 1996. *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America and Post-Communist Europe*. Baltimore: MD.

Mills, Charles W. 1998. *Blackness visible: Essays on Philosophy and Race*. New York: Cornell University Press.

https://books.google.mk/books?id=RVLRp2wnwPUC&pg=PA114&Ipg=PA114&dq=herrenvolk+theory&source=bl&ots=ZWmOUoKde1&sig=_Bt3_jh4_rVRr1t8YuplA

Nussbaum, Martha C. "From Cultivating Humanity: A Classical Defense of Return in Liberal Education (Chapter 3, Narrative Imagination)". *The Northon Anthology of Theory & Criticism*. 2010. 2nd edition. Edit. by Vincent B. Leitch et al. New York: Norton & Company, 2306–2328.

Ohrid Framework Agreement.

<http://www.ucd.ie/ibis/filestore/Ohrid%20Framework%20Agreement.pdf>

Ripstein, Arthur. "Multiculturalism", *The Shorter Routledge Encyclopedia of Philosophy*, edit. By Edward Craig, London & New York, Routledge, 2005: 715.

Sammy Smooha. "The model of ethnic democracy: Response to Danel". *The Journal of Israeli History*, Vol. 28, No. 1, March 2009: 55–62.

Solomos, John and Martin Bulmer. "Conceptualizing Multi-Ethnic Societies". *Ethnic and Racial Studies* 24, no. 6 (2001): 889–91.

Stewart, Frances. "Horizontal Inequalities and Conflict: Understanding Group Violence in Multi-Ethnic Societies". "Politics: Is Democracy Dangerous in Multi-ethnic Society?", *Global Geopolitics Net / IPS*, Saturday, June 28, 2008.

<http://globalgeopolitics.net/art/0628-Frances-Stewart-Democracy-Multi-Ethnic-Society.htm>

Van Den Berghe, Pierre. "The Role of Violence in Maintaining American Herrenvolk Democracy, 1865-1990". *Paper presented at the annual meeting of the NCOBPS 42nd Annual Meeting, Raleigh, North Carolina, Hilton-North Raleigh, Wake Forest Road*, Mar 16, 2011 < 2014-11-26
http://citation.allacademic.com/meta/p485935_index.html

Zahariadis, Nikolaos. "Nationalism and Small-State Foreign Policy: The Greek Response to the Macedonian Issue". *Political Science Quarterly* 109, no. 4 (1994): 647–68.

Katica Kulavkova

THE CATEGORY OF MULTIETHNIC DEMOCRACY

(Summary)

The leading paradigms of a social reality often derive from a scientific apparatus, or they are preceded by some epistemological paradigm (sociology, political science). When the scientific terminology is a result of observing a reality, it possesses a certain internal consistency. When reality is the consequence / result of a pre-coined terminology, the absence of conceptual consistency is possible. The paradoxically drafted conceptual categories anticipate, and even produce paradoxical social and state structures, inconsistent reality, deep traumas. This paper is a prologue to the demystification of the category of multiethnic democracy that has been dominant in the Macedonian social and institutional state reality for the last two decades, and especially since 2001. An internally inconsistent coupling (phrase) between *ethnos* and *demos*, between *ethnocracy* and *democracy*, selected as the leading concept of the state, systemic and systematic generates a series of illogical, paradoxical and impossible social, political and cultural circumstances, events and relationships. That what is apparent in *contradictio in adjekto* in the so called, multi / ethnic democracy is confirmed as a fundamental contradiction of the Macedonian reality in the last 14 years. Instead of perfecting the civil concept of the Macedonian national state, meaning, instead of strengthening the civil principle of the society and the state, when it is known that the national principle is not contradictory to the civil one (because the civil principle is democratic and transethnic, and not ethnic), in the Republic of Macedonia strengthens the ethnic, or (necessarily) the multi-ethnic principle and thus is condemned the civil and the democratic concept of the state. All this creates a social reality full of tensions and divisions along ethnic lines, fragmentation and isolation on territorial, institutional, linguistic and cultural basis, a fundamental existential uncertainty on individual and collective level. Such conceptual contradictions transformed the former ASNOM national-civil-structure, which had a high potential for civil / human freedoms and human and socially balanced development of society, into an entropic structure in which even the open anti-state discourses are indifferently accepted. Science is obliged to deconstruct these paradigms. Respecting the scientific thought is not only a virtue, it is not only a civilization characteristics, but (in our case) an input in the survival of the Macedonian state.

Трајко Стаматоски

**МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО XX ВЕК
– ДО ОФИЦИЈАЛНОТО ПРОГЛАСУВАЊЕ
ЗА СЛУЖБЕН НА ЗАСЕДАНИЕТО НА АСНОМ**

Свесно се ограничувам на разгледување на македонскиот јазичен процес во XX век – до прогласувањето на македонскиот народен јазик за службен во македонската држава. Ќе го кажам во заклучокот и мотивот за таквиот пристап. Инаку, воопшто не ми е тешко да ги проанализирам потфатите на македонските филолошки образовани луѓе откај средината на XIX век за изградбата на македонски литературен стандард. Да приведам накратко неколку примери.

Уште во средината на векот Партенија Зографски, сметан за најучен наш човек на своето време, настапи со тезата за изградбата на заеднички литературен јазик со Бугарите (теза инаку актуелна на времето и кај Србите и Хрватите, па Чесите и Словаците), но со превласт на црти од македонското наречје како „пополнозвучно, поплавно и постројно и во многу односи полно и побогато“ (Поподробно: Трајко Стаматоски, *Македонскиот јазичен идентитет*, Скопје 2004, с. 46). Потоа, Константин Миладинов го образложи својот графиско-правописен систем во Предговорот кон Зборникот од народни песни и го претстави македонскиот јазик со преводот на *Православни црковни брајсџива* од Јоан Флеров (Фљорав), при тоа успешно справувајќи се со пренесувањето на богатиот руски партиципски систем. Ефрем Каранов (1875) ќе изгради исто така свој графиско-правописен систем, не ќе дозволи собраното од него народно творештво од Кратовско да се објави со системот на СБНУ и ќе го убеди редакторот Шишманов, сега веќе како рецензент, народното тво-

рештво на Марко Цепенков во деведесеттите да се објави со системот предложен од него. „Лозарите“ (меѓу нив посебно Георги Баласчев, Петар Поп Арсов и Димитар Мирчев, 1892) имаа веќе во извесна смисла раскопачен пат. Тие упорно градеа свој јазичен израз, но како одговор добија забрана тие да го уредуваат понатаму списанието. Да кажам уште какво дејство изврши објавувањето македонско народно творештво на извонредно плодните Миладиновци, Марко Цепенков и Кузман Шапкарев – врз увереноста дека е тоа извонредна основа за оформувањето на литературниот јазик.

Релативно добро се обработени во македонистиката настојувањата за изградбата на македонски јазичен стандард во XX век. Целта на мојов денешен текст е да се изнесат и некои нови сознанија, да се доуточнат некои појави во оваа област во разгледуваниов период, да се подвлече нивната поврзаност и природен тек.

Обично го почнуваме објаснувањето на македонскиот јазичен процес во XX век со епохалното дело на Мисирков, знаменитата книга „*За македонскиите работи*“, која се појави во Софија во 1903 год. и дојде како сублимат на долготрајната борба на македонските творечки сили да изградат македонски јазичен стандард. Сега се поместуваме само една година пред појавата на Мисирковото дело. Имено, во својот опширен поглед „*Гоце Делчев*“, објавен во 1946 год. во сп. *Македонска мисъл* (год. II, септември – октомври), Тодор Павлов соопшти дека Гоце Делчев во едно писмо од 1902 год. резигнирано пишува: „Толку ли нема кој да напише барем една книга на македонски?“ (с. 7). Овој крик ги дополнува нашите сознанија за духовните хоризонти на Гоце Делчев. Ќе се користи тој напоредно со веќе легендарната негова мисла дека го разбира светот како поле за културен натпревар меѓу народите. Покажува тој дека Делчев размислувал природно и за прашања надвор од чисто организациските и тесно војничките.

Зафатен со оформувањето на своето војничко образование и посебно со својата револуционерна дејност, Гоце Делчев не можеше поактивно да му се посвети на статусот на македонскиот јазик. Ако ништо друго, морала да му биде позната акцијата на овој план на своите соборци собрани околу списанието „Лоза“ (1892) – Петар Поп Арсов, Даме Груев, а особено филолозите Георги Баласчев и Димитар Мирчев, и нивното залагање за изградба на македонски

јазичен стандард. Затоа и со не мала доза на мачнина ќе го напише она свое писмо до Т. Павлов. За жал, Гоце Делчев не ја дочека знаменитата книга на Мисирков „За македонските работи“. Во неа тој ќе најдеше книга каква што замислуваше (со програми за македонското обособување и со кодифициран македонски литературен јазик). Сепак, оваа мисла на Гоце Делчев го означува како мислител што има идеи што одат подалеку од дострелот на пушката!

Дојде Мисирков и ја исполни желбата на Делчева. Напиша не обична книга, туку таква каква што замислуваше Делчев: програма на македонското обособување. Делчев не ја дочека книгата, а Мисирков го дочека нејзиното заплenuвање.

Не можеше Мисирков да биде задоволен со сè она што се случуваше со појавата на неговата книга. Задоволен беше што таа најпосле се појави, но горчина го обземаше од актот на нејзиното заплenuвање и оневозможувањето со тоа таа да стигне нормално до сите оние на кои им беше наменета – *на домашнајта средина* да □ биде патоказ за понатамошна акција, а *на надворешнајта* да разбере дека во Македонија има сили што имаат јасно изградени ставови за самостојниот македонски национален и државен развиток.

Во опширното резиме (на полни 80 реда, ситен проред) на својот реферат, отпечатено како материјал во книга на резимеа на Симпозиумот, Блаже Ристовски соопштува дека препис на Мисирковата книга „За македонските работи“ членовите на МЛК во Софија „испраќаат до македонските студенти во Белград за да ја преобјават во Вардарскиот дел на Македонија“, дека „во Скопје во 1933 година Кочо Рацин ја чита книгата на Мисирков (земена од личната библиотека на проф. Т. Шоптрајанов)“, дека „за книгата знаел и издавачот на второто издание на „За македонските работи“ (1946) Даре Цамбаз, бидејќи ја добил додека бил во бугарскиот затвор“ итн.

Овие тврдења на Б. Ристовски не се нови. Тој нив ги соопштувал и порано. Поттикнат од нив Ал. Спасов настапи со рефератот *Кочо Рацин и Крстиџе Мисирков* на симпозиумот „Крсте П. Мисирков и национално-културниот развој на македонскиот народ до ослободувањето“ (1975, ИМЈ) и по оспорувањето на изнесените тврдења во дискусијата не го предаде текстот за објавување во зборникот со материјалите. Јас изнесов потоа свои видувања на тврдењата врзани со книгата на Мисирков – кој само знаел за нејзиното постоење, кој

ја прочитал и имал, чиј е примерокот од кој фототипски е приредено второто (нашето прво) издание на книгата. (Сп. Т. Стаматоски, Блаже Конески и Мисирковата книга За македонските работи, Во: Македонскиот јазичен идентитет, Скопје, 2004, с.144–160.)

Сметав дека се разјаснија прашањата околу оваа книга во овој поглед. Но, гледам дека и сега се повторуваат и се користат како сериозни аргументи слободни, необврзни кажувачки, без да се пројави барем некаква доза на сомнеж во веродостојноста! Ако биле вистинити, зошто не ги објавиле самите тие личности, до толку повеќе што се сите тие луѓе од перо, зошто не ги споделиле сознанијата со своите другари во затворот, до толку повеќе што се знае дека затворите биле вистински универзитети, зошто не го сториле тоа во условите на слободен живот и, најпосле, зошто не им ги предале своите примероци на комисиите што по ослободувањето правеа вистинска кодификација на македонската азбука и правопис, до толку повеќе што речиси сите фигурираат како членови на разните состави на тие комисии! На крајот, колку се тие кажувања релевантни извори на информации, без никакви „опипливи“ докази.

Ударот со запленетата своја книга не можеше да ја запре државотворната акција на Мисирков. Уште веднаш се зафати тој со издавање на гласилото „*Вардар*“ во Одеса и пак не дочека да излезе тоа од просториите на печатницата, но сепак, им овозможи на генерациите по него, дури во условите на слободна земја, да судат за неговата непресушна акција.

Плодна почва за градење, формулирање и обнародување на македонските народносни ставови Мисирков најде во Македонското научно-литературно другарство во Сан Петербург (1902–1907). Многу е значаен членот 12 од Уставот на Другарството, со кој се означува и официјално македонскиот јазик за службен во комуникацијата. На Мисирков и на членовите на Другарството им било јасно дека службената употреба на јазикот мора да биде прецизно потцртано и во највисокиот државен акт – Уставот.

Балканските и Првата светска војна неизбежно го поставија на дневен ред решавањето на македонското прашање. Без оглед на интересите на соседните земји и на големите сили, напредната светска јавност гледаше со симпатии кон македонскиот народ и неговиот јазик. Мнозина светски интелектуалци, од една или друга при-

чина, имаа можност да ја посетат Македонија во времето на војните и да се запознаат со состојбата на самото место. Ќе се задоволам со неколку примери.

Уште во 1918 год., пред усвојувањето на Версајскиот договор, швајцарскиот правник и професор на Универзитетот во Лозана Рудолф Рајс напиша: „Факт е дека македонскиот не се говори ни во Софија ни во Белград. Тој е посебен словенски јазик... Според моето мислење, Македонецот не може да се нарече ни Бугарин ни Србин, туку просто Македонец“. Истото тоа го кажува и истакнатиот француски писател Анри Барбис: „Станува навистина збор за еден народ. Народ што има свој оригинален етнички карактер, свои традиции, свои стремежи, своја единствена и специфична личност... Македонците, кои си имаат свој посебен јазик и неоспорна етничка оригиналност, немаат право да се наречат Македонци“.

Каков убав пример на одбрана на македонскиот национален идентитет од страна на странец и тоа пред речиси цел еден век, и тоа во време кога нашиот народ немал свои институции што би можеле да дејствуваат, на разни начини, во негова корист. Но, имал среќа во тоа време да има интелектуалци со високи морални вредности и со готовност да му искажат поткрепа во неговата борба за свое докажување како посебен субјект, да му искажат барем солидарност во неговите страдања. Денеска е нашата ситуација нешто поинаква, при сè што сме исправени, кој би очекувал, пред негирање одново на нашата самобитност. Отаде, ни останува вербата дека ќе надвлеее разумот, дека ќе победи сфаќањето оти не се брише нешто што едноставно не може да се избрише.

Се разбира, можат да се приведуваат мислења за посебноста на македонскиот јазик и од други истакнати светски слависти во тоа време, како: Полјакот Мјечислав Малецки, Словенецот Ватрослав Облак, Французите Андре Вајан и Антоан Меје, па бесарабискиот Бугарин Петар Драганов и др. (Поопширно: во мојата книга *Македонскиот јазичен идентитет*, Скопје 2004, с. 104)

Во услови на распарченост на земјата меѓу владејачките структури на соседите, македонските мисловни сили можеа да сметаат на поткрепа во реализацијата на своите стремежи за самостоен национален развој, а со тоа и на слободен македонски збор, единствено на прогресивните сили кај тие народи. Затоа не е никако неочекуван

извештајот на Покраинскиот комитет на СКОЈ за Македонија од 1928 год., во кој се констатира: „Од никаков печат на српски јазик овдека се нема многу корист, бидејќи Македонците многу тешко читаат српски и мнозинството не го разбираат. Затоа се поставува како една голема потреба да се основе еден илегален весник на македонски или во овие сега да се внесе секогаш еден дел на македонски.“

Соодветна е активната и во другите делови на Македонија. Органот на КПГ „*Ризосјасџис*“ објави во 1934 год. неколку писма на македонски јазик и го предаде на грчки јазик познатото писмо со потпис „Многу Македонци“ (30 јануари 1935 год.), во кое се бараше да се дозволи „слободно да си го зборуваме нашиот македонски јазик и да отвориме наши училишта, македонски, на кои ќе учат нашите деца“. Да се потсетиме само дека овие барања се во согласност со издавањето деценија порано на букварот – *Abecedar* (Атина, 1925, 40 стр.) на убав народен македонски јазик, објавен како резултат на меѓународните договори за заштита на правата на малцинствата и забранет веќе со објавувањето.

Обласниот комитет на ВМРО (Обединета) под бугарска власт објави во в. „*Македонско дело*“ (8 февруари 1935) *Декларација*, во која меѓу другото стои: „Бидејќи Македонците под грчка власт не се ниту ‘славофони’ ниту ‘чисти Грци’, бидејќи Македонците под српска власт не се ‘прави Срби’, исто така и Македонците под бугарска власт не се Бугари ниту, пак, сакаат да станат такви“.

Треба да се каже дека по повод одбележувањето на 20-годишнината на Илинденското востание (1923) беше објавена на родниот крушевски говор драмата *Илинден* на Никола Киров Мајски и во неа поместен текстот на Крушевскиот манифест. При тој повод Димо Хаџи Димов ја изрече визионерската мисла дека македонскиот народ ќе дочека и втор, победоносен Илинден. Бескомпромисниот борец за самостојноста на македонското национално дело искажа и други мисли во одбрана на тоа дело, но затоа набрзо беше пречекан со куршум од тие што беа против успешната разврска на тоа дело.

Познато е пошироко, а и многу експлоатирано и од науката и од политиката, решението на Коминтерната од 1934 год. за посебноста на македонскиот народ. При овој повод јас сакам да укажам на резултатот од тоа решение – одредницата во Големата советска енциклопедија (1938), во која опширно со научни факти се укажува

на особеностите на македонскиот јазик и статусот негов и на македонскиот народ во Србија, Бугарија и Грција, каде што е „силен националниот гнет“. (Поопширно, Тр. Ст. „*Македонскиот национален идентитет*“, Скопје 2004, с. 105–106). Автор на оваа одредница е славистот Самуил Борисович Бернштејн, човекот што ги откри во одеските архиви коректурите на Мисирковото списание „Вардар“.

Ние не смеете никако со леснотија да поминуваме преку решенијата на Второто заседание на АВНОЈ (ноември 1943), со кои се етаблира нова Југославија и во неа Македонија како одделна република. За нас е многу значајна и првата седница на раководството на АВНОЈ по Заседанието, на која се донесени две значајни одлуки: да се одржат народни собранија во оние републики во кои сè уште не биле одржани (значи, задача за македонското раководство – да се свика АСНОМ) и документите што ги донесува АВНОЈ да бидат објавувани на јазиците на југословенските народи, вклучително и на македонски јазик.

Решенијата на АВНОЈ се убедлив израз на историската еманципација на југословенските народи, израз на високи етички вредности. Преку АВНОЈ македонскиот народ стана познат и признат во ООН.

Има едно помалу пошироко познато писмо од 24.II 1932 од Влатко Мачек, водач на Здружената опозиција во триесеттите години, до професорот на Лондонскиот универзитет Роберт Вилијам Сетон – Вотсон, во кое се изнесува националната положба во Југославија и се предлага федеративно уредување на Југославија речиси идентично со авнојското, со Македонија во тие рамки. Отаде, не се случајни контактите на МАНАПО со овој познат југословенски политичар. (Поопширно: *Континуитет*, с. 110–111).

Многу е значајно што во четвртата деценија на векот почнува да се јавува на македонски јазик и убава литература. Таа е скромна по обем, но укажувачка на патот. Покрај веќе афирмираните драмски автори Васил Иљоски, Антон Панов и Ристо Крле, чии дела се поставуваат на сцената на Театарот во Скопје, а некои и надвор од нашата земја („Печалбари“ – во Белград, Сараево и Бања Лука) и поетите Кочо Рацин, Венко Марковски, па Коле Неделковски и Волче Наумчевски, се јавуваат со литературни обиди повеќе десетици автори. Блаже Ристовски (*Македонскиот ситх 1900–1944*)

своевремено соопшти дека во напредните југословенски весници и списанија се објавени 79 стихотворби од 25 автори. Посебно се активни на овој план скопските гласила – списанието „Луч“ (1937–1938) и в. „Наша реч“ (1939–1941), неофицијален орган на ПК. (По-подробно: Трајко Стаматоски, *Македонскиот јазик во периодот меѓу двете светски војни, Во борба за македонски литературен јазик*, Скопје 1986, с. 122–134).

Повеќето од авторите на овие литературни текстови ќе останат забележани само со своите првични обиди, но ќе го покажат настојувањето да се пишува убава литература на македонски јазик и потребата таа да се развива. И сето тоа во услови на официјално некодифициран литературен јазик. Затоа и не е никако случајно што во условите на слободен живот македонската литература доживеа многу брзо неверојатен развој во сите жанрови, па стана со задоволство преведувана на сите светски и голем број други јазици.

Отаде, сосема е природно што македонскиот јазик стана официјален во партискиот печат спроти Втората светска војна (на него се објавуваа летоците до македонскиот народ; на него се отпечати Резолуцијата од Покраинската конференција на КПЈ за Македонија одржана во септември 1940 во Скопје и се објави во органот на ЦК КПЈ „Пролетер“, а и како посебна брошурка во Мостар; на него се отпечати и „Искра“, орган на ПК, бр. 1, јануари 1941 итн.).

Па, зарем можеше од оваа практика да се отстапи во времето на НОБ. Да се потсетиме само на некои помаркантни пројави. Уште од 1941 год. разни месни партиски организации издаваат свои весници: кумановската – *Дедо Иван*, *Дневни радиовесџи*, *Партизан*, *Окџобрис*; велешката: – *Народен билџен*; скопската – *Радиобилџен* и *Весник*; кавадаречката – *Полиџички лисџок*, *Марксистички лисџок* и *Воено комунике*; прилепската – *Радиовесник* и *Народен глас*. Од некои од нив се издадени и по повеќе десетици броеви, што сведочи како за редовноста така и за приемот од населението, макар и во илегални услови. Подоцна, весници имаат и првите бригади: Првата македонско-косовска – *Брајсџиво*, Првата македонска – *Народен војник*, Втората македонска – *Народна борба*, Третата македонска – *Оџин*. Да се замислиме само во какви услови се правело сето тоа: покрај пушката и перото.

Воодушевува посебно издавањето на *Наш џаџ* (излегуваат три броја од мај до август 1944 год.), весникот на затворениците во

битолскиот затвор, не толку по условите во кои се создава колку по тематиката што се третира: најдиректно сврзана со изградувањето на македонскиот литературен јазик. Уште во првиот број се поставува прашањето по кои патишта треба да се изградува литературниот јазик. Во вториот број импонира прилогот *За наш јазик, за наша литература*. Драгоцени се и прилозите што донесуваат поретки зборови, народни пословици, народни борбени песни, оригинални стихотворби. Не е ли ова платформа за очекувано стручно списание? (Поподробно: Трајко Стаматоски, *Пишаниот македонски збор во времето на Народноослободителната војна*. Во *Борба ...* стр. 156–166)

Ќе го заокружам овој дел од текстов со *Манифестот* на Главниот штаб (октомври 1943) со оглед на несомнениот факт дека е напишан на веќе оформен литературен јазик, пред официјалната кодификација во 1945 год. Затоа тој може напоредно со ознаката манифест до македонскиот народ да ја носи заслужено и ознаката манифест на македонскиот литературен јазик.

Ова се само дел од документите за македонскиот јазичен развоток, зачувани лично или пронајдени од свои истражувачи во разни центри и архиви во периодот на слободно живеење, а пошироко недоволно познати. Голем дел од вакви сведоштва систематски се уништувани, а веројатно до некои македонската наука ќе доаѓа и во иднина. Тие само ќе ја дополнуваат сликата за тој развоток.

Сè се тоа драгоцени потези, помали или поголеми, што водат кон реализација на поставената цел: изградбата на македонски литературен стандард. Поинаку и не можеше да биде: изградбата на литературната норма мораше да ги мине неопходните фази: пишување на месниот говор, обиди за кодификација до официјална прокламација.

Сите овие пројави, а и многу други одиграни со векови пред нив, ги следеше будно тукушто дипломираниот славист Блаже Конески, ги проучуваше внимателно, па ја обликува дефинитивната кодификација во 1945 год., преземајќи притоа и храбри чекори. За својот личен влог во тој значаен чин скромно ќе изјави дека требало само да се има слух за процесот, па човек лесно можел да се вклучи во него. Со своите подоцнежни основоположнички трудови за секој јазик, тој му обезбеди на македонскиот јазик место во редот на глобалните јазици. На трибината на МАНУ „Перспективи на развоток

на Република Македонија во посткризниот период“ (Охрид, август 2014) Георги Старделов изнесе мислење дека треба да се одговори на клучното прашање „Зошто постасномска Македонија постигна импозантен напредок на стабилизирање на македонската нација и јазик, како на пример генерацијата на Конески која го донесе јазикот во светот на рамноправните, глобални јазици?“ Мојот скромн одговор би бил: го загубивме ентузијазмот кој нè обзеде со денот на слободата, го стеснивме недозволиво кругот на странските проучувачи и почитувачи на нашиот јазик и самобитна ознака, ја загубивме смелоста и храброста во одбраната на идентитетот, отстапивме од патот што го трасиреше генијалниот Конески. Исчезна идеализмот со кој влеговме во науката. Новото време донесе нова атмосфера.

Зошто се определив при овој повод за разгледување на борбата на македонските мисловни сили за изградување на свој литературен стандард во овој временски отсечок – првите четири децении на XX век? Две се основните причини: првата, дека оваа борба има свој континуитет, дека уште во втората половина на XIX век се изјаснети некои основни позиции и втората, дека во XX век се веќе сосема јасно набележани насоките што неизбежно ќе доведат до позитивен крај. На тој начин, борбата за изградбата на свој литературен стандард не е никаков исклучок во споредба со борбата низ која минале и соседните народи што ја имале среќата таа борба порано да ја окончат.

На крајот уште една констатација. Општ е заклучокот дека македонскиот литературен јазик сретна општ прием и постигна извонредно брз развој во сите сфери на дејствувањето. Тоа е резултат на извршената кодификација пред официјалната кодификација.

Trajko Stamatovski

**THE MACEDONIAN LANGUAGE IN THE XX CENTURY
– UNTIL THE OFFICIAL PROCLAMATION FOR OFFICIAL
AT THE ASNOM MEETING**

(Summary)

The struggle for constructing the Macedonian language in the XX century has two main features: first, a sequence of events occur to the definitive realization of this struggle in all parts of partitioned Macedonia and by prominent representatives of the world progressive thought and secondly, the characteristics of the standard are expressed more convincingly. And what it also significant is that the proclamation of the Macedonian language as the official language in the Macedonian state is done by the highest body of the Macedonian people. That way the Macedonian standard has passed the path of other languages to the official codification.

In the paper are presented many actions by domestic and foreign factors, some of them more or insufficiently known, and some even unknown. The goal is to complete, as much as possible, the image for this endeavor.

The final result of this struggle is the construction of a stable literary norm, standard language that works well and that does not require changes or more serious interventions. A confirmation of this conclusion is the rapid development of the beautiful Macedonian literature, good reception worldwide and gladly translated into world and, also, less known languages.

Борко Зафировски

**НАЦИОНАЛНАТА БИБЛИОТЕКА,
ДРЖАВЕН СТОЖЕР И ТРЕЗОР
(СУДБИНИ И ФАКТИ)**

1. Во ова динамично време, затрупан од податоци и извонредни библиографии за формирањето и развитокот на Националната библиотека, предводена од четворица делегати на АСНОМ во периодот 1944–1973 година, го избрав мозаичкиот пристап: преку десетина скапи камчиња да го обележам темелот на Националната библиотека, како државен стожер и трезор, врз судбини и факти за универзални личности. Тоа е патот на создавање држава, нејзино градење преку сплет од национални институции.

Јосиф Бродски вели дека да се повикува минатото слично е на обид за допир до смислата на постоењето. Топка во бебешки раце: прстите незадржливо се лизгаат.¹ Но!

2. Со решение на Президиумот на АСНОМ, десет денови по ослободувањето на Скопје на 23 ноември 1944 се формира Народната библиотека, денес Национална и универзитетска библиотека „Свети Климент Охридски“. Иницијалниот фонд изнесувал 150.000 библиотечни единици, во најголем дел наследен од Централната библиотека на предвоениот Филозофски факултет. Во текот на Втората светска војна, по окупацијата на Македонија, се вклучува, без селекција, бугарската книжевна продукција.

¹ „Еден и ниеден.“

Значајни документи за потврдувањето на статусот на Националната библиотека на Македонија се Решението на АСНОМ од 18 јануари 1945 година за доставување задолжителен примерок од македонската издавачка продукција, а по 8 февруари се доставува и задолжителен примерок од југословенската продукција.

Покрај основната функција на Национална библиотека, таа извршува задачи на општонаучна и универзитетска библиотека, што формално е санкционирано со Законот за библиотеките во Н.Р. Македонија во 1960 година. Во таа насока, со освојување на библиотекарските дисциплини, фондови и обврски се поврзува и постземјотресната изградба на новиот модерен објект, планиран отпорано, а завршен во 1972 година, со што се овозможуваат нови услови за целосен просперитет.

Судбината на современото библиотекарство е дел од личните ангажмани на поединци. Меѓу тие што ја предводеа библиотеката во создавањето, унапредувањето и воздигнувањето беа четворица интелектуалци, делегати на АСНОМ – вонсериски фигури, втемелени во нашата поширока национална историја и култура: од првиот директор, д-р Ѓорѓи Шоптрајанов, преку д-р Емануел Чучков, Еламинонда Поп Андонов и Митко Зафировски; постои единство на богати професионални, револуционерни и просветно-културни биографии, маркантни лични судбини. Тоа упатува кон континуитет и универзални фигури, кои до и по АСНОМ ја пишуваат приказната за македонската држава, искажувајќи посветеност до бегство во личен егзил од високите кругови на дневнополитичката и партиска елита на своето време.

3. Мислам дека е тоа повик кон современата демократија. Зошто? Затоа што историјатот на големите, на националните библиотеки во сите држави низ времето ја открива силата на владетелите, профилот на владеење и општествено живеење. Растежот и падот на цивилизациите. Ако во Исламската република Иран, од најстарите записи, преку владеењето на шаховите до денес, чуварот на културниот трезор, директорот на библиотеката и гувернерот на банката се и советници на претседателот (врховниот водач), тоа е патоказ кон најважните трезори – знаењето и парите. Исто и традицијата за задолжително предавање примерок од пишан текст или документ во библиотеките на француските и другите владетели

означува богатство, но и можност за откривање на мисловните пастишта – разузнавањето и цензурата.

И додека мултимилијардерот Бил Гејтс вложуваше во огромниот фонд на Британската Национална библиотека во дигитална заштита на тој светски трезор, „паметните“ ракети на сојузниците уништија илјадници теракотни записи при нападите врз Багдад. Тогаш Европа коинцидираше со програмата ПУЛМАН, која донесе Манифест за улогата и отвореноста на библиотеките, музеите и архивите.

На 23.4.2003 година во Оеирас, Португалија, госпоѓа К. Ќулавкова и јас, во составот на 36 министри и менаџери од Европа, од името на Р. Македонија го поддржавме повикот за отвореност, демократија, доживотно учење, толеранција и напредок.

4. Галерија универзум.

Кои беа луѓето што ја предводеа НУБ на патот кон најсовремените текови, градејќи ја базата на Македонската држава?

– Тоа се четири маркантни фигури од широко културно-историско значење. Родени меѓу 1898 и 1907 година, тие, до учеството на Првото заседание на АСНОМ, низ премрежињата на драматичното и турбулентно време во регионот и Европа, оставиле молскавични достигнувања со кибернетска раздвиженост и авторитетно влијание врз историските текови.

5. Д-р Ѓорѓи Шоптрајанов, директор на Библиотеката од 1944 до 1946 година.

Роден е во Велес 1907 година. Дипломирал на Филозофскиот факултет во Скопје. Бил наставник во повеќе градови на тогашна Југославија, а престојувал на специјализација во Франција. Докторирал 1936 година во Дижон, а по враќањето работи на Филозофскиот факултет. Покрај научно-наставната дејност, Шоптрајанов се поврзувал и дејствувал во студентско-револуционерни средини, развивајќи политичко пропагандна активност.

Во текот на Втората светска војна се движел меѓу Велес и Скопје и соработувал со учесниците во НОАВМ и бил делегат на АСНОМ. Во ноември 1944 година е именуван за директор на Народната библиотека и член на Комисијата за јазик и правопис.

По формирањето на библиотечната активност, заминува на Филозофскиот факултет како основоположник на Катедрата за романска филологија.

Низ богатиот животен пат оствари и создаде вредни дела за кои е носител на високи домашни и странски признанија.

6. Во кус период од 1946 до 1947 година свој белег во Народната библиотека ќе остави и Емануел Чучков, потпретседател на АСНОМ, кој е повлечен од Белград, каде што ја претставуваше Македонија во федералната влада како министер за земјоделство, а од април 1945 година и министер за Македонија.

Мане Чучков е угледен интелектуалец, гимназиски професор со широки знаења. Својот авторитет го споделува со повеќе средини и личности, како и во семејното опкружување. Така треба да се погледне на таа насобрана перцепција со која го приближува дејствувањето на АНОК и на Иницијативниот одбор на АСНОМ². Според моите претходни блиски семејни релации, трудот на акад. Блаже Ристовски од 2004 година во целост реконструира дел од таа подзаборавена национална фигура. Мане замина како почитуван професор и декан на Економскиот факултет.

7. Првиот „мандат“ од 1947 до 1951 година, значи четири години водење национална библиотека, го добил Епаминонда Поп Андонов.

За неговиот придонес во Народната библиотека, а потоа и за професорската должност имаме скромни податоци. Со оглед на респектабилната биографија во наставно-научните средини и дисциплини, како и доверената должност на Повереник за просвета на АСНОМ, мислам дека е добро да се истакне и дополни оваа биографија, можеби во НУБ.

8. Од 1951 година до 1973 година Митко Зафировски, „таткото“ на македонското современо библиотекарство, го заокружува својот импозантен влог во потврдените и осведочени идеали за формирање на Македонската држава преку борба, а со Гоцевата идеја за културен натпревар меѓу народите.

² Акад. Блаже Ристовски, *Дејноста и улогата на Мане Чучков*.

Дете од гевгелиските збегови на опустошената татковина, во егзил, соседна Бугарија. Судбина на „комитските“ деца, чија бунтовност за семејните жртвувања, длабоко се плаќала.

Но! Митко, вклучен во македонското ткиво низ Бугарија, своите цели ги остварува преку широко дејствување во публицистиката, новинарството (журналистиката) и политиката. Меѓу другото, во „Македонски вести“, 1936 г. најавува активности што подоцна ги презеде Македонскиот литературен кружок. Го издава весникот „Македонска земја“, а од 1938 г. пишува за „Зарја“.

– Митко Зафировски, „Горкиевскиот профил“³, по дејноста на македонско консолидирање во Бугарија, креативно организирање на севкупната национална идеја, дејствува и како борец во НОАВМ и делегат на АСНОМ. Носител на партизанска споменица и највисоки државни одликувања.

– По низа задолженија, во куси периоди на тоа такво динамично време – од шеф на воена мисија во Софија, висок претставник во преговорите за автономија на Пиринска Македонија, основач на Институтот за Национална историја... до директор на НУБ.

– Негов сон и прашање за нас – денес и утре: – Која е таа сила? Тоа се тие од Галеријата Универзум. Мислам.

– С. Јаневски во „Современост“ вели: „Можеби Зорге на Балканот“, но го помнам и следното: „На неговата ќелава глава е испишана историјата на Македонија“. А, Г. Старделов напиша: „Таа висока градба на нашата култура денес не ќе се извишеше толку и така величаво ако во нејзините темели не беше вградено мало по обем но големо и трајно според своето историско значење, делото на оваа рациновска генерација“.

– П.С. На прашање од новинарот Петар Костовски (РТС) до Митко, во 1972 г., дали прави палата, тој одговорил дека таа „палата“ за 30 години ќе биде застарена.

Така, во 2002 г., кога бев назначен за директор на НУБ, Палатата беше застарена и недоволно чувана. Се обидов, но дојде дневната политика и ги пренасочи приоритетите.

– ДЕНЕС:

³ *Д. Митрев

Десетина прашања:

- Се потврди – правеле трезор во Националната библиотека.
- Се заложиле за пристапност и независност во приодот до сите култури и информации.
- Треба да се развиваат во центри на вонинституционално и неформално образование, нудејќи содржини, обука и поддршка на граѓаните од сите возрасти.
- За отвореност.
- За демократија и слобода.
- За улогата на библиотеките во соработката со музеите и архивите.
- Националната и универзитетска библиотека, во духот на великаните, треба да овозможи: слободен и активен пристап; врска со Универзитетот (УКИМ) и МАНУ (како Библиотеката на Ватикан со Систинската капела).

Дефинирање, ширење и модерни функции – за информатичко и дигитализирано општество, култура, наука, образование на Македонија во е-Европа и во новиот глобален свет на заедничките цивилизации, каде што активно придонесуваме повеќе од 11 столетија, по мисиите на светите Кирил и Методиј низ делото на светите Климент и Наум.

Проектот ПУЛМАН предлага отвореност на библиотеките, бидејќи во нив граѓанинот слободно ќе заклучува за кого ќе гласа и за која вероисповед ќе се определи.

Со овој приод ние ќе ги отвориме портите на нашето осознавање и големите перспективи во мултикултурната иднина на светот.

Borko Zafirovski

NATIONAL LIBRARY, STATE AND TREASURY PIVOT (FATES AND FACTS)

(Summary)

With the decision of the Presidium of ASNOM, ten days after the liberation of Skopje on November 23, 1944 the National Library, now National and University Library "St. Clement of Ohrid" is formed. The initial fund totaled 150,000 library items, mostly inherited from the Central Library of the prewar Faculty of Philosophy. During World War II, after the occupation of Macedonia, without selection the Bulgarian literary production is included.

Besides the basic function of the National Library, it is performing tasks of a general and University Library, which is formally sanctioned by law on Libraries in People's Republic of Macedonia in 1960. In this regard, by winning library disciplines the funds and obligations are also associated to the post earthquake construction of a new modern facility, previously planned and completed in 1972, thus enabling new conditions for full prosperity.

The fate of the modern librarianship is part of the personal engagement of individuals. Among those who led the library in the creation, promotion and elevation were four intellectuals, delegates of ASNOM - extraordinary figures, grounded in our broader national history and culture. The first director Dr. George Shoptrajanov, followed by Dr. Emanuel Chuchkov, Epaminonda Pop Andonov and Mitko Zafirovski; there is a unity of rich professional revolutionary and educational and cultural biographies remarkable personal destinies. That refers to continuity and universal figures that up to, and after ASNOM, write the story of the Macedonian country expressing devotion to the extant of escape in personal exile, from the high society of daily political and party elite of its time.

From 1951 to 1973, Mitko Zafirovski, the "father" of modern Macedonian librarianship circles its impressive investment in the confirmed and convinced ideals of formation of the Macedonian country through struggle but with Goce Delchev's idea of cultural competition among nations.

TODAY:

A dozen questions:

- It is confirmed – they created a Treasury in the National Library;
- They pledged on accessibility and independence in the approach to all cultures and information;

- To develop centers of non-institutional and non-formal education, offering content, training and support of the citizens of all ages;
- For openness;
- For democracy and freedom;
- For the role of libraries in cooperation with museums and archives.

The National and University Library, in the spirit of the greats, should provide:

- Free and active approach;
- Liaison with the University of Ss. Cyril and Methodius with the Macedonian Academy of Sciences and Arts (as the Vatican Library with the Sistine Chapel);
- Defining, dissemination and advanced features – for information and digitized society, culture, science, education, of Macedonia in e-Europe and the new world of common civilizations which we actively contribute for more than 11 centuries, after the missions of the Saints Cyril and Methodius through the work of St. Clement and St. Naum.

With this approach we will open the gates of our comprehension and great prospects in the multicultural future of the world.

Borko Zafirovski

Theatre director, Dramaturge and Publicist

(Former director of National and University Library "St. Clement of Ohrid")

Волф Ошлис (Керѝен, Германија)

АСНОМ 1944 ГОДИНА КАКО (НЕ)СВРШЕН ЧИН

Чинам дека историскиот состанок на АСНОМ не беше премногу забележан од југословенската околина и воопшто не од надворешниот свет. И тоа е, горе-долу, разбирливо: состанокот се одржал во август 1944, значи десет месеци по повлекувањето на Италија од Балканот (окт. 1943), две недели по атентатот врз Хитлер (20 јули), две недели пред капитулацијата на Романија (23 август) и три недели пред капитулацијата на Бугарија (9 септември). И под вакви околности светот во финалната фаза на Втората светска војна имаше поинакви обврски од еден состанок на македонските партизани.

АСНОМ („Антифашистичко собрание за народното ослободување на Македонија“, почесто означен како „Прво македонско Народно Собрание“) заседаваше во манастирот Прохор Пчињски, тогаш и до 1975 г. чисто македонско подрачје, кое наеднаш, под загатливи околности, стана српско! Во 2004 г. дискутиравме за тоа со Киро Глигоров – дури тој, во ноември 1943 секретар на „Иницијативен одбор за свикување на АСНОМ“, немаше поим што случило тогаш околу македонскиот пејзаж Прохор Пчињски.

Македонските партизани (голема армија од 110.000 луѓе) важеле како „комунисти“, но во повеќето случаи не биле такви, туку биле, пред сè, националисти – „македонските лидери размислуваат за Македонија од Места до Охрид и од Солун до Куманово“.¹ Политичкото раководство под Методија Шаторов-Шарло (1897–1944) ја изгубило целата ориентација во плетилото на различни наредби од

¹ „Македонските партизани се пред сè националисти, а потоа комунисти!“, во: Нова Македонија 2.7.2011.

Тито, Димитров и други и наводно го забавувало почетокот на борбата на македонските партизани за неколку години.² Тоа е погрешно, но вистината можеме да ја прочитаеме во раните југословенски хроники:

„11 октобар (1941): Дан устанка народа Македоније. Формиран Кумановски партизански одред (...) Неколку дана доцније формиран је на Скопској Црној Гори Скопски партизански одред (...) Прилепски партизански одред, који је формиран крајем септембра на планини Мукосу, извршио на пошту и полициску станицу у Прилепу“.³

Ако денеска, 70 години по состанокот на АСНОМ, сакаме да го билансираме, можеме да кажеме дека, сè на сè тој биле успешен потфат за целосно „ремакедонизирање“ на Македонија, почнувајќи со Декларацијата на националната самобитност на самите Македонци, која вака гласеше во основниот документ на состанокот – „Манифестот од првото заседание на АСНОМ“.⁴

„Тргвајќи од вековните идеали на македонскиот народ, првото македонско Народно Собрание го прокламира пред цел свет праведно и неостапно сакање ЗА ОБЕДИНЕНИЕ НА ЦЕЛИОТ МАКЕДОНСКИ НАРОД на принципите на правото за само-определување“.

АСНОМ не само што ги ревидираше (делумно) поделбите на Македонија меѓу Бугарија (21.460 км², 876.000 жители) и Италија, односно Албанија (4.314 км², 232.000 жители) туку им стави крај и на окупаторските промени на административната надлежност: центарот за источна Македонија се ноаѓаше во Горна Џумаја (Бугарија), за западна во Призрен (Косово), од декември 1943 г. дури во форма на едно „Министерство за новоослободените земји на Албанија“. Сето тоа заврши кога АСНОМ „се конституира во врховно законодателно и исполнително представително тело на Македонија и (на) македонската држава“.

Во бугарското окупациско подрачје дејствувале околу 45.000 војници и чиновници. Насекаде биле создадени нови институции, како граѓански судови, обласна финансиска дирекција, централен

² Branko Petranović, Sava Dautović: Jugoslovenska Revolucija i SSSR (1941–1945), Beograd 1988, стр. 56.

³ Календар важнијих догађаја народноослободилачког рата, во: Информативни приручник о Југославији 1951, Књига I/16–19, стр. 653.

⁴ Сите соодветни документи во: Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава, Том втори, Скопје 1981, стр. 582–615.

комесаријат за снабдување (преку кој во летото 1941 г. било заведено нормирано снабдување според купонски систем), кметство (старешинство) во селата, итн. Господарите на „Бугарите од Македонија“ биле службениците регрутирани во Бугарија. Уште похаотично било во италијанското (албанското) окупациско подрачје (префектура), каде што работела италијанската жандармерија (карабиниерија), албанската квестура (полиција) и фашистичката милиција („црнокошулаши“) еден против друг. Изразот на заемното непријателство биле постојаните конфликти и кавги околу демаркациските линии.

Најважното решение на состанокот на АСНОМ се однесува на јазикот на Македонците. Македонците во текот на 19 век се афирмирале како нација со сите потребни атрибути, меѓу нив, се разбира, и јазикот. Тие одамна зборувале македонски, во времето меѓу двете светски војни почнале да го изградуваат својот литературен јазик, меѓутоа, токму во Втората светска војна овој успешен развиток доживеал еден неуспех. Во бугарското окупациско подрачје бил наметнат бугарскиот јазик како наставен, за кој биле надлежни 3.422 учители, речиси исклучиво Бугари. Во италијанското (албанското) подрачје, албанскиот бил воведен во администрацијата и во училиштето и за македонските деца. Албанскиот цивилен комесар Фејзи Ализоти (1874–1945) им наредил на сите префектури и потпрефектури натписите на сите згради да бидат на албански или на италијански, па дури и презимињата на неалбанското население да бидат променети во албанска форма. На сето тоа АСНОМ реагираше со својата лаконична одлука:

„Чл. 1 Во македонската држава како служебен јазик се заведуе народниот македонски јазик.

Чл. 2 Ова решение влегуе веднага во сила“.

За првпат беше официјална политика беше дека јазикот на Македонците не е ни бугарски ни српски дијалект. Тоа не беше ништо ново, туку само афирмацијата на јазичната положба кај Македонците.⁵ Тоа беше пред 70 години, но до денешен ден има „научници“ што тврдат дека не постои македонски јазик.⁶ Во пове-

⁵ Трајко Стаматоски: Еден знак за еден глас!, во: Македонско време Мај 1996, с. 20–24.

⁶ Како најодвратен види го примерот на Otto Kronsteiner: Wem hat die makedonische Literatursprache genützt? 50 Jahre jugoslawische Abtrennungssprache 1944–1994, in: Helmut Schaller (Hrsg.): Sprache und Politik – Die Balkansprachen in Vergangenheit und Gegenwart, Südosteuropa-Jahrbuch Bd. 27, München 1996, S. 203–211.

ќето случаи истите луѓе тврдат дека постои „српски“, „хрватски“, „дрногорски“, „босански“ и други јазици на просторот на поранешната Југославија, што е чиста бесмислица.

Македонскиот јазик беше едно од многуте прашања на кои АСНОМ дејствуваше успешно. Во други, за жал, немаше толку среќа. Во Македонија во 1944 година работела една британска мисија, на чело со капетан Мекдоналд, кој ја познавал најискрената желба на Македонците сосема правилно:

„Македонските територијални барања вклучуваат дел од Солун и северно од него (...) Партизаните сметаат дека во однос на тоа не би требало да има проблеми, бидејќи границите ќе бидат поставени според слободното гласање на народот“.

Дали Грците ќе бидат согласни со тоа или не беше за партизанскиот раководител и делегат на АСНОМ Цветко Узуновски-Абас (1912–1993) „само академско“, но за тоа беше страшно во заблуда, бидејќи против Македонците во Егејот стоеше еден непобедлив грчко-британски ѕид, против кој тие немаа никаква шанса.⁷ Всушност, 1944 г. ни АСНОМ ни никој друг немаа ниедна шанса – вели книгата „Пиринска држава“ од крајот на војната, која Иван Катарциев повторно ја објави и ја коментираше 1991 г.⁸ Наредната цел на победоносните партизани по состанокот на АСНОМ не беше Сремскиот фронт – според оцените на германскиот „вермахт“ еден ужасен „пекол“ – туку Егејска Македонија и, пред сè, македонскиот Солун. Детално за тоа пишува Виолета Ачковска во својата книга.⁹ Уште во текот на војната беше јасно дека соединувањето меѓу Вардарска и Егејска Македонија нема да успее поради најодлучното спротивставување на грчките „сојузници“:

„U saradnji Grčke i Jugoslavije poseban problem predstavljalo je političko i vojno pitanje Makedonije. Vrhovni štabovi balkanskih zemalja trebalo je da daju zajedničku izjavu kojom bi se priznalo pravo naroda Makedonije da raspolaže svojom sudbinom. Grčki delegat je smatrao da u Jegejskoj Makedoniji ima samo 10% makedonskog življa“.¹⁰

⁷ Dimitris Livianos: *The Macedonian Question – Britain and the Southern Balkans 1939–1949*, Oxford 2008.

⁸ Иван Катарциев: *Пиринска држава*, во: Пулс 21 ноември 1991, с. 34–35.

⁹ Виолета Ачковска: *Лекции од историјата на современата македонска држава (1944–1991)*, Скопје 2011.

¹⁰ Branko Petranović, Sava Dautović: *Jugoslovenska Revolucija i SSSR (1941–1945)*. Beograd 1988, стр. 195.

Планот на партизаните „Одење на Солун“ беше фијаско за кое авторот на „Пиринска држава“ ја обвинув Комунистичката партија на Југославија (КПЈ):

„КПЈ стои на становиште не за единствен вооружен фронт под еден македонски штаб за трите Македонији, туку дава директиви Македонците да се борат распарчено, во рамките на партиите на трите држави меѓу кои е поделена Македонија. (...) КПЈ доведе до ситуација од сојузници егејските маси да се борат за своето национално ослободување на Запад. (...) Граѓанската војна во Грција за Македонците не беше воопшто потребна ако југословенските комунисти не патеа од арогантната и егоистична болест кон Македонија. (...) Впрочем КПЈ никогаш немала програма за обединување на Македонија во нејзините граници. Вистина, тоа го има во прогласот на АСНОМ, но тоа е само превид за да се привлечат во текот на НОБ македонските маси да гинат за Македонија. (...) Во исто време таа (КПЈ) ја спречуваше општомакедонската борба под раководството на еден партизански штаб за трите Македонији“.

Цитираните реченици не се ни сосема правилни ни сосема погрешни. Тогаш антихитлеровската коалиција – САД, Советскиот Сојуз и Велика Британија уште дејствувала единствено и нејзините членки не биле ни најмалку подготвени за каква било ревизија на територијалниот статус кво на предвоените граници на Југославија, Бугарија и Грција во полза на малиот вознемирувач Македонија. Опасноста била мошне голема – Македонија со своите желби за историската правичност да биде вовлечена во нова војна против сојузниците на антихитлеровската коалиција.¹¹ Со оглед на една ваква „алтернатива“, Македонците морале да бидат задоволни со оној минимум што им го концедирале арогантните сојузници:

„Изгледа сосема јасно дека Македонија, за која станува збор, е југословенска Македонија, Но, тоа не ја исклучува можноста југословенските и македонските партизани да бараат делови од територијата на Грција, Бугарија и Албанија од пред 1941 година за формирање на тотално независна Македонија. (...) Ние сме готови да дадеме согласност за формирање на една македонска држава во рамките на федералната југословенска држава. Притоа, ние мораме да

¹¹ Владо Ивановски: Зошто не на Солун?, во: Македонско време Јуни 1997, с. 21–22.

инсистираме оваа држава да не смее да анектира, ниту да бара други територии, независно од тоа дали тие територии им припаѓаат на Бугарија или на Грција“.¹²

Што да кажам за тоа? За Македонците очигледно важи она што Добрица Косиќ (погрешно) го рекол за Србите, имено, оти тие добиваат во војна и губат во мир.

И, на крајот, збор-два за стратегискиот аспект на состанокот на АСНОМ: наводно, Македонија во текот на Втората светска војна била едно споредно боиште во споредба со другите сцени. Но, овој став е погрешен, бидејќи Македонија токму за Германија била дури трипати животно нужна: 1. На 6 април 1941 г. Германија истовремено ги нападнала Југославија и Грција, и со тоа Македонија станува важна врска на јужниот Балкан. 2. По пучот на маршал Пиетро Бадолџио (25 јули 1943 г.), Италија преминува на страната на противниците на Германија. Со тоа Германците стануваат господари на бившиот италијански протекторат Албанија (25.500 км², 1,04 мил. жители), сега заедно со Косово „Голема Албанија“ (42.500 км², 1,78 мил. ж.).¹³ 3. Од летото 1944 г. Германците се истерани од Романија, Бугарија, Грција и др. И, речиси сите нивни патишта на бегство водат преку Македонија.¹⁴ Хитлер е упорно против секое повлекување од Грција и од Македонија, и тоа го наредува дури на 3 отомври 1944. На 14 ноември Скопје е евакуирано, на 16 ноември цела Македонија.¹⁵ Истовремено, неуспех доживува неговиот последен обид да се спаси на Балканот, со помош на една новоформирана „Независна Држава Македонија“. Со оваа идеја тој ги изненадил дури и своите бугарски сојузници. Богдан Филов, претседател на бугарската влада, на 30 август 1944 г. во својот дневник пишува за средба со Александар Станишев, министер за внатрешни работи:

„Станишев ни каза, че той е във връзка с македонски дейци, за да се провъзгласи »независима« Македония, като в нея останат времено две български дивизии, додето се организира местна войска.

¹² Цитати според Ивановски, фуснота 8

¹³ Bernd Huffschnid: Albaniens wirtschaftlicher Aufbau (Стопанската изградба на Албанија), во: Kölnische Zeitung 9.5.1944

¹⁴ Erich Schmidt-Richberg: Der Endkampf auf dem Balkan (Финална борба на Балканот), Heidelberg 1955

¹⁵ Kurt Hnilicka: Das Ende auf dem Balkan 1944/45 (Крајот на Балканот), Zürich-Frankfurt 1970

Не била вярно, че това щяло да стане под покровителството на немците. Засега се събрали само представителите на Скопие, но той разпоредил да се съберат в Скопие по трима представители на всеки град. Тази »независима« Македония щяла все пак да влезе във федерацията на Тито и македонските партизани се командували от Тито. Но той им бил признал пълна независимост. Възразих, че такава държавно-правна »независимост« е невъзможна.¹⁶

Толку за настаните пред 70 години, кога Македонија му покажа на целиот свет колку е способна за самобитна политика, ефикасна заштита и одбрана, мирен соживот, мудра култура и европска соработка. Што остана од тоа? Дали Македонија има некоја корист од своите вредности? За жал, не. Пред сè не од своите комшии и угнетувачи во Втората светска војна. Бугарите сè уште се уверени дека „таканаречената македонска нација“ е составена од Бугари.¹⁷ Албанците тврдат и покажуваат дека тие се барем 40 насто од населението на Македонија.¹⁸ И дека барем две третини од македонската територија им припаѓа на Албанците.¹⁹ И Грците се просто преполни со омраза кон Македонците и ја тераат Европската Унија да ја бојкотира Македонија.²⁰

Како што вели една стара македонска поговорка: „Ако си мост, секој ќе те тури!“

¹⁶ Богдан Филов: Дневник, София 1990, стр. 749.

¹⁷ Добрин Мичев: Македонският въпрос и българо-югославските отношения 9 септември 1944 – 1949, София 1994.

¹⁸ Equirem Meta: The Albanian-Macedonian relations and the Albanians (Албанско-македонските односи и Албанците (во: The Balkan Analyst Nr. 1–2/ 1997, S. 17–39 .

¹⁹ Shyqri Nimani: Albanische Gebiete auf Karten und Wappen während den Jahrhunderten (Албански подрачја на карти и грбови низ вековите), Приштина 1997.

²⁰ Adamantios Skordos: Griechenlands Makedonische Frage – Bürgerkrieg und Geschichtspolitik im Südosten Europas 1945–1992, Göttingen 2012.

Wolf OSCHLIES

THE ASNOM MEETING 1944 AS AN UNFINISHED ATTEMPT

(Summary)

On 2 August 1944, on the 41st anniversary of the Ilinden Uprising, the first session of the newly created Anti-Fascist Assembly of the National Liberation of Macedonia (ASNOM) was held at the St. Prohor Pčinjski monastery. A manifesto was issued outlining the future plans of ASNOM for an independent Macedonian state and declaring the Macedonian language as the official language of Macedonia.

ASNOM, as the supreme institution of the 110.000 Macedonian partisans and of Macedonian politics, was the governing body of Macedonia from its formation until the end of World War II. The ASNOM meeting also meant de jure commencement of the constitutional law existence of Macedonia as a constituent country within the framework of the future Communist Yugoslav federation. The manifesto issued by ASNOM's first session also explicitly stated its hope for the "unification of the whole Macedonian people", i.e., in the whole of the geographical region of Macedonia

Since the end of the Balkan Wars in 1912/13 Macedonia was divided amongst the Kingdom of Greece, the Kingdom of Bulgaria and the Kingdom of Serbia. Since 1941 The territory of Vardar Macedonia was divided into five operative zones, and efforts were made to make direct contact with the liberation movements in Albania, Bulgaria and Greece, nearly without any effect. Even failed the German attempt in autumn 1944 to establish a puppet state in Macedonia. The Manifesto of ASNOM eventually became a compromise between the "maximalists" and the "minimalists" – the unification of the Macedonian people was discussed and propagandized but the decision was ultimately reached that Vardar Macedonia would become a part of the Titos Post-War Yugoslavia.

СОДРЖИНА

КОН ЗБОРНИКОТ

Владо Камбовски	
СЕДУМДЕСЕТ ГОДИНИ ОД ПРВОТО ЗАСЕДАНИЕ НА АСНОМ	5
Драги ЃОРГИЕВ	
АСНОМ – МИНАТО И ИДНИНА НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА	9
РЕФЕРАТИ	
Владо КАМБОВСКИ	
АСНОМ: ОСТВАРУВАЊЕ НА ПРАВОТО НА МАКЕДОНСКИОТ НАРОД НА САМООПРЕДЕЛУВАЊЕ	15
Иван КАТАРЦИЕВ	
СЕДУМДЕСЕТ ГОДИНИ АСНОМ – СЕДУМДЕСЕТ ГОДИНИ МАКЕДОНСКА ДРЖАВА	39
Димитар МИРЧЕВ	
ИМАШЕ ЛИ АСНОМ ФИЛОЗОФИЈА И ИДЕОЛОГИЈА	45
Марјан ДИМИТРИЈЕВСКИ	
ПАРАЛЕЛИ ПОМЕЃУ АСНОМ И ОСТАНАТИТЕ АНТИФА- ШИСТИЧКИ СОБРАНИЈА НА ЈУГОСЛОВЕНСКИТЕ ПРОСТОРИ	63
Мишо ДОКМАНОВИЌ	
ТРН ВО ОКОТО – АКТИТЕ НА АСНОМ И ГРЧКИТЕ СТАВОВИ ВО ВРСКА СО МАКЕДОНСКОТО БАРАЊЕ ЗА ПРИЕМ ВО ОБЕДИНЕТИТЕ НАЦИИ	81
Трајче ГРУЈОСКИ	
АНОК И НЕГОВИОТ ПРИГОВОР НА МАНИФЕСТОТ НА ГЛАВНИОТ ШТАБ НА НОВ И ПОМ	91

Илија АНДОНОВ – ЧЕНТО	
АМАНДМАНОТ НА СОЈУЗНИОТ УСТАВ ОД 1946 И САМОСТОЈНОСТА НА МАКЕДОНИЈА	107
Виолета АЧКОСКА	
АСНОМ И МАКЕДОНСКАТА ДРЖАВНОСТ ПОМЕЃУ КЛАСНОТО И НАЦИОНАЛНОТО 1941–1991 ГОДИНА	117
Тодор ЧЕПРЕГАНОВ, Соња НИКОЛОВА, Зоран НЕЧЕВ	
АВНОЈ – АСНОМ – ЈАЛТА – 8 СЕПТЕМВРИ 1991 И МАКЕДОНСКАТА ДРЖАВНОСТ	139
Блаже РИСТОВСКИ	
СОВРЕМЕНИОТ МАКЕДОНСКИ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК ОД ДРУГАРСТВОТО (1903) ДО АСНОМ (1944)	153
Катица КУЛАВКОВА	
КОНТРОВЕРЗИТЕ НА МУЛТИ/ЕТНИЧКАТА ДЕМОКРАТИЈА (ВО КОНТЕКСТ НА САМОСТОЈНА Р. МАКЕДОНИЈА)	165
Трајко СТАМАТОСКИ	
МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО XX ВЕК – ДО ОФИЦИЈАЛНОТО ПРОГЛАСУВАЊЕ ЗА СЛУЖБЕН НА ЗАСЕДАНИЕТО НА АСНОМ	191
Борко ЗАФИРОВСКИ	
НАЦИОНАЛНАТА БИБЛИОТЕКА, ДРЖАВЕН СТОЖЕР И ТРЕЗОР (СУДБИНИ И ФАКТИ)	203
Волф ОШЛИС	
АСНОМ 1944 ГОДИНА КАКО (НЕ)СВРШЕНИОТ ЧИН	211

АСНОМ И МАКЕДОНСКАТА ДРЖАВА

**ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ ОД НАУЧЕН СОБИР
ПО ПОВОД ОДБЕЛЕЖУВАЊЕ НА СЕДУМДЕСЕТГОДИШНИНАТА
ОД ОДРЖУВАЊЕТО НА ПРВОТО ЗАСЕДАНИЕ НА АСНОМ**

Издавач:
Македонска академија на науките и уметностите

Јазична редакција:
Бобан Карапејовски

Коректура:
Драгица Топузоска

Компјутерска обработка:
Драгица Топузоска

Печат:
„Марсаж“, Скопје

Тираж:
300 примероци